diyanet

Aylık Dergi | Ocak 2019 | Sayı: 337

İSLAM BİLİM TARİHİ

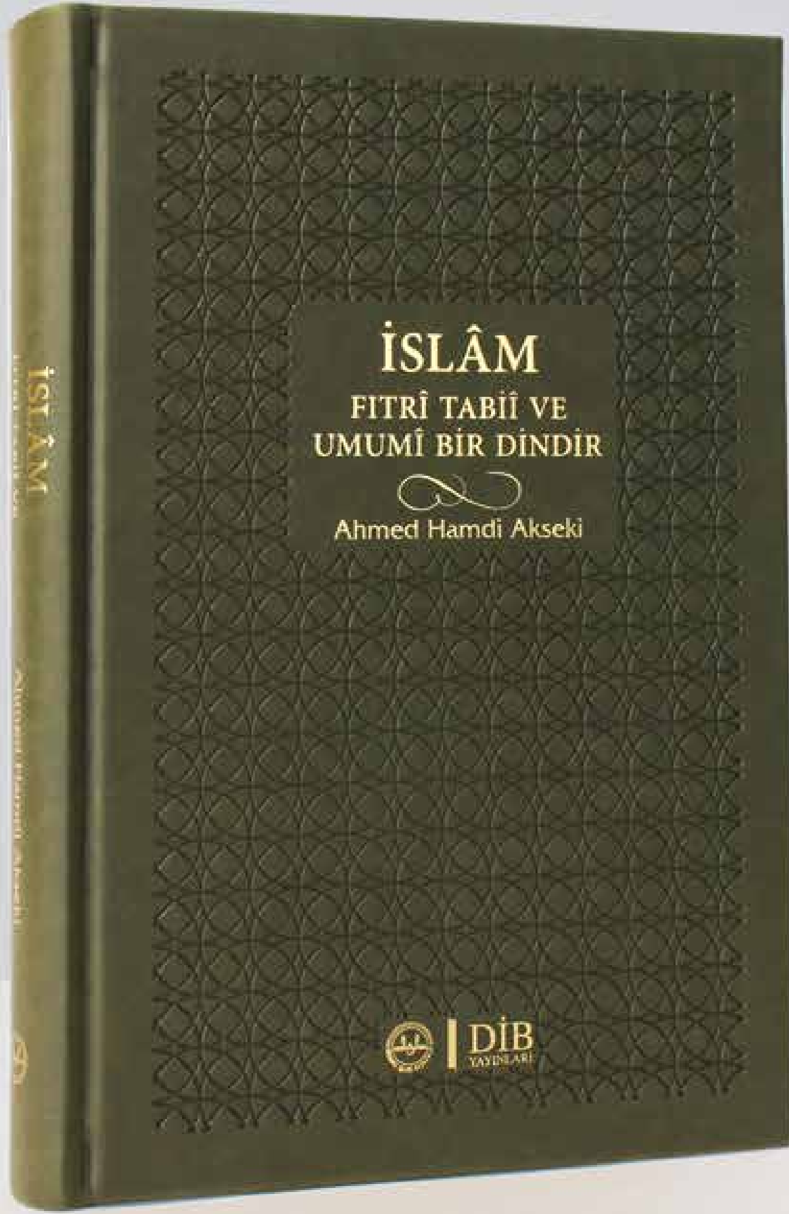
İSLAM BİLİM GELENEĞİNİN BATI BİLİMİNE TESİRLERİ

İSLAM DÜNYASINDA FİZİK ÇALIŞMALARI

FUAT SEZGİN'İN İSLAM BİLİM TARİHİNE KATKISI

İHSAN FAZLIOĞLU'YLA İSLAM BİLİM TARİHİ ÜZERİNE

YENİ YAYINLARIMIZ

"Okuyucularımızın mütalaalarına arz ettiğimiz bu ciltte umumî manası ile dinden bahsedildiği gibi, İslâm dininin esaslarından, tabii ve cihanşümul bir din olduğundan da bahsedilmiş ve dinler arasında İslâm'ın haiz olduğu üstün mevkie yeri geldikçe işaret olunmuştur. Bu kitap, tahminlerimizden ziyade uzun olmasına rağmen umumuna beka yine bir medhal, bir mukaddime sayılabilir."

Ahmet Hamdi AKSEKİ

www.yayinsatis.diyanet.gov.tr

Yurt içinde Diyanet yayınları satış yerlerinden, yurt dışında müşavirlik ve ataşeliklerimizden temin edebilirsiniz.

TAKDİM

İslam tarihi aynı zamanda bir bilim tarihidir. Kur'an-ı Kerim ilk inen ayetiyle okumanın ehemmiyetine vurgu yapmış (Alâk, 96/1.), bilenle bilmeyenin bir olmayacağını (Zümer, 39 /9.) açıkça ortaya koymuştur. Müslümanlar mukaddes kitapları Kur'an-ı Kerim'den aldıkları ilhamla, miladi VII. yüzyıldan itibaren yaşadıkları bütün coğrafyalarda bilimsel inkişafın öncüsü olmuş ve temel eserler vücuda getirmişlerdir.

Tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi disiplin ve usul gerektiren ilimlerin yanı sıra başta fizik ve astronomi olmak üzere tıp, cebir, kimya ve optik gibi alanlarda çığır açıcı birikimler ortaya koyan Müslümanlar, hem fethettikleri bölgelerdeki eski medeniyet kalıntılarını hem dünyanın herhangi bir yerinde bilim ve tefekkür adına ortaya konulan eserleri büyük bir özgüvenle kendi birikimlerine dâhil etmişlerdir. İlmî faaliyetler, Beytü'l Hikme ve Nizamiye Medreseleri örneğinde olduğu gibi bizzat yöneticiler tarafından himaye edilip destek görmüştür. Bu himaye ve destek, zamanla ilmin kurumsallaşmasına, hatta bir geleneğe dönüşmesine vesile olmuştur. Harizmi, Kindi, İbn Sina, Farabi, Biruni, İbn Rüşd, Akşemseddin, Uluğ Bey gibi sayısız bilgin eserleri ve keşifleriyle hem kendi çağını hem de kendilerinden sonraki yüzyılları aydınlatmışlardır.

Geçtiğimiz yıl vefat eden Prof. Dr. Fuat Sezgin, dünyanın en ünlü İslam bilim tarihçilerinden biri olarak, Batı bilim dünyasında yerleşik paradigmayı âdeta alt üst etmiştir. Kırk yıl görev yaptığı Frankfurt-Goethe Enstitüsü'nde, Müslümanların bilim dünyasına yaptığı katkıları somut delillerle ortaya koyan Sezgin, Orta Çağ'ın İslam dünyası için aydınlık bir çağ olduğunu dünyaya ilan etmiştir. İslam bilim tarihine yaptığı büyük ve önemli katkılar nedeniyle 2019 yılı Cumhurbaşkanlığı tarafından "Prof. Dr. Fuat Sezgin Yılı" olarak ilan edildi. Bu vesileyle Diyanet Aylık Dergi olarak yılın ilk sayısında İslam Bilim Tarihi konulu bir dosya hazırladık.

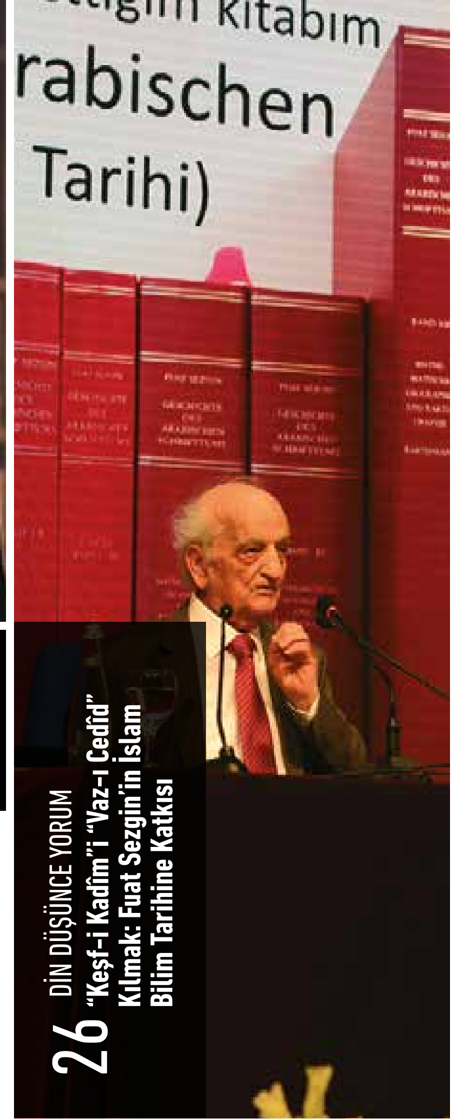
Dosyamıza, Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar, İslam Bilim Tarihi; Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç, İslam Bilim Geleneğinin Batı Bilimine Tesirleri; Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir, İslam Dünyasında Fizik Çalışmaları; Dr. Yaşar Akaslan, Tarihî Seyri İtibarıyla Medreseler; Prof. Dr. Özcan Hıdır, Prof. Dr. Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Katkıları; Emin Gürdamur, Orta Çağ Aydınlığı başlıklı yazılarıyla katkıda bulundu. Söyleşi konuğumuz İhsan Fazlıoğlu.

2019 yılının tüm insanlık ve İslam dünyası için huzura vesile olmasını diliyorum. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere iyi okumalar.

Dr. Fatih Kurt

diyanet [337]
Aylık Dergi | Ocak 2019

Diyanet İşleri Başkanlığı Adına
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Fatih KURT

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dr. Elif ARSLAN

Mali İşler ve Dağıtım Sorumlusu
Bünyamin KAHRAMAN

Yayın Kurulu
Dr. Fatih KURT
Dr. Elif ARSLAN
Dr. Faruk GÖRGÜLÜ
Abdulbaki İŞCAN
Dr. Lamia LEVENT ABUL

Editör
Dr. Lamia LEVENT ABUL

Yayın Koordinatörleri
Mustafa BEKTAŞOĞLU
Emin GÜRDAMUR
Mahir KILINÇ
Mustafa BERK

Dijital Medya
Ömer GÜÇLÜ
Şahin BODUR

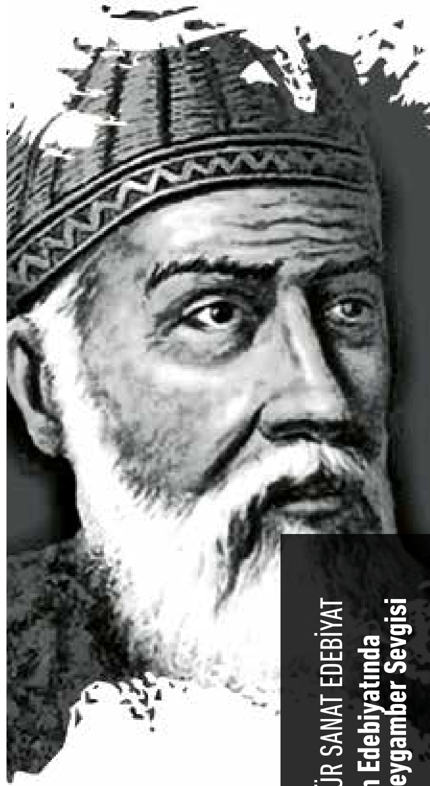
Tashih
Mustafa BEKTAŞOĞLU

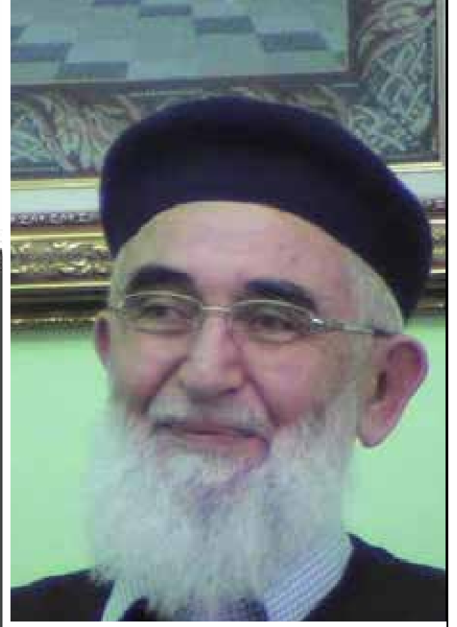
Arşiv
Ali Duran DEMİRCİOĞLU

Grafik-Tasarım
Kaizen Medya
www.kaizenmedya.com.tr

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Blv.
No: 147/A 06800 Çankaya/Ankara
Tel : 0312 295 86 61 - 62
Faks: 0312 295 61 92
www.dergi.diyanet.gov.tr
diyanetdergi@diyanet.gov.tr

ocak 2019

Abone İşleri
Tel: 0312 295 71 96-97
Faks : 0312 285 18 54
e-mail: dosim@diyanet.gov.tr

online abonelik:
yayinsatis.diyanet.gov.tr

Abone Şartları
Yurtiçi yıllık: 72.00 ₺
Yurtdışı yıllık: ABD: 30 ABD Doları
AB Ülkeleri: 30 Euro
Avustralya: 50 Avustralya Doları
İsveç ve Danimarka: 250 Kron
İsviçre: 45 Frank

Abone kaydı için, ücretin Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün T.C. Ziraat Bankası, Ankara Kamu Girişimci Şubesi IBAN: TR08 0001 0025 3305 9943 0850 19 nolu hesabına yatırılması ve makbuzun fotokopisi ile abonenin hangi sayıdan başlayacağını bildirir bir dilekçe, mektup, yazı, faks veya e-mailin Diyanet İşleri Başkanlığı Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğüne gönderilmesi gerekmektedir.

Temsilcilikler; Yurtiçi: İl Müftülükleri, İlçe Müftülükleri - Yurtdışı: Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Din Hizmetleri Ataşelikleri.

Yayın Türü: Aylık, Yerel, Süreli Yayın, Diyanet Aylık Dergi (Türkçe) BasımTarihi:05.01.2019

Baskı
Çağlayan A.Ş.
Tel: 0232 274 22 15

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla.

İSLAM BİLİM TARİHİ

İyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlışı, güzeli-çirkini, faydalıyı-zararlıyı anlayabilme kabiliyetini haiz olarak yaratılan insanın varlık âlemindeki temel özelliği, vahye muhatap ve bilgiye sahip olmasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim, ilk insan ve peygamber Hz. Âdem'i (a.s.) bizlere tanıtırken ona isimlerin ve eşyanın hakikatinin öğretildiğine vurgu yapmaktadır. (Bakara, 2/31.) Bu da açıkça göstermektedir ki insanın bireysel, toplumsal ve küresel boyutta anlam krizini aşabilmesinin ve varoluşsal bunalımlarını sekinete dönüştürebilmesinin yolu, kendisi ve evren ile ilişkisini vahyin kılavuzluğunda oluşturmasıdır. Bunun için insanın dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan dinimiz İslam; iman, bilgi, ibadet ve güzel ahlak merkezli değerleri bireysel ve toplumsal zeminde hayatın her alanına taşımayı emretmektedir. Bu inancın müntesipleri olarak Müslümanlar, İslam'ın doğuşundan itibaren bir asırlık süre zarfında Afrika'dan Balkanlara, İspanya'dan Orta Asya'ya; kısaca dünyanın her yerine ulaşan ve bütün insanların huzur ve mutluluğunu temin eden büyük bir medeniyet vücuda getirmiştir. Asr-ı Saadet'ten itibaren, ulaştığı toprakları akıl, hikmet, fıkıh, felsefe ve tasavvuf ile yoğuran, dünyanın dört bir köşesine adalet, merhamet, barış, güven gibi ilke ve değerleri taşıyan İslam medeniyeti, dinimizin her daim yücelttiği bilgi üzerine bina edilmiştir.

Hicret ile Yesrib'i Medine yapan ve bir mescidin etrafında büyük bir medeniyet inşa eden ve her alanda bütün güzelliklerin öncüsü Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ın ana konusu tevhit başta olmak üzere varlık, gaye, insan ve değer ekseninde İslam epistemolojisini şekillendirmiş; bilgiyi, güzel ahlakla mezcederek eğitim, hukuk, siyaset ve iktisat gibi hayatın bütün alanlarına rehber kılmıştır. Onun yolunu takip eden Müslümanlar, asırlara mührünü vuran kadim eserler, icatlar ve buluşlarla insanlığa hizmet etmişlerdir. Haddi zatında İslami ilimlerin nihai amacı da insanın kendisi, çevresi, eşya, tabiat, kâinat ve son raddede Cenâb-ı Hak'la olumlu ilişkiler kurmasını temin etmektir. Nitekim bilgiye vurgu yapan ayet ve hadisler, nihayetinde insanın Rabbi ve varlık dünyası ile ilişkilerini ibadet anlayışı, kulluk bilinci, sorumluluk duygusu ve güzel ahlak ekseninde kılavuzlamaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar, ilmin bizatihi kendisini muhterem kabul ederek onu sosyal gerçekliklerden koparmadan, yaşadıkları dönemin meselelerini çözecek bir yaklaşımla ele almışlardır. Ayrıca büyük bir özgüven ve hakikat bilinciyle insanlığın kadim birikimiyle yüzleşmekten çekinmemişler; Roma, Fars, Hint vb. havzalarla karşılaşmaktan kaçınmamışlar, diğer kültürlerin

Müslümanlar, bilgiyi salt bilim ya da tabiata egemen olmak, onu denetim altına alıp tüketmek, insanlığı fesada götürecek öldürücü bir teknoloji ile güç devşirmek için değil, insanlığın huzuru için kullanmışlardır.

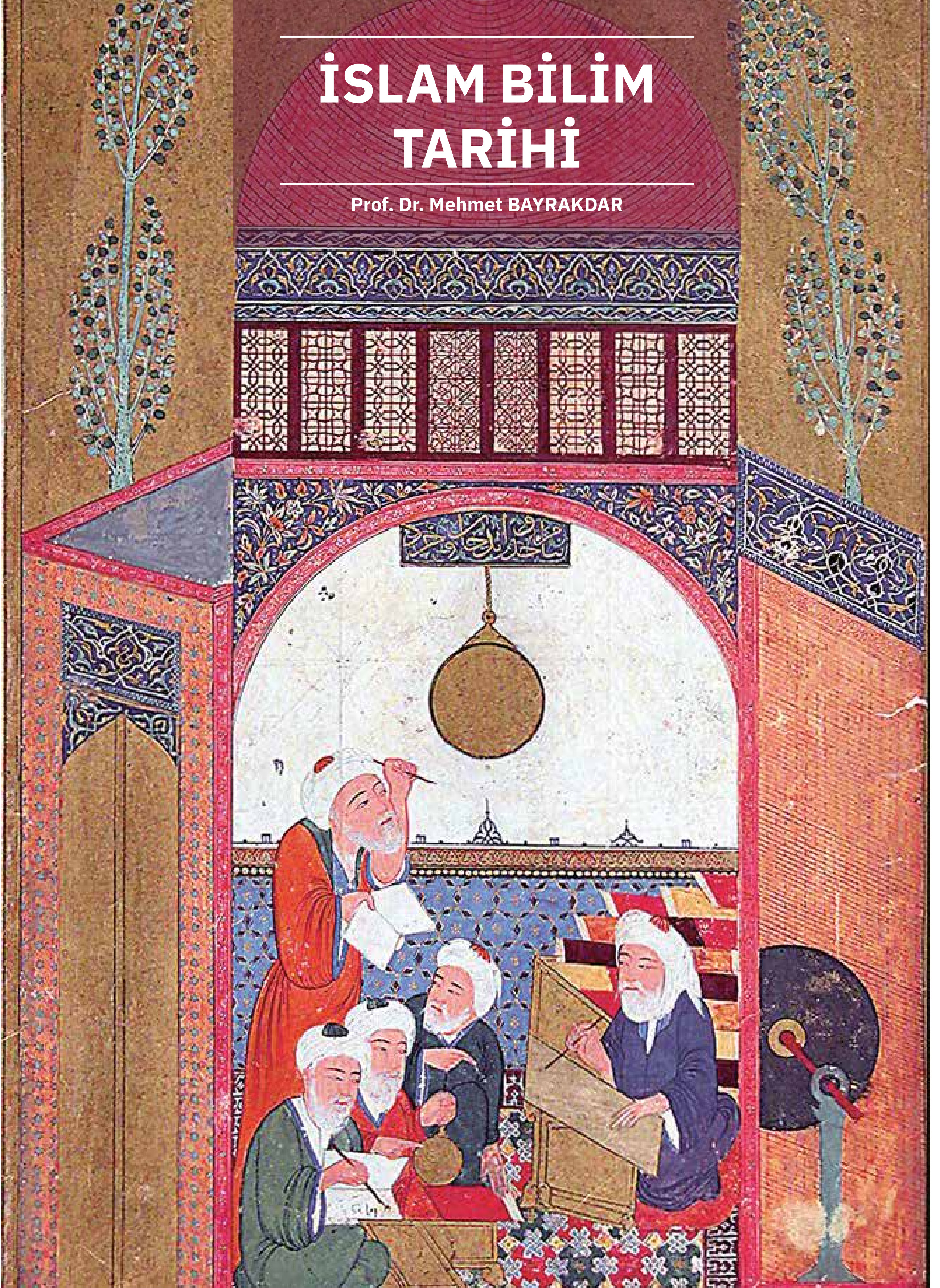
meydan okumalarının üstesinden gelmişler hatta kadim birikimi vahiy potasında eriterek içselleştirmişlerdir. Diğer taraftan, hayati bir bakış açısı olarak Müslümanlar, bilgiyi salt bilim ya da tabiata egemen olmak, onu denetim altına alıp tüketmek, insanlığı fesada götürecek öldürücü bir teknoloji ile güç devşirmek için değil, insanlığın huzuru için kullanmışlardır.

Dinin taakkul, tezekkür, tefekkür, tedebbür ufkuyla köklü disiplinler ve kurucu metinler ortaya koyan Müslümanlar, Endülüs'ten Maveraünnehir havzasına ilahiyat, fizik, kimya, tıp, felsefe, astronomi, matematik, cebir gibi ilmin bütün alanlarında VII. yüzyıldan Rönesans'a kadar yaklaşık yedi asır boyunca insanlığın öncüsü ve dünyanın aydınlık yüzü olmuşlardır. Bu bakımdan vahyin izinde vücut bulan İslam medeniyeti; fizik ile metafiziği, bilgi ile hikmeti buluşturarak insanı dünyada salaha, ahirette felaha sevk eden bütüncül ve kuşatıcı bir perspektifi tahkim etmiştir.

Buna mukabil, XIX. yüzyıldan itibaren Batı merkezli olarak öne çıkan, insanı, evreni ve varlığı anlamlandırma noktasında Yaratıcıyı öteleyen mekanik, marazi ve paradoksal bir yaklaşım benimsenmiş ve bu bakış az ya da çok dünyanın tüm bölgelerini etkilemiştir. Bugünkü gelinen noktada, bilgi ve felsefenin oldukça öne çıkmasına rağmen dünyanın bireysel, toplumsal ve küresel anlamda tarihin en büyük krizleri ile karşı karşıya kalmasında Batı merkezli gelişen bu bilim anlayışı önemli bir etkendir.

Söz konusu yaklaşımın aksine yüce dinimiz İslam'da, din ile bilim arasında bir çatışma düşünülemeyeceği gibi bir ayrışma da söz konusu değildir. Bu meyanda, İslam tarihinin hiçbir döneminde bilginin bugünkü manada İslami olan/olmayan şeklindeki bir tasnife tabi tutulmadığını ifade etmek gerekir. Nitekim İslam bilim tarihinde, İbn Sina gibi hem dini hem de tecrübi ilimlerde zirve pek çok âlim vardır. Bu da günümüzde zaman zaman bütünü görmeye mani olan branşlaşmanın ötesinde interdisipliner bir yaklaşımın varlığını ortaya koymaktadır. Zira günümüzde insanlığın sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel alanda yaşadığı bireysel ve küresel krizlerin tümünün İslam'ı ve Müslümanları doğrudan ilgilendirdiği göz önüne alındığında, hayata dokunan bu doğru metodolojinin haklılığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, İslam'ın bilgiye külli bakış açısı neticesinde yerleşik hâle gelen insan, çevre ve evren tasavvurunun ihmal edilmesi hâlinde teknoloji, bilim, ekonomi, hukuk gibi alanlarda yeni sorunların ortaya çıkacağı açıktır.

Bu noktadan hareketle ifade edelim ki bugün, oldukça zor dönemler yaşayan İslam dünyası da bilgiyi ihmal etmenin bedelini ödemektedir. Dolayısıyla Müslümanların bugün, özellikle son iki asırdır yaşanan değişimler içinde bütün boyutlarıyla bilgi ve ilim dünyası ile kurdukları iletişim ve etkileşimin şekli, metodu ve niteliği hususunda kapsamlı bir muhasebe yapmaları önem arz etmektedir. Zira Müslümanlar olarak son yüzyılda hayata gecikmişliği telafi ederek daha iyi bir gelecek inşa etmenin yegâne yolu bilgiye sahip olmaktır. Bunun için büyük bir gayret ve özveri ile çalışmak ise her müminin Allah'a karşı kulluk görevi, daha iyi bir gelecek adına insanlık vazifesidir.

İSLAM BİLİM TARİHİ

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR

> Atalarımız tarihte daima, insanın maddi ve manevi yönü için faydalı olacak bir bilim sistemi ve ahlakı ortaya koymuşlar, neticesinde hiçbir kimse bilimden zarar görmemiştir. Bilimi, ahlak kuralları çerçevesinde almışlardır.

Kur'an'ın bilime ve ilme verdiği önem herkesçe bilinen bir gerçektir. Peygamberimize inen daha ilk ayet, okumayı, dolayısıyla bilgiyi ve bilmeyi emretmektedir. (Alâk, 96/1.) Dikkat edilirse bu ayette okuma emredilirken, neyin okunacağı, yani tümleci (mef'ûl) belirlenmemiştir. Bu, her şeyin okuma, öğrenme ve bilimin konusu olduğunu göstermek içindir ki böyle bir anlayış, Kur'an'ın başka ayetlerinden de ortaya çıkmaktadır. İslam'da ilim sadece insanların maddi ihtiyaçlarını gidermede bir vasıta olmayıp aynı zamanda kâinatın sırrını ortaya çıkaracak tek yoldur. İlim sayesinde iman tahkik derecesine erişecek ve kul böylece Allah'a daha yakın olacaktır.

Bilim ve onun tatbikatı olan teknoloji İslam'da daima değer ve teşvik görmüştür. Bilim ve teknoloji İslam'a göre eşyanın gerçeğini ortaya koymaya, eşyayı anlamaya yardım eder. Ancak bilim adamının gözlemlerinde ve ilminde objektif olmasının gerekliliği savunulmuştur. Elde edeceği neticeyi, daha önce sahip olduğu ön yargıyla veya ideolojisiyle karıştırmaması ve bilimsel veriyi o doğrultuda tefsir etmemesi istenmiştir.

Bilim ve teknolojinin faydacılık değerine gerek Kur'an'da gerekse Peygamberimizin hadislerinde çokça işaret edilmiştir. Yer ve göklerin insan için yaratıldığı ifade edilmekte, onlarda insanın rızkını araması tavsiye edilmekte; aynı şekilde birçok varlığın da insana faydalı olabileceği açık olarak belirtilmektedir. Âlim, ilminde daima insanlığa fayda gözetmelidir. Bunun en açık delili, "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım."(Müslim, Zikr, 73.) hadisi olduğu kadar, ilmiyle amel etmeyen ve ilmi faydasız kılan âlimin, sırtında yük taşıyan eşeğe benzetildiği ayet de (Cuma, 62/5.) buna açık bir delildir. İslam'a göre bilim ve teknolojinin en son gayesi, insanı Allah'ın varlığına götürmesidir. Tarafsız, şartlanmamış bir bilim adamının, ilmiyle Allah'ın varlığı ve birliğini sezebileceğine birçok hadis ve ayette dolaylı ya da doğrudan işaret edilmiştir.

Kur'an'ın birçok ayetinde, kâinattaki varlıkların hepsinin Allah'ın birer "ayeti" ve "işareti" olduğu belirtilmekte, bunları gören, onlardaki sırrı açıklayan bilim adamının Allah'ın varlığını sezebileceği, O'na yakın olabileceği belirtilmektedir. Gerçek bilim adamı onların yapısındaki ince sanat ve sır karşısında kendi güçsüzlük ve zafiyetini anlar; Allah'a daha çok yaklaşır. Kur'an'da, "Allah'tan en çok korkanlar, gerçek âlimlerdir." (Fatır, 35/28.) denmesi de bunun içindir.

Atalarımız tarihte daima, insanın maddi ve manevi yönü için faydalı olacak bir bilim sistemi ve ahlakı ortaya koymuşlar, bunun neticesinde hiçbir kimse bilimden zarar görmemiştir. Bilimi, ahlak kuralları çerçevesinde almışlardır. Atomun ateş olduğunu, onun yapısını bilmişler fakat onu insanlığın yeryüzünde cehennemi olacak şekilde kullanmak şöyle dursun, onunla Allah'ın varlığını, birliğini ispata çağırmışlardır. Mesela, Mevlana (öl. 1273), yüzyıllar önce atomun yapısını ve parçalara bölünebileceğini sembolik bir şekilde ortaya atmıştır: "Eğer bir atomu kesersen ortasında bir güneş ve onun etrafında durmadan dönen gezegenler görürsün." Yine başka bir Türk düşünür ve mutasavvıfı Davudü'l-Kayserî (öl. 1350), atomun ve tabiatın aslının enerji olduğunu söylemiştir. Onlar, ne bu görüşleriyle insanları kuşkulandırmak ne de devirlerinde enerji sorunu olduğu için atomun parçalanmasını arzu etmişlerdir; o devir için gayeleri, sadece madde ve kâinatın yapısıyla ilgili bir gerçeği ortaya koymak olmuştur.

İslam'ın tevhit inancının sosyal sahada bir tezahürü olarak İslam cemiyeti tarih içinde, ırk ve renk ayrımı yapmadan çeşitli milletleri tek bir cemiyet hâlinde toplamış ve onları

İbn Sina

IX. yüzyıldan itibaren sürekli gelişmeye başlayan İslam bilim tarihi, X., XI., XII. ve XIII. yüzyıllarda, hatta XIV. yüzyılın ortalarında altın çağını yaşayarak doruk noktasına erişti. Bu dört beş asırlık devrede Müslüman bilim adamları bir yandan eski medeniyetlerden tercüme yoluyla aldıkları teori ve fikirlerin yanlışlıklarını atarak onları geliştirip daha bilimsel temellere oturttular, bir yandan da birbirinden daha güzel teoriler ve icatlar ortaya koydular. Onlar bu teori ve icatlarına, İslam dininin esasları ve dünya görüşüne dayanarak oluşturdukları bir bilim felsefesiyle yön verdiler ve onları bu bilim felsefesinin genel çerçevesi içinde yorumlayarak gayelendirdiler. Onların bilim felsefesinin gayesi, her şeyden önce tabiattaki ve insandaki ilahi hikmeti göstermekti ve tabi ihtiyaçlar nispetinde insana fayda sağlamaktı; yoksa bugün olduğu gibi tabiatı tahrifle insanda bir endişe ve korku oluşturmak değildi.

birbirleriyle kaynaştırmıştı. Bilimde ilerlemek, icat ve keşifler ortaya koymak ancak farklı zihin yapılarına sahip insanların bir ortak zihniyet meydana getirmeleriyle gerçekleşebilir. Çünkü farklı zihinler farklı bakışla bir meselenin farklı yönlerini aynı zamanda birlikte görüp bildikleri gibi, çeşitli konulara da aynı zamanda eğilerek kısa zamanda hem daha doğru hem de hızlı neticeler elde ederler. Bunu insanlık tarihinde görmek mümkündür. Millî ve kabile dinleri içinde yaşayarak ırki yönden fazla farklılık göstermeyen milletler bilim yönünden tarihte dikkate değer medeniyetler kuramamışlardır. Mesela ilahi kaynaklı bir dini millîleştiren Yahudilerin tarihte ticaretten başka dikkate değer bir bilim tarihleri olmamıştır. Ancak memleketlerinden çıkıp diğer insanlarla karışınca Yahudi bilim adamları yetişmiştir. İşte İslam dini de ilmi ve tefekkürü var oluşunun ilk günlerinde başlattığı için kısa zamanda baş döndürücü bir medeniyet kurmuş ve bir bilim tarihi oluşturmuştur. Ayrıca din olarak, her dinden daha çok bilime değer verdiği ve hatta bilimsel ilerlemeyi emredici olduğu için Hristiyanlıkta görüldüğü gibi bir din-ilim çatışması da yaşanmamıştır.

Müslüman bilim adamlarının ortaya koydukları bilimsel teori ve icatların birçoğu bugünkü modern dediğimiz bilimin temeli olduğu gibi birçoğu da bugün hâlâ geçerliliğini ve güncelliğini korumaktadır. Bu konuda burada bir iki misal vermek gerekirse diyebiliriz ki, mesela modern hareket teorilerinin temelinde İbn Sina'nın "meyli hareket teorisi", Batı Orta Çağ'ındaki adıyla "Impetus" teorisi vardır. Aynı şekilde, asırlardan beri kullanılmakta olan ve modern geometride de kullanılan "tangent teoremi", el-Habeş el-Hâsib'in

İslam bilim felsefesinin ortaya konabilmesi için her şeyden önce henüz el yazması hâlde bulunan milyonlarca eserden, hiç olmazsa önemli bilim adamlarımızın orijinal nitelikteki eserlerinden birçoğunun tahkikli bir şekilde yayımlanması gerekir.

(öl. 864) eseridir. Ne var ki, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam bilimleri bir duraklama devrine girdi. Müteakip yüzyıllarda da devamlı bir şekilde sonu gelmeyen bir gerilemeye maruz kaldı ve nihayet XVIII. yüzyıldan itibaren Batı biliminin tesiriyle unutulmaya başladı.

Bilindiği gibi İslam'ın ilk devirlerinden beri bir grup Müslüman, ilimden sadece dinî ilimleri yani Kur'an ve hadise ait ilimleri anlıyor ve Kur'an ayetlerinin ve hadislerin içeriklerini bile düşüncenin konusu yapmaktan çekinerek sadece kelimelerin zahiri manalarıyla yetiniyorlardı. Bu zihniyet, ilk devirlerde genelde idareciler nezdinde pek taraftar bulamamıştı. Ne var ki 1258'de Bağdat'ın Moğollarca yakılıp yıkılması ve Kudüs'ün Haçlılar tarafından istilasıyla İslam dünyasında ortaya çıkan sosyal ve siyasi çalkantı, yukarıda işaret ettiğimiz zihniyeti, görünüşte haklı çıkarmış gibiydi. Zira bu zihniyetin o devirdeki temsilcileri bu çalkantının sebebini felsefeciler başta olmak üzere astronomlar, astrologlar, matematikçiler ve mutasavvıflardan kaynaklanan bir iman zayıflığına bağlıyorlardı. Çaresizlik içerisinde bulunan siyasiler, yavaş yavaş onlara hak vererek ilim adamlarından yüz çevirmeye ve eğitim kurumlarının ders programlarından bir ölçüde (tıp hariç) diğer bilimleri ve felsefeyi kaldırmaya başladılar. Fatih'ten sonra Osmanlı medreselerinden bu ilimlerin tamamen kaldırılması aynı zihniyetin Osmanlılardaki uzantısının eseridir. Hâl böyle olunca, İslam dünyasında bilimsel araştırmalar XIV. yüzyıldan itibaren artık kişisel çabalara bırakılmış oluyordu.

Mükemmel ve tam bir İslam bilim tarihinin yazılabilmesi ve buna bağlı olarak bir İslam bilim felsefesinin ortaya konabilmesi için her şeyden önce henüz el yazması hâlde bulunan milyonlarca eserden, hiç olmazsa önemli bilim adamlarımızın orijinal nitelikteki eserlerinden birçoğunun tahkikli bir şekilde yayımlanması gerekir.

Batı'da yaşayan Hristiyan ve Yahudi bilim adamları İslam bilim tarihinin hemen bütün klasik eserlerini başta Latince ve İbranice olmak üzere, daha X. ve özellikle de XI. yüzyıldan itibaren XVIII. yüzyıla kadar kendi dillerine çevirdiler, üzerlerinde yeni araştırmalar yaparak bir Batı bilim tarihi meydana getirdiler. Batı bunu yaparken İslam dünyası XIV. yüzyıldan itibaren yukarıda işaret ettiğimiz hatalı bir tutum yüzünden kendi bilim mirasından habersiz kalıyordu. Mesela el-Ferganî'nin (öl. 869) astronomiyle ilgili eseri Batı dillerine üç dört kere çeşitli devirlerde çevrilirken ve üzerinde çeşitli çalışmalar yapılırken, daha X. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında el-Ferganî'nin unutulduğunu görüyoruz. Batılılar bu tür çalışmalar sayesinde XVIII. yüzyıldan itibaren İslam memleketlerini siyasi ve ekonomik olarak istila etmeye başladılar.

Çağımızda, birçok ülkede bilim ve teknolojiye karşı olumsuz bir tutum gözlenmektedir. Bunun başlıca sebebi, bilim ve teknolojinin, Batılıların elinde kötüye kullanılmış olmasıdır. Şöyle ki Batılılar bugün bilimi ve teknolojiyi bir silah, bir ideoloji olarak kullanmakta ve geliştirmektedirler. İnsanları nükleer silahlarla ve reaktörlerle tehdit etmekte, aynı şekilde tabiatı sorumsuzca tahrip etmekte ve kirletmektedirler. Bu durum, belki haklı olarak birçok insanda kuşkuya yol açmaktadır. Bizler Müslüman olarak, bilimin her alanında yeniden canlılık kazanırsak ve bilimde söz sahibi olursak yukarıda saydığımız değerler açısından bilimi, insanın saadetine sunabiliriz. ■

İSLAM BİLİM GELENEĞİNİN BATI BİLİMİNE TESİRLERİ

Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Üyesi

Bilim tarihçileri zaman zaman İslam bilim adamlarının Batı bilim faaliyetlerine etkilerini ele alıp incelemeye çalışmışlardır. Ancak bu etkiler kapsamlı ve bütün yönleriyle ele alınmamıştır. Bu kısa incelememizde mümkün olduğu kadar İslam bilim geleneğinin Batı'ya olan etkilerini kapsamlı ancak çok özet olarak sunmaya çalışacağız. Bunu yapabilmek için iki hususun göz önüne alınması gerekir: Birincisi, bir toplumda bilimsel faaliyetlerin filizlenmesi için gerekli saiklerdir ki, bunlar toplum bağlamında oluştuğu için bağlamsal şartlar olarak adlandırabiliriz. İkincisi de Batı bilim geleneği derken ne anlaşıldığının açıkça ortaya konması gerekir. Böylece İslam medeniyetinin topyekûn Batı'ya olan etkileri daha kapsamlı olarak anlaşılabilir.

Bir toplumda bilimlerin doğması için evvel emirde birtakım gelişmelerin olması gerekir. Bu da o toplum fertlerinin dünya görüşlerinde önemli değişikliklerin olmasına bağlıdır. İslam medeniyetinde bu gerekli şartlar İslam dini tarafından sağlanmıştır. İlk oluşan Mekke toplumunda fertlerin dünya görüşleri tevhid, ahlaki hassasiyet ve bilgi kavramları ile şekillendirilmiş ve bunlar geliştikçe toplumsal değişiklikler yapılarak sağlıklı bir şekilde kurumların teşekkül etmesini sağlamıştır. Siyasi düzen, eğitim kurumları (camiler etrafında), hukuki ve ticari (ekonomik) kurumlar, düzenli bir şekilde oluşmaya başlamış ve bu sayede bilgi faaliyetleri hızla gelişerek birinci yüzyılda (Miladi VII. yüzyıl) İslam bilgi geleneği doğmuştur. Bilim ge-

leneği tamamen bilgi geleneğinin doğmasına bağlıdır. Bu bilgi kurumu çok sağlıklı kurulduğu için bilim faaliyetleri çok hızlı gelişmiş ve Müslümanlar önce günümüzde sosyal bilimler diyebileceğimiz tefsir, hadis, fıkıh, kelam, dil bilimleri ve tarih gibi İslami ilimleri geliştirmişler ve hemen sonrasında fizik, astronomi, tıp, matematik, cebir, kimya ve optik gibi yeni bilimleri de tesis etmişlerdir. Bu arada fethettikleri yerlerdeki medeniyetlerden kalan bilimlerden de istifade ederek bunların da gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Bu durum Batı medeniyeti için de geçerlidir. Batı medeniyetinde de aynı gelişmeler yaşanmış ancak bu medeniyet, İslam medeniyetinde olduğu gibi muntazam ve yaygın bir dünya görüşüne sahip olmadığı için bilgi geleneğinin oluşması ve bilim faaliyetlerini başlatması pek hızlı olmamış ve ancak İslam medeniyetinden aldıklarını özümseyerek geliştirmeye çalışmışlardır. Mesela Batı medeniyetinin dayandığı tek bir bağdaşık dünya görüşünden bahsetmek pek mümkün değildir. Yani Batı dünya görüşü diyebileceğimiz Batı dünyasındaki fertlerin zihninde olan kavram yumaklarındaki benzerlik çok azdır. Batı dünyasına zihnî bir birlik veremediği için böyle bir birliğin oluşması yüzyıllar almış ve nihayet sonunda modern dönem dediğimiz XVII. yüzyıldan sonra Batı bilinci oluşmaya başlamıştır. Ancak öncesinde Batı dünyasına bütünlük veren dünya görüşü Hristiyan dini olduğundan ilk kilise babalarının oluşturduğu ve

Batı bilimi, Batı dünyasında Hristiyan kültürüne dayalı olarak Helenist Roma medeniyeti bağlamında İslam bilim geleneğinin etkisiyle kendi bağlamsal şartları sayesinde oluşan bilimsel gelişmelerdir.

Augustine (ö. MS 430), Boethius (ö. MS 524), Cassiodorus (ö. MS 585), nihayet John Scotus Erigena (ö. MS 877) gibi düşünürlerin çalışmalarıyla bir dünya görüşü Batılı bilgi erbabının zihninde bütüncül ve yaygın bir şekilde oluşmuştur. Böylece o zaman Hristiyan toplumları denilen bugün Batılı diyebileceğimiz toplumlarda bilgi ve bilime ilgi başlamıştır. İslam'da olduğu gibi Batı dünyasında tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimler teşekkül etmediğinden sadece İncil'e bağımlı ve özellikle Helenistik dünyanın felsefesinden etkilenen bir Hristiyan teolojisi teşekkül etmiş ve teslis akidesini açıklamak için bütün enerjisini tüketmiştir. Bu da Batı dünyasını bilgi ve bilim açısından dış dünyaya bağımlı kılmıştır. Bu esnada İslam bilim geleneği de en gelişmiş bilim faaliyetlerini sergilediği için Batı'nın bilim yüzü İslam medeniyetine dönmüştür.

Umumiyetle Batılı bilim tarihçileri, Thales ile başlayıp günümüz Batı dünyasına kadar uzayan süreci Batı bilim geleneğinin tarihi gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Bunun en önemli nedeni İslam bilim geleneğinin Batı'ya olan etkilerini göz ardı etmeye çalışmaktır. Hâlbuki Batı bilimi kavramında bu bilimin ortaya çıktığı coğrafyaya bir gönderme olduğu açıktır. Bu coğrafya da elbette Batı dünyasının yer aldığı topraklardır. İkinci olarak "Batı" kavramının temel bir kültür ögesi Hristiyanlıktır. Bu açıdan sorun çıkarmaması için Batı bilim geleneğinin bu özelliğini umumi bir ifade ile "Hristiyan kültürü" olarak dile getirebiliriz. Üçüncü olarak, Batı bilimi İslam bilim geleneğinden çok fazla etkilenerek ortaya çıkmıştır. Nihayet bu unsurların Batı biliminin bağlamsal şartlarında birleşmesi ile Batı bilim geleneği teşekkül etmiştir. Batı biliminin bağlamsal şartlarını üç temel başlıkta toplayabiliriz: Batı'daki toplumsal gelişmeler; siyasi gelişmeler; kültürel gelişmeler. Bu anlattıklarımız çerçevesinde Batı bilimini şöyle tanımlayabiliriz: Batı bilimi, Batı dünyasında Hristiyan kültürüne dayalı olarak Helenist Roma medeniyeti bağlamında İslam bilim geleneğinin etkisiyle kendi bağlamsal şartları sayesinde oluşan bilimsel gelişmelerdir.

Bir toplumdaki bilimsel faaliyetin saikleri olan bağlamsal şartlar, toplumdan topluma değişiklik arz edebilir fakat temelde aynıdır. Bilgi geleneğinin ortaya çıkması için gerekli olan bu saiklere belli bir toplum ortamında gerçekleştiği için "bağlamsal şartlar" diyoruz. İşte bir toplumda bilimsel sürecin başlaması için gerekli dünya görüşü oluşumunu ve böylece bilgi

faaliyetlerinin başlamasını sağlayan saikler, bağlamsal şartlardır. Bu süreçten geçen İslam ve Batı medeniyetlerindeki bilimsel süreçlerin başlangıç dönemleri incelendiğinde bağlamsal şartların iki temel saikten ibaret olduğu söylenebilir: Asli ve fer'î bağlamsal şartlar.

Asli bağlamsal şartlar iki şekilde tezahür eder: Ahlaki mücadele dediğimiz toplum düzeyinde meydana gelen şartlar. Bunlar toplumdaki mevcut durumu sarsarak bir istikrarsızlığa yol açar. Asli bağlamsal bir şart olarak bu saikler toplumu büyük bir cevvaliyet ve mücadele içerisine sokar. Bunun neticesinde toplumda her şey bir değişikliğe doğru itilebilir. İkincisi fikir düzeyinde meydana gelen mücadeledir ki, fertleri bilgiye yönlendiren bu saiktir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Bilimsel ilerleme için bilgisel şartlar lâzımdır. Ancak bu şartları asıl doğuran bağlamsal şart "ahlak"tır. Asli bağlamsal şartların oluşturduğu hassasiyetler ahlaki ve fikrî boyutta doyum noktasına gelince toplumun yenilenmesini sağlar. Böylece asli bağlamsal şartlara bağımlı olarak çıkan yeni saiklere **fer'î bağlamsal şartlar** diyoruz. Toplum düzeyinde olan muazzam hareketlilik sebebiyle toplum her yönüyle âdeta allak bullak olmaktadır. İslam medeniyetinde olduğu gibi iç savaşlar ve ciddi toplumsal çalkantılar bile meydana gelebilir. Böylece şu değişiklikler başlar: Toplumsal yenilikler dediğimiz örf, âdet ve geleneklerin, toplum içindeki davranışların yeni oluşan dünya görüşü istikametinde değiştirilmesi veya ona uyarlanmasıdır; eğitim, hukuk, siyaset ve iktisat alanlarında kendini çok belirgin olarak gösteren ve bilimsel süreç için önemli olan kurumsal değişikliklerdir. Bu yenilikler fertleri bilgiye yöneltecek ve toplumda cevvaliyete yol açacaktır. Batı bilim geleneğinde fer'î şartlar arasında İslam bilim geleneğinin etkilerini de saymak gerekir. Böylece Batı toplumunda bilgi faaliyetlerini başlatmaya müsait bir dünya görüşü fertlerin çoğunun zihninde oluşmuş ve belki de bilgi edinme faaliyetleri bir gelenek oluşturma sürecine girmiştir.

Batı medeniyetinde asli şartlar, kendi içinde gelişen dünya görüşü ve Helenistik Roma kültüründen kalan miras oluşturmuştur. Zaten bunlar teşekkül etmezse fer'î şartlara yol açmaz ve bilimsel etkilenme gerçekleşmez. İslam bilim geleneğinin ne kadar kapsamlı ve muazzam bir etki yaptığı fer'î şartlara dâhil olmasından anlaşılmalıdır. Birkaç örnekle yetineceğimizden Henry George Farmer'dan yapacağımız alıntı ile başlayalım: "Avrupa'nın Fikrî Gelişimi" adlı eserin yazarı Dr. J. W. Draper der ki: "Tarihin en üzücü şeylerinden birisi, Avrupalı yazarların ustaca ve sistemli bir şekilde Batı'nın, İslam bilim geleneğinden aldıklarını göz önünden kaldırmaya çalışmalarıdır." (Henry George Farmer. Historical Facts for the Arabian Musical Influence, "Forward" (London: William Reeves Bookseller Limited, tarihsiz), sayfa v.) İslam bilim geleneğinin Batı'ya olan etkilerinin kapsamlı boyutuna işaret edebilmek için alıntılarımın çoğunu Batılı tarihçilerden yapacağım. Sadece Endülüslü düşünür İbn Abdun'un bir şikâyetini nakletmekle yetiniyorum: "İlim kitaplarımızın Yahudi ve Hristiyanlara satılmaması gerekir. Çünkü bunlar kitaplarımızı tercüme edip üzerine kendi adlarını yazıyorlar veya kendi başpapazlarına atfediyorlar." (Muhammed ibn Ahmed Ibn Abdun, Risale fi'l-Qada wa'l-Hisbe, Selas Resâ'il fi'l-Hisbe içinde yayınlayan E. Lévi-Provençal. Kahire: Impremerie De Institute Français D'Archeologie Orientale, 1955, 57.)

İslam, sadece Müslümanlara medeniyette öncülük etmekle kalmamış, Batı medeniyetinin de ilham kaynağı olmuştur. Nicholas Rescher der ki: "İslam felsefesinin Batı'ya olan etkileri, sadece büyük boyutlarda olmakla kalmamış aynı zamanda sürekli ve şaşırtıcı düzeyde çok çeşitli alanlarda olmuştur." (Nicholas Rescher. "The Impact of Arabic Philosophy on the West", The Islamic Quarterly 10, 1966, 11.) Jean-Jacques Rousseau 1750'de Dijon Bilim Akademisi'nin açtığı bir yarışmaya Bilim ve Edebiyat Üzerine Söylem adlı eseri ile katılmış ve birincilik elde etmişti. Bu eserinde amacı Müslümanları küçük düşürmek idi. Ancak bunu yapmaya çalışırken aslında Batı'da bilimlerin doğmasına Müslüman bilim adamlarının sebep olduğunu göstermektedir: "Yunan bilim geleneğinin çökmesinden sonra Avrupa tekrar ilk yüzyılların barbarlığına geri dönmüştü. İnsanları doğru yola tekrar getirmek için bir devrime ihtiyaç vardı; maalesef bu devrim hiç umulmayacak bir yöreden geldi. Nihayet bilimlerin aramızda tekrar doğmasına sebep olan bilgi yoksulu işte o

aptal Müslümanlardı." (Jean-Jacques Rousseau. The Basic Political Writings, İngilizceye çev. Donald A. Cress. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, 1988, 3.)

MS 953 yılında Otto Lorraine'de Metz yakınlarındaki meşhur Gorze Manastırı'nın keşişlerinden Gorzeli John'u Kordoba'ya elçi olarak göndermişti. John döndükten sonra "Gorze Reformu" olarak adlandırılan önemli yenilikler başlatmıştır. Kordoba'da ona yardımcı olanlar Kordoba Piskoposu Recemendus ve Hasdeu adında bir Yahudi idi. Hasdeu hem Arapça hem de Latince biliyordu. Recemendus ise çok ilginç bir şahsiyettir. Mozarab olan bu Hristiyan İspanyalı, Arapça bir isme de sahipti: Rabî' ibn Zeyd. (James Westfall Thompson. "The Introduction of Arabic Science into Lorraine in the Tenth Century", Isis 12, 1929, 186–9.) Böylece birçok bilim eseri Latinceye belli tercüme merkezlerinde çevrilmiştir. Charles Haskins'dan bunu nakledelim: XII. yüzyıl Rönesans'ı bir İslam Rönesans'ı olduğu kadar da bir Yunan Rönesans'ı idi... Ancak mevcut geçerli bilim dili Arapça idi. İspanya ve Provence'deki bütün bilimsel faaliyetlerin kaynağı İslam bilimi idi. Arapçadan gelen tercümeler Yunancadan yapılanlardan çok önceydi ve çoğu zaman daha çok tercih ediliyordu. Arapçadan gelen eserler daha fazla itibar görüyordu. Kullanım açısından da daha geçerli idi. Çünkü çok mükemmel şerhlerle geldikleri için anlaşılması daha kolaydı. İşte Avrupa düşüncesi bu eserlerle boyanıyordu. Ayrıca Arapçadan yapılan tercümeler hemen basılıp çoğaltılıyordu... Bütün bu bilimsel yöntemler Müslümanlar tarafından muhafaza edildi, geliştirildi ve öğretildi. İşte Hristiyan Avrupa'ya da bilim böylece Müslümanlardan geçti." (Charles H. Haskins. "Arabic Science in Western Europe", Isis 7 (1925), 485.)

XII. yüzyıl Rönesans'ı bir İslam Rönesans'ı olduğu kadar da bir Yunan Rönesans'ı idi... Ancak mevcut geçerli bilim dili Arapça idi. İspanya ve Provence'deki bütün bilimsel faaliyetlerin kaynağı İslam bilimi idi. Arapçadan gelen tercümeler Yunancadan yapılanlardan çok önceydi ve çoğu zaman daha çok tercih ediliyordu.

Thompson da buna işaret etmektedir: "İslam bilimi Lorraine okullarına Gerbert'tan önce girmiş ve epey gelişmişti. [Tam adı Gerbert d'Aurillac olan bu papaz yaklaşık 945–1003 yılları arasında yaşamıştı.] Eminim ki, X. yüzyılın ikinci yarısında Lorraine Okulları İslam biliminin Latin dünyasına atılan ilk tohumlarının olduğu yerdi. İşte buradan bilgi, Almanya'nın diğer tüm bölgelerine yayılmıştır." (A.e., 191. Bu çevirilerde "Arabic" kelimesi çoğu zaman "İslam" yerine kullanılmıştır. Eski Batılı tarihçiler böyle kullandıklarından bu kullanımları burada yanlış anlaşılmaması için "İslam" diye çevirmeyi tercih ettim.)

Mary C. Welborn'un belirttiğine göre Müslümanların imal ettiği usturlabın Batı dünyasına girmesi ile takvimler düzeltilmeye başlanabildi. (Mary Catherine Welborn. "Lotharingia as a Center of Arabic and Scientific Influence in the Eleventh Century", Isis 16. 1931, 188.) Böylece kurulan tercüme merkezlerinde ilk yetişen mütercimlerden biri, Hermann Contractus'tur (1013–1054). Reichenau keşişi olan Hermann, Cluny'de yetişen önemli bilgi erbabından Berno'nun öğrencisidir. İki önemli kitap yazmıştır: De mensura astrolabii ve De utilitatibus astrolabii. Welborn'a göre, bu eserlerdeki fikirler, matematiksel hesaplar ve geometrik şekiller büyük Müslüman astronomicisi Maşallah'ın aynı konu üzerine yazdığı kitaptaki bilgilerle tıpatıp aynıdır. Hatta Hermann Arapçadan Latince karşılığı olmayan kelimelerin aslını sadece Latin harfleri ile yazarak aynen bırakmıştır. Bu şekilde oluşan önemli sayılabilecek tercüme okullarından bazıları şunlardır: Chartres, Paris, Utrecht, Liége, Cologne, Gorze, Metz, Cluny, York, Somerset, Exeter ve Hereford.

İslam medeniyetinin Batı'ya olan etkilerini tamamıyla saymak bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Ümit ediyoruz ki her konuda olduğu gibi bu konuda da Batılılara bugün muhtaç olmadan kendi ilim adamlarımız bu konuyu inceler ve ayrıntılarıyla gün yüzüne çıkaracak kapsamlı eserler vermeye başlarlar. ■

İslam Dünyasında Fizik Çalışmaları

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

İslam dünyasında gerçekleştirilen fizik çalışmaları geleneksel bilim sınıflandırmasına uygun olarak, doğa felsefesi adı altında biri hareket, diğeri de optik olmak üzere iki alanda yoğunlaşmış, VIII. ve XII. yüzyıllar arasında her iki alana da olağanüstü katkılar yapılmıştır.

Hareket konusunun zirve şahsiyeti, incelemelerini Aristoteles'in Fizik kitabında izlediği yaklaşım bağlamında gerçekleştiren ancak kendi gözlemlerinden edindiği bilgilerle Aristoteles'in ulaştığı sonuçların çok ötesine geçmeyi başaran, İbn Sina'dır.

Gözlemlediği çeşitli hareket olgularından, önce hareket türlerini belirleyen, ardından da sınıflandıran Aristoteles, özellikle yeryüzünde gerçekleşen hareketlerin, (bir noktadan başka bir noktaya, doğrusal) gökyüzünde görülen harekete (başladığı noktaya dönen, döngüsel) özce benzeşmediğini fark edince, iki farklı hareket olduğuna karar vermiştir. Yeryüzündeki hareketlerin daima bir dış nedene bağlı olarak gerçekleştiğini, örneğin rüzgâr savurmasa yaprağın kendiliğinden hareket etmediğini, birisi alıp fırlatmadığı sürece taşın olduğu yerde kaldığını, görerek bu tip harekete "kuvvet etkisiyle gerçekleşen hareket" yani "zorunlu hareket" adını vermiştir. Gökyüzündeki hareketi ise kendiliğinden gerçekleştiği için "doğal hareket" olarak adlandırmıştır. (Aristoteles, Fizik, Çeviren: Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, 243a45-243b; 254b5–20; ayrıca 264b10–25; Edward Grant, Orta Çağda Fizik Bilimleri, Çeviren: Aykut Göker, Ankara: V Yayınları, 1986, s. 43-44.)

Bu ayrımından sonra zorunlu hareket incelemelerini detaylandıran Aristoteles, bu türden gerçekleşen hareketlerde hareketi oluşturan kuvvetin hareket

ettirdiği nesneyle bağlantılı olması gerektiğini, bağlantının da iki türlü gerçekleştiğini belirlemiştir. Birincisi, bir el arabasını sürekli iterek hareket ettirmek gibi hareket ettiricinin hareketin her anında hareket ettirdiği nesneyle fiziksel olarak bağlantılı olduğu harekettir. İkincisi ise bir taş parçasını uzağa fırlatmak gibi hareket ettiricinin bir süreliğine nesneye eşlik ettikten sonra nesneden ayrıldığı ancak nesnenin bundan sonra bir süre daha yol almayı sürdürdüğü harekettir. Aristoteles bu ikinci hareket türünde nesne ve hareket ettiren arasındaki bağın devamlılığını havanın (ortam) sağladığını varsaymıştır (Aristoteles, Fizik, 243a35-244b15; ayrıca 266b25-267a8.)

İbn Sina, Aristoteles'in hareket kuramını incelediğinde, sorunlu noktalar içerdiğini fark etmiş ve bunları düzeltmeye çalışmıştır. Öncelikle ikinci tip hareketi incelemekle işe koyulan İbn Sina, fırlatılan nesnenin kuvvet etkisi ortadan kalktıktan (bağlantı kesildikten) sonra neden bir süre daha yol aldığını açıklamaya çalışmıştır. İbn Sina'ya göre, kuvvet etkisi ortadan kalktıktan sonra nesnenin bir süre daha yol almasının nedeni Aristoteles'in dediği gibi ortama aktarılan kuvvet etkisi değil fırlatma sırasında nesneye kazandırılan "hareket etme isteğidir." (meyil) Bu meyilin kuvvet etkisi altında gerçekleşmesi dolayısıyla ona "kasri meyil" (zorlayıcı güç) adını vermiştir. Böylece Aristoteles'in "ortama aktarılan kuvvet" fikrini "nesneye kazandırılan hareket etme isteği" biçiminde değiştiren İbn Sina, mantar parçasının fırlatıldığında çok uzağa gitmediğini, buna karşın taş parçasının ise çok uzağa fırlatılabildiğini görerek her bir nesnenin hareket edebilme kapasitesinin (meyil) farklı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Böylece hareketi inceleyebilecek kavramsal yapıyı oluşturan İbn Sina, kuvvet etkisiyle gerçekleşen hareketin yani zorunlu hareketin nesnenin doğasıyla ilintili olduğuna yani ağır nesnelerin daha fazla kasri meyil kazandıklarına hükmetmiştir. Bu gözlemlerinden ise şu sonuçları çıkarmıştır: 1- Fırlatma esnasında nesneye kazandırılan kasri meyil, ortamdan (sürtünme) dolayı tükenmekte ve nesne bir süre sonra yere düşmektedir; oysa ortam ideal (sürtünmesiz) olsaydı kasri meyil tükenmeyeceğinden nesne de hareketini sonsuza kadar sürdürecekti. 2- Mademki ağır nesneler daha uzağa fırlatılabilmektedir, öyleyse kasri meyil, fırlatma hızı ve ağırlıkla orantılı olmalıdır. Bu sonuçlardan birincisi, modern fiziğin temelini oluşturan "eylemsizlik hareketi"nin, ikincisi ise "momentum kavramı"nın ilk ifadesidir. (Şahap Demirel, "İbn Sinâ ve Kasri Meyil Kuramı", Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984, s. 358-362.) Bu olağanüstü başarı İbn Sina'nın modern fiziğin doğuşunda önemli rolü olduğunun kanıtıdır. Nitekim daha sonra gelen İbn Bacce, hareketin mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesi için ideal ortamda, örneğin boşlukta tasavvur edilmesi gerektiğini, İbn Rüşd ise doğal ortamda ele alınması gerektiğini tartışmakla yetinmişlerdir. (Marshall Clagett, The Science of Mechanics in the Middle Ages, Madison: The University of Wisconsin, 1961, s. 207; ayrıca 436-437.)

İslam dünyasında fizik alanında yoğun olarak çalışılan bir diğer konu da ışıktır. Işık incelemelerinin zirve şahsiyeti ise İbn Heysem'dir. Işığın yayılımı, kaynağı, görmenin oluşumu, yansıma, kırılma ve renklerin oluşumu gibi ışık olgularını gözlem, deney ve matematiğin bütün imkânlarını kullanarak ele alan İbn Heysem, optik biliminin gerçek kurucusudur. Araştırmalarının sonuçlarını bütün zamanların en önemli optik eseri olan "Kitab-ül Menâzir"da toplamıştır.

Kitap toplam yedi cilttir ve ilk üç cildi doğrudan görme konusuna, sonraki üç cildi yansıma konusuna son cildi de kırılma konusuna ayrılmıştır. Bunun dışında kaleme aldığı çok sayıdaki makalesi de yine ışık, karanlık oda, renkler ve gökkuşağının oluşumu üzerinedir. Bu konuların her birinde daha önce geliştirilmiş açıklama modellerini geçersiz kılmış ve yerine gözlem, deney ve geometri temelli açıklamalar oluşturmuştur. Bu açıklamaların en parlak olanı ise, görmeyi

sağlayan ışıkların gözden çıktığını savunan geleneksel görme kuramı olan “Gözışın (extramission) Kuramı”nın geçersizliğini göstermesi ve yerine modern dönem ışık kuramı hâline gelen ve ışıkların kaynağının nesne olduğunu savunan “Nesne ışın (intromission) Kuramı”nı geliştirmiş olmasıdır. (İbn el-Heysem, Kitab-ül Menâzir, Çeviren: A. I. Sabra, The Optics of Ibn al-Haytham, Books I-III, London: The Warburg Institute, 1989, s. 78-79.)

İbn Heysem, görmeyi sağlayan ışıkların gözden çıktığını savunan geleneksel görme kuramı olan “Gözışın (extramission) Kuramı”nın geçersizliğini göstermiş ve yerine modern dönem ışık kuramı hâline gelen ve ışıkların kaynağının nesne olduğunu savunan “Nesne ışın (intromission) Kuramı”nı geliştirmiştir.

Bu başarısının ardından, ışığın kaynağından çıktıktan sonra nasıl yayıldığı meselesini ele alan İbn Heysem, ışığın, ışıklı bir nesnenin her bir noktasından ve karşısındaki bütün yönlere doğru doğrusal çizgilerde yayıldığını ve yayılımın küre oluşturacak şekilde gerçekleştiğini belirlemiştir. (İbn Heysem, 1989, s. 13.) Daha sonra yansıma konusunu ele almış, ışığın ayna gibi parlak yüzeylerde ne tür değişimlere uğradığını incelemiştir. Bir ışık kaynağından çıkan ışık ışınlarının aynadaki yansımasını geometri aracılığıyla ve yine deney yoluyla ele alan İbn Heysem, yansıma konusunda bugün de geçerli olan iki yansıma kanununu da doğru bir biçimde ifade etmiş ve optik tarihine “hızlar dörtgeni” adıyla geçmiş olan özgün yaklaşımını geliştirmiştir. Ardından kırılma konusunu incelemeye başlayan İbn Heysem, aynı geometrik modeli esas alarak deneyler düzenlemiş ve ışık demetinin geldiği ortam ile girdiği ortamın yoğunluk farkından dolayı her zaman kırılmaya uğrayacağını doğru bir biçimde tespit etmiştir. (Vasco Ronchi, The Nature of Light, An Historical Survey, İngilizceye Çeviren: V. Barocas, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1970 s. 55-56; A. I. Sabra, Theories of Light from Descartes to Newton, London: Oldburne Book, 1967, s. 72-75; 96-97.)

Böylece ışığın kaynağı, niteliği, doğrusal yayılımı, görmeyle ilişkisi, yansıması ve kırılması gibi, optik konularını incelemiş olan İbn Heysem, ayrıca karanlık oda, gökkuşağının oluşumu ve renk konularını incelediği çok sayıda makale de kaleme almıştır. Çalışmaları hem kendisinden sonra İslam dünyasında hem de Batı'da uzun yıllar başvuru kaynağı olmuştur. Bu başarısından dolayı George Sarton, İbn Heysem’i “bütün zamanların en büyük optikçisi” (George Sarton, Introduction to the History of Science, Cilt: 1, From Homer to Omar Khayyam, Williams & Wilkins, Maryland, Baltimore, 1927, s. 721.) olarak nitelendirmiştir.

Optik konusuna değerli katkıları olan bir diğer bilgin de İbn Sina’dır. İbn Sina, daha çok Aristoteles’in kuramının doğruluğunu göstermeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken de bütünüyle ışığın kaynağının nesne olduğu tezinden hareket etmiş, gözlem ve geometri temelli savunmalarıyla Gözışın Kuramının geçersizliğini göstermeyi denemiştir. Diğer taraftan düşüncelerinin ayrıntısından İbn Sina’nın, görmeye ilişkin olarak Aristoteles’te karşılaşılmayan yeni bir görüş ileri sürdüğü de anlaşılmaktadır. Şöyle ki, İbn Sina’ya göre, görme tıpkı aynada görüntünün oluşması gibi dışarıdan göze gelen etkiyle gerçekleşmektedir. Amacı, görmenin geometri yoluyla açıklanmasının aslında Aristoteles’in düşünceleriyle tutarlılık gösterdiğini kanıtlamak olan İbn Sina, güneş ışığı ile ateşin yaydığı ışık ve kendisi ışık kaynağı olan nesnenin “mudi” yaydığı ışıkla “dav” (ziya), böyle olmayan nesnelerin “mustanir” saldığı ışık “nur” arasında farklılık olduğunu doğru bir biçimde belirlemiştir. Bu ayrım, çeviri yoluyla Batı’ya da geçmiş ve on üçüncü yüzyıldan başlayarak, bu ayrıma karşılık olmak üzere getirilen “lux” ve

İslam bilim geleneğinin son temsilcisi, optik konusunda "Kitâb-ı Nûr" adlı bir kitap yazan ve İstanbul Rasathanesi'ni kuran ünlü Türk astronomu Takîyüddîn İbn Marûf'tur. Takîyüddîn bu kitabında Kitab-ül Menâzir ve Tenkih el-Menâzır'ı bir arada yorumlamış ve pek çok katkı yapmıştır.

"lümen" sözcükleri Kepler zamanına kadar yaygın olarak kullanılmıştır. (David Lindberg, Theories of Vision from Al-Kindi to Kepler, The University of Chicago, 1976, s. 44, 49-50; Aydın Sayılı, "İbn Sînâ'da Işık, Görme ve Gökkuşağı", İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı, Derleyen: Aydın Sayılı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 212, 223, 226-227, 231.)

Optik konusunda adından söz edilmesi gereken bir diğer bilgin de, gözün yapısı ve görmenin nasıl gerçekleştiği hususunu inceleyen, görsel ruh kavramı üzerinde duran ve Aristoteles'in kalbe yerleştirdiği "ortak duyu"nun (common sense) retinanın arkasında bulunduğunu belirleyen İbn Rüşd'dür. (Lindberg, 1976, s. 53.) Bu başarısının önemi, Platter ve Kepler'den çok önce gözün güneş ışığına duyarlı organının "retina" olduğunu ileri sürmüş olmasıdır. (David C. Lindberg, "Did Averroes Discover Retinal Sensitivity?", Bulletin the History of Medicine, Vol: 49, Baltimore 1975, s. 273; Ahmet Ağırakça, İslam Tıp Tarihi Başlangıçtan VII. / XIII. Yüzyıla Kadar, İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti. 2004, s. 345.)

Optik konusunda çalışmış diğer bir bilgin de "Optiğin Düzeltilmesi" anlamına gelen "Tenkih el-Menâzır" adlı hacimli bir yorum kitabı hazırlamış olan Kemâlüddîn el-Fârisî'dir. Onun en büyük başarısı ise gökkuşağının oluşumunu bugünkü biçimde doğru olarak açıklamayı başarmış olmasıdır.

Geleneğin son temsilcisi ise optik konusunda "Kitâb-ı Nûr" adlı bir kitap yazan ve İstanbul Rasathanesi'ni kuran ünlü Türk astronomu Takîyüddîn İbn Marûf'tur. Takîyüddîn bu kitabında Kitab-ül Menâzir ve Tenkih el-Menâzır'ı bir arada yorumlamış ve pek çok katkı yapmıştır. Böylece, İbn Heysem ile başlayan başarılı çalışmalar XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de bütün canlılığıyla devam etmiştir.■

Tarihî Seyri İtibarıyla Medreseler

Dr. Yaşar AKASLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hedeflenen medeniyetin teşekkülü ya da toplumun ıslahı açısından kadim kültürlerde olduğu gibi İslam medeniyetinin temel unsurları arasında da eğitim-öğretim faaliyetleri yer alır. Bu çerçevede eğitim-öğretim Kur'an'da, Hz. İbrahim'in duasında "Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin." (Bakara 2/129.) şeklinde yer bulmuş ve bu ayetin izahı sadedinde, Kur'an'ın mübelliği ve müfessiri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah, beni bir muallim olarak gönderdi." (Müslim, Talâk 29.) ifadeleri, İslam eğitim-öğretim faaliyetlerinin dayanak noktasını teşkil etmiştir. İslam eğitim-öğretim tarihinin temel müesseselerinden olması itibarıyla da "medrese", tarih boyunca önemini korumuştur.

Medrese, "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamlarında "drs" kökünden gelip "ders yapılan mekân" demektir. Erken dönemde, bu isimle anılmasa da fonksiyonu açısından benzeşen kurumlar mevcuttur. Kurumsallaşma öncesi medreseye temel teşkil edebilecek birtakım oluşumlardan söz edilmektedir. Bu bağlamda donanım ve mahiyet bakımından farklılık arz etseler de işlevsel benzerliklerine istinaden İslam'ın Medine Dönemi'nde Kur'an öğretiminin yapıldığı bir ev olan Dârü'l-kurrâ ile tesis edildiğinden beri eğitim-öğretim kurumu işlevi gören Mescid-i Nebevî ve özellikle bünyesindeki Suffe'ye işaret edilmektedir. Suffe, medrese kurumunun temeli ve en eski medrese modeli kabul edilir.

Öteden beri ders mekânları olarak kullanılan mescitler, müstakil medrese binaları yapıldıktan sonra da bu fonksiyonlarını devam ettirmiştir. İslam medeniyetinin yüz akı olan Endülüs, bu durumun en bariz örneğidir. Nitekim Endülüs'te eğitim-öğretim faaliyetleri, bağımsız medrese binaları yerine camilerde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilk asırdan itibaren mescitler, medrese öncesi ilmî faaliyetlerin merkezini oluşturmuş, gerek İslami ilimlerin gerekse felsefe, matematik, tıp vb. disiplinlerin gelişmesinde; dönemlerinde ve sonrasında otorite âlimlerinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Medreselerin doğuşu

Medreselerin başlangıç zamanı için Abbasiler Dönemi gösterilir. Halife Me'mûn zamanında, 832 yılında Bağdat'ta Beytü'l-Hikme ismiyle bir müessese kurulmuştur. Bu kurumun başına da Yahya b. Mâseveyh (ö. 857) getirilmiştir. Beytü'l-Hikmelerde din ve millet ayrımı olmaksızın Arap, Yahudi ve Hristiyanlar başta olmak üzere muhtelif unsurlar birlikte çalışmıştır. Buralarda Yunan, Hint, İran vb. kadim kültürlere ait kaynaklar incelenmiş, Aristo ve Platon gibi pek çok filozofun eseri Arapçaya çevrilmiştir. Beytü'l-Hikme müesseselerinde, bu çalışmaların yanında, yüksek seviyede eğitim-öğretim faaliyetleri de yapılmıştır. Gerek Beytü'l-Hikme gerekse aynı dönemde Kahire'de kurulan Dâru'l-İlim ve Beytü'l-İlim gibi kurumlar eğitim-öğretim merkezi işlevi görerek medreselerin doğuşunda etkili rol oynamıştır. (Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul: İFAV, 2016, s. 152.)

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği müesseseler için "medrese" kelimesinin ilk kez IX. asırda kullanıldığı belirtilir. (Mehmet Dağ-R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, Ankara: 1974, s. 119.) Resmî açıdan müesses bir yapı olarak devlet eliyle kurulması ise X. asırda Karahanlılar Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Buna göre ilk resmî medrese Merv şehrinde, Arslan Gazi Tafgac Han (ö. 1035) tarafından kurulmuştur. Arslan Gazi vefat ettiğinde, bânîsi sıfatıyla buraya defnedilmiştir. (Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 152.)

İslam tarihinde ilk medresenin kuruluşu Nizâmü'l-Mülk'e (ö. 1092) isnat edilse de ondan önce Nişabur'da Beyhakiyye Medresesi'nin kurulduğu kayıtlarda yer almaktadır. Ayrıca Ebû Hâtimu'l-Bustî'nin şahsi kütüphanesini medreseye dönüştürüp yanına da yabancı öğrencilerin kalacağı bir yer inşa etmesi, özel medreselerin Nizâmü'l-Mülk öncesine dayandığını gösterir. Öte yandan Nizamiye Medreselerinden önce Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde fıkıh ve hadis ağırlıklı medreselerden de bahsedilir. Ancak benzer kurumların faaliyetlerinin uzun soluklu olması, Nizamiye Medreselerinin ve Nizâmü'l-Mülk'ün adından sıkça söz edilmesine neden olmuş ve İslam dünyasında "ilk medrese" mevzubahis edildiğinde akla derhâl bu kurumlar gelmiştir.

İslam eğitim tarihinde medrese teşkilatının kurulmasında ve geliştirilmesinde Büyük Selçuklular önemli rol oynamışlardır. Onlar, medrese teşkilatının detaylı ele alınması, programlarının belirlenmesi ve bu müesseselerin devlet eliyle yürütülmesi noktasında titiz davranmışlardır. Büyük Selçukluların, farklı disiplinlerin gelişmesine önayak olmaları ve buralarda eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten ilmiye sınıfına düzenli maaş bağlamaları, İslam eğitim tarihinde takdiri hak eden çalışmalar arasında zikredilebilir. Onların bu faaliyetleri, Fâtımîlerin Şiilik propagandalarını bertaraf etmeye yönelik önlemleri arasında da değerlendirilir. Bu çerçevede Melikşah ve Alparslan'ın veziri olan Nizâmü'l-Mülk, ilk medresesini Bağdat'ta kurmuştur. İnşasına 1065 yılında başlanan medrese, 100.000 dinar maliyetle iki senenin sonunda tamamlanarak eğitim-öğretime başlamıştır. Kurumun müderrisliğine de Ebû İshak Şîrâzî (ö. 1083) tayin edilmiştir. (Ziya Kazıcı, İslam Medeniyetleri ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul: İFAV, 2009, s. 334.)

Nizâmü'l-Mülk Bağdat'taki medreseden sonra Belh, Nişabur, Herat, Isfahan, Basra, Rey ve Musul gibi birçok şehirde "Nizamiye" adıyla medreseler

kurmuştur. Bu müesseselerde hoca ve öğrencilerin kalacağı odalar da inşa edilmiştir. Nizâmü'l-Mülk, sonraki süreçte ülkenin farklı şehirlerinde medreseler yaptırmış ve bu kurumlardaki hoca ve öğrencilerin geçim endişesi taşımamaları ve sadece ilimle meşgul olması adına buralarda vakıflar tesis etmiştir. Bu vakıflar sayesinde belirli gelir kaynağı olan medreselerin, bir yandan ilmî ve idari, diğer taraftan da mali açıdan bağımsız bir yapısı söz konusu olmuştur. Bu yönüyle medreseye mahsus inşa edilen binası, kütüphanesi ve gerek hocaların gerekse öğrencilerin barınma imkânlarıyla modern bir müessesenin temelleri atılmıştır.

Medrese kurumları sultan, devlet adamları ve zengin kimseler tarafından yaptırılan vakıflardan elde edilen gelirlerle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu durumun ilim ve âlime destek olmanın, Müslüman'ın amel defterini kapatmayacağı anlayışından kaynaklandığını ifade edebiliriz. Nitekim medreselerin diğer müesseselere nispeten daha uzun ayakta kalabilmeleri bu durumu teyit eder.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra İslam dünyasında kurulan devletler, medrese teşkilatının işleyişi için Nizamiye ekolünü örnek alarak pek çok bölgede bu tür okullar tesis etmişlerdir. Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin Eyyûbî vasıtasıyla Yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da medreseler kurularak medrese sistemi batıya yayılmıştır.

Türkler, Anadolu'yu fethettikten sonra burada pek çok medrese inşa etmiştir. Anadolu Selçuklularının, fethettikleri şehirlerde ilk inşa ettikleri müessese olarak cami ve medreseler dikkati çekmektedir.

Medrese kurumları sultan, devlet adamları ve zengin kimseler tarafından yaptırılan vakıflardan elde edilen gelirlerle varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu durumun ilim ve âlime destek olmanın, Müslüman'ın amel defterini kapatmayacağı anlayışından kaynaklandığını ifade edebiliriz.

Endülüs medeniyeti, farklı alanlarda olduğu gibi eğitim kurumlarına gösterdiği ihtimam ile öne çıkar. İlmî faaliyetlere özel bir değer atfeden bu medeniyetin ilim tarihinde ayrı bir yeri vardır. Dönemin ileri seviyedeki ilim hayatında, Endülüs halkının, bilhassa yöneticilerin ilme ve ilimle meşgul olan kimselere verdikleri değerin rolü büyüktür. Bu bağlamda çeşitli eğitim-öğretim kurumlarının teşekkülü kayda değer çalışmalar arasında zikredilebilir. III. Abdurrahman (ö. 961) devrinde, dünya üniversiteleri arasında en ileri seviyedeki üniversite kabul edilen ve gerek Müslüman gerekse Hristiyan öğrencileri çekebilen -başkentteki Ulu Camii ya da Kurtuba Mescidi'nde tesis edilen- Kurtuba Üniversitesinin ve II. Hakem (ö. 976) döneminde Kurtuba'da ücretsiz eğitim veren 27 medresenin kıymeti dikkate değerdir. (Philip Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 2011), 724.)

Osmanlı Dönemi

Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde gerek müfredata gerekse fiziksel şartlara ilişkin yenilikleri ile medrese sisteminde önemli gelişmeler dikkati çeker. Osmanlılarda medrese sıbyan, orta, lise, üniversite gibi aşamalara karşılık gelen yapısıyla ve Müslümanların devam ettiği bir eğitim müessesesi kimliğiyle İslam eğitim tarihinde değişim gösterir.

Orhan Gazi tarafından 1330 yılında İznik'te inşa edilen İznik Medresesi ya da Orhan Gazi'nin adını taşıması itibarıyla İznik Orhaniyesi, Osmanlı Dönemi'nde ilk kurulan medresedir. Bu kurumun devamını sağlama adına Orhan Gazi çeşitli vakıflar tesis etmiştir. Müderrisliğine önce Dâvûd-i Kayserî tayin edilmiş; sonraki süreçlerde burada Tâceddin-i Kürdî ve Alâeddin Ali Esved müderris olarak görev yapmışlardır.

Başta I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad olmak üzere Osmanlı devlet adamlarının Bursa'da yaptırdığı 21 medreseyle şehir ilmî açıdan temerküz etmiştir. Kuruluş yıllarından itibaren, 1326-1451 yılları arasında 84 medresenin tesis edildiğinden bahsedilir. 1361 yılında Edirne'nin fethedilmesiyle medrese tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Nitekim burada Çelebi Mehmed döneminde 2; II. Murad döneminde ise 9 medrese kurulmuştur. Dolayısıyla İznik, Bursa ve Edirne kuruluş döneminde medreseler açısından önemli rol ifa etmişlerdir.

Osmanlı coğrafyasında medreseler için yeni bir gelişme de Fatih Sultan Mehmed döneminde Sahn-ı Semân olarak isimlendirilen müesseselerle yaşanmıştır. Fetihten sonra Fatih, Havâriyyûn Kilisesi yerine bir cami inşa ettirip caminin doğu ve batı kısımlarına, isminden de anlaşılacağı üzere 8 medrese yaptırmıştır. Buralarda yüksek seviyede ilim tahsili gerçekleştirilmiştir. Bunların arkalarına ise tetimme denilen, söz konusu medreselere öğrenci yetiştiren orta tahsil düzeyinde 8 medrese daha inşa ettirmiştir.

Medreselerde görev yapan öğretim kadrosu için genel olarak üç kavramdan bahsedilir. Buna göre ilk sırada ders veren hoca olarak müderris (profesör) yer alır. Sahasında temeyyüz etmiş olmak, yabancı dil bilmek, vakur karakterli olmak gibi özellikler ise müderris seçiminde kıstas alınan niteliklerdi. Müderrisler kendilerine tahsis edilen lojmanda kalır ve düzenli maaş alırlardı. İkinci sırada müfîd (doçent) kadrosu vardır. Müfîd, okutulan derste, üzerinde durulması gereken özel bir konu varsa, öğrencinin dikkatini o mesele üzerine yoğunlaştırmak suretiyle ilgili meseleyi daha iyi kavrama ve onların daha nitelikli yetişmelerini sağlayan kimsedir. Üçüncü kadro ise müzâkerecilik görevini üstlenen muîd (araştırma görevlisi) kadrosudur. Muîd, müderrisin öğrencilere verdiği dersleri, müderrisin dersten ayrılmasını müteakiben tekrar eden ve ilgili derslere dair açıklamalar yapan müderris yardımcısıdır. Zira öğrenci gerek konuyu anlayamadığından gerekse müderrise konuyla ilgili soru sormaktan çekindiğinden mesele tam olarak kavranamayabilir. İşte tam bu noktada, muîd devreye girerek öğrenciye yardımcı olan kişidir.

Medrese programında yer alan dersler başlangıçta detaylı değildir. Zamanla program, genel olarak cüz'iyyat denen hesap, hendese, hey'et ve hikmet dersleri; alet ilimleri kabul edilen belâgat, mantık, kelam, Arap dil ve edebiyatı; ulûm-ı âliyye denen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden teşekkül etmiştir. Tedris yöntemi de branşlara göre değişiklik arz etmiştir. Örneğin Kur'an ile ilgili ilimler için ezber sistemi tatbik edilmiştir. Eğitim dili Türkçe olmasına rağmen derslerde neredeyse tamamı Arapça olan belirli kitaplar esas alınıp takip edilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde, dersler kahvaltıdan sonra başlayıp öğle namazına kadar devam eder, namazın ardından öğrenci kütüphane ya da camide etüt programına dâhil olurdu. Kurban ve Ramazan Bayramlarında, kandil günlerinde ders yapılmazdı. Cuma günleri de hafta tatili idi. Bunun yanında kaynaklarda salı ve perşembe de eğitime ara verildiği günler arasında zikredilir. Derslerde, yerine göre hocanın dersi anlatması (semâ), öğrencinin dersi sunması (arz) ve soru-cevap merkezli bir yöntem tatbik edilirdi.

Osmanlı öncesine kadar belirli sahalarda tedris faaliyeti gerçekleştirilen ihtisas medreseleri söz konusuydu. Bunlar genel olarak dâru'l-kurrâ, dâru'l-hadîs ve dâru't-tıb şeklinde ifade edilir. Bu çerçevede pek çok kurumlarla karşılaşmak mümkündür. Osmanlı medreselerinde Fatih Sultan Mehmed ile Osmanlı coğrafyasında köklü bir medrese teşkilatı hayat bulmuştur. Fatih'in çıkardığı kanunla bu müesseselerin sistemi yeniden şekillenmiştir. 16. asrın sonlarına doğru medrese sisteminde sorunlar başlamış, devletin de pek çok alanda zayıflamasıyla bu önemli kurum çökmeye yüz tutmuştur. Medrese sistemini ayağa kaldırmak üzere muhtelif teşebbüsler olsa da bu ıslah çalışmalarının başarılı olduğu söylenemez. En son 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler Maarif Vekâletine devredilmiştir. ■

İHSAN FAZLIOĞLU:
"Düşünce geleneğimizin ihyası; geçmişi anlamak, şimdiyi bilmek ve geleceği öngörmekle mümkündür."

Dr. Lamia LEVENT ABUL | Emin GÜRDAMUR

Sizin ifadenizle söyleyecek olursak "yer ve gökler ile arasında bulunanlar hakkında tefekküre davet eden" İslam dini, vahyin ve aklın rehberliğinde cihanşümul bir bilim geleneği oluşturmuştur. Bu geleneğin iskeletini oluşturan düşüncenin temel dinamiklerden söz eder misiniz?

İskelet hâlinde dahi olsa bu soruya cevap vermek o kadar kolay değil. Yine de kısaca şunlar söylenebilir: İnanmak, bilmek, düşünmek ve tezevvuk dört insani duyuştur. Önemli olan bu duyuşları kötürümleştirmeden birlikte muhafaza etmektir çünkü hiçbiri diğerinin yerine ikame edilemez. Bu çerçevede dikkat edilmesi gereken bu duyuşların bizatihi kendileridir; tarihî tezahürleri değil. İslam temeddünü, coğrafi vüsat ve tarihî imtidad kategorilerinin içinde çok çeşitli inanma, bilme, düşünme ve tezevvuk gelenekleri inşa etmiştir. Yani tek bir bilme geleneği yok; kelami, tabîî, talimî, işrâkî, irfani ve İbn Heysem'in terkibî yaklaşımı gibi pek çok farklı gelenek mevcut. Bu geleneklerin hayat görüşü, ilkeler bakımından ortak olmakla birlikte, bu ilkelerin idraki, ifadesi ve değişik tabiat ve hayat resimleri ile bütünleştirilmeleri farklılıklar gösterir. Belki bu süreçte en önemli ilke itikatta vahdet; ilim-

de kesret ilkesinin takip edildiği epistemolojik bir çoğulculuğun benimsenmesi; mevcut yöntemlere birer perspektif muamelesi yapılmasıdır.

Tarih bize Müslüman bilginlerin özellikle Orta Çağ boyunca bilime öncülük ettiğini gösteriyor. Tercümeler yoluyla Batı'ya aktarılan ilmî mirasımız sonucunda meydana gelen gelişmeler ve varsa bu güne yansımaları nelerdir?

Öncelikle 'Orta Çağ' diye bir kavramsallaştırmayı tanımıyorum; benim öyle bir çağım hiç olmadı. Bunu geçiyorum. Bilim, tarihîdir yani muhdes, zaman ve mekânla kayıtlı. Dolayısıyla beşerî bir hâdisedir. İnsan türünün müteâl ortaklığı nedeniyle doğal olarak insanlığın ortak hafızasının bir parçasıdır. Her kültür de çok değişik tarihî şartlar altında bu hafızadan faydalanır. İslam temeddünü, nasıl kendinden önceki birikimi tevârüs, temellük ve temessül edip tercüme ve telife konu kıldıysa kendinden sonra gelen Batı Avrupa da ondan istifade etmiştir. Başka bir deyişle beşerî hâdiseler evrimseldir; birbirine katılırlar. Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa'dan aldı; Batı Avrupa, İslam'dan; İslam, Mezopotamya, Mısır, Hint, hatta Çin ve özellikle Helenistik dönemden; Helenistik dönem ise Klasik Yunan, Mezopotamya, Persler, Mısır ve diğer Anadolu kültürlerinden; Yunan da kendinden önceki tüm Akdeniz coğrafyasından. Aralarındaki ilişkiler de lâzım-melzûm ilişkisidir. Biri olmadan diğeri de olmaz. Kısaca, bugün dün olmadan varlığa gelemeyeceğinden, İslam temeddünü de olmasaydı bugünkü Dünya da varlığa gelemezdi. Dolayısıyla birbirlerinin basit bir yansımaları olmalarından değil; tersine birbirlerinin varlık koşulu olmalarından bahsediyorum.

Bugün Müslümanlar kendi bilimsel geleneklerinden, düşünce köklerinden büyük ölçüde uzaklaşmış görünüyor. Bu uzaklaşmanın sebeplerini nerede aramalıyız?

Ne demiştik? Tarihî bir hâdiseden bahsediyoruz. Doğal olarak mekân-zaman kayıtlı her şey gibi insanın dört duyuşunun tezahürleri de değişecektir; değişmiştir de. Burada önemli olan hayat görüşünü ilke düzeyinde muhafaza etmek; zamanın imkânları içinde idrak ve ifade becerisini gösterebilmektir. Ve dahi yeni tabiat ve hayat resimleri ile zamanımızın imkânları içinde idrak ve ifade ettiğimiz hayat görüşümüzü bütünleştirme, dolayısıyla yeni âlem tasavvurları kurmayı becermektir. Kısaca işlevlerini kaybetmiş âlem tasavvurlarımızı terk etmek bizleri ürkütmemeli. İşlevlerini kaybettiler çünkü yeni tabiat ve hayat resimleri gelişti. Yapmamız gereken bir bütün olarak işlevlerini kaybetmiş eski âlem tasavvurlarımızı korumak değildir; tersine terk etmektir, uzaklaşmaktır; ama aynı zamanda o âlem tasavvurları ile katıp karışan hayat görüşümüzün eski idrak ve ifadelerini dikkatlice, ilkeleri zedelemeyecek şekilde ayıklamak gerekiyor. Hatamız, bu ayrımları yapmadan hayat görüşümüzün ilkelerini de ihmal etmek yoksa eski âlem tasavvurlarını bir bütün olarak korumak doğru değildir...

İslam-Türk felsefe-bilim tarihini, İslam bilim-felsefe tarihinin 'kayıp halka'sı olarak adlandırıyorsunuz. Kayıp halkayı yani geçmişimizden tevârüs ettiğimiz ve çoğundan habersiz olduğumuz ilmî mirasımızı nerede aramalıyız ve bulmak için neye ihtiyacımız var?

Öncelikle bu adlandırmayı ben yapmıyorum; Arap milliyetçileri ve onların Türkiye'deki mukallitleri yapıyor. İlmî mirasımızı başta yazma eserler olmak üzere günümüze gelen terekede aramalıyız. Bulmak için ise tahkir ve takdis etmeden ama takdir ederek çalışmaya ihtiyacımız var. Gelişigüzel çalışmak değil ancak; çağımızın felsefe-bilim tarihi çalışma yöntemlerine uygun olarak. Ama en önemlisi, geçmişi tarihe dönüştürmek... Yani gelecek için yola çıkmak, geçmişimizi geleceğimiz için istihdam etmek; işte tüm bunlar geçmişimizle gelecekte karşılaşmak demektir; o zaman yani bu karşılaşmada o geçmiş tarihe dönüşür. Unutulmamalıdır ki, keşf-i kadim yapabilmenin ilk şartı vaz-i cedîd'tir ve ilginç şekilde vaz-i cedîd için atılım yapabilmek için gerekli özgüvenin asgari koşulu da keşf-i kadimdir. Görüldüğü üzere bu iki eylemin arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi değil bir koşutluk ilişkisi vardır; bu da sürekliliği inşa eder; akışı, örüntüyü. Tam bu noktada şöyle bir nükteyle demek istediklerimi daha açık kılmak isterim: Arapçada 'dede' malum 'cedd'

demektir. Cedd sözcüğü 'yeni' anlamına gelen 'cedîd' ile aynı kökten gelir. Niçin? Çünkü dede torun ile kendini yenilemiştir; bu nedenle cedd adını alır. Başka bir deyişle siz kendinizi yenilediğinizde kadim olursunuz; yani ileriye adım atan, takaddüm eden. İşte bu nedenle yenilenmek yani tecdîd, geçmişi kadim kılmak için elzemdir. Kısaca her yenilemek bir tür yinelemektir ama öne adım atacak şekilde.

İslam dünyasının coğrafi işgalden daha çok akıl işgaline uğradığını ve öncellikle zihnî ve vicdani işgallerden kurtulmamız gerektiğini belirtiyorsunuz. Beraberinde Batı'nın bilimsel gelişmeleri karşısında edilgen bir hâletiruhiye içerisinde olmayı getiren bu zihinsel işgali aşmak nasıl mümkün olur?

Coğrafi işgal askerî tedbirlerle giderilir ancak vicdani işgal için kendi hayat görüşümüzü, anlam-değer dünyamızı yeniden ifadelendirmeliyiz. Zihnî işgal için ise gerçeklik kürelerine bizzat yönelerek, kendi sorunlarımızla bizzat yüzleşerek kendimize has kavramlarla, yargılarla, modellerle iş görmeye başlamalıyız. Elbette denilenler, insanlığın müşterek tecrübesinden faydalanmayı reddetmiyor. Kastedilen kültürümüze ve temeddünümüze ait, kendi anlam-değer dünyamızdan, hayat görüşümüzden türetilmiş metafizik çanaklarımızın bulunması. Bu metafizik çanaklar varolduğu sürece dışarıdan gelen ve gelecek tüm malumat yığınlarını dönüştürürüz; bizleştiririz. İnsanın en önemli alametifarikası dik durmadır; biyolojik dik durma gibi psikolojik dik durmaya da ihtiyacımız var. Psikolojik dik durma da ancak ve ancak ufka kendi gözlerinizle bakmanızla mümkündür. Biyolojik anlamda gözün bana ait olması bakışımı bana ait kılmaz çünkü gören göz değil, 'ben'im. O anlam-değer dünyasının inşa ettiği 'ben' yok ise bedenî göz rüzgârın önündeki kâğıt gibidir. Benzer cümleler bir kültür, bir medeniyet için de geçerlidir.

> İnsan bir topluluk içinde doğar; bu topluluk içinde şahsiyetini, kişiliğini kazanır ve 'ben' demesini öğrenir. Daha sonra içinde yaşadığı toplumun anlam-değer dünyasına dâhil olur; özellikle büyük ölçekli eğitim-öğretim sürecinde kimlik (hüviyet) elde eder; mensubiyeti oluşur ve 'biz' demeyi benimser.

Oryantalizm dilimizde ve düşüncemizde yaptığı manipülasyonla bizim bilgiyle temasımızı da belirliyor. Mesela Müslüman bilginlerle ilgili literatürümüz bile Batı tarafından kabullenilen isimlerle mahdut. Siz bu durumu, "başkalarının anlattığı hikâyelerin içinde yaşamak" olarak ifade ediyorsunuz. İslam bilim geleneğiyle organik bir ilişki kurabilmek için nelere öncelik vermemiz gerekiyor?

Bu soruya verilecek yanıt yukarıda denilenlerle bağlantılı hiç şüphesiz. İnsan bir topluluk içinde doğar; bu topluluk içinde şahsiyetini, kişiliğini kazanır ve 'ben' demesini öğrenir. Daha sonra içinde yaşadığı toplumun anlam-değer dünyasına dâhil olur; özellikle büyük ölçekli eğitim-öğretim sürecinde kimlik(-hüviyet) elde eder; mensubiyeti oluşur ve 'biz' demeyi benimser. Hem bu süreçlerde hem de özellikle âkil-bâliğ sürecinde kendilik bilincine erer; haysiyet kazanır. Dolayısıyla haysiyet - şahsiyet - hüviyet, yani kendilik - kişilik - kimlik bir bütün oluşturur. Bu bütün bizim 'özne' olmamızı sağlar. Özne olmak irâdî ve ihtiyârî eylemin en temel ontik zeminidir. Mesele ciddidir çünkü tarihte aktör olmak ile faktör olmak arasındaki ince çizgi burada çizilir. Kendi hikâyenizi yazabilmenizin asgari şartı da bu ilkedir. Tersi durumda başkalarının sizler için kaleme aldığı hikâyelerde figüran olmak zorunda kalırsınız. Hikâye size hem anlatılarınızı verir hem de takip edeceğiniz örnekleri. Anlatınız yani anılarınız var ise anlarsınız ve dahi anlamlandırabilirsiniz. Yoksa size bunak denir çünkü bilmeyen, anlamayan ve anlamlandırmayan kendini kaybetmiş demektir. Hikâye taklit etme anlamına da sahip olduğu için hikâyeleriniz aynı zamanda sizin temsillerinizi verir. Bugün özellikle gençliğin elinde kahramanları yok; sadece askerî alanda değil; matematik, astronomide, musikide, fizikte, mekanikte vb. kahramanlara ihtiyaç var. Bunu karşılamaz isek insanlar kendilerine başkalarını örnek alacaklardır ki, bu da son derece doğaldır. Elbette burada akademik anlamda uzmanlığı

kastetmiyorum. Tersine tüm bunların günlük kültürel hayatta kılcal damarlara kadar sinmesine işaret ediyorum.

İslam-Türk felsefe-bilim geleneğini tekrar ortaya çıkarmak adına pek çok çalışmaya öncülük ettiniz. Bu çalışmalar nasıl yankı buldu ve gelecek adına ümitvar olduğunuzu söyleyebilir misiniz?

Yankı buldu ancak yeterli derecede değil. Açıkçası böyle bir beklenti içinde de değilim. Vazifemi yapmaya çalışıyorum. İşin başında olumlu ya da olumsuz bir beklenti içine girseydim çokça hayal kırıklığına uğrardım çünkü. Gelecek için ümitvarım çünkü gençler yetişiyor. Bu işlere ilk başladığımda klasik metinleri mefhumuyla okutacak insan bulamıyordum. Mesela, eski bir hesap kitabını döneminde tanınmış klasik tarzdaki bir molla ile okumaya yeltendiğimde çift sayı anlamında kullanılan 'zevc' kelimesini 'eş' olarak tercüme etmişti. Matematik bilimlerde, hatta geç dönem mantık, felsefe ve kelam sahalarında okuduğum hemen tüm klasik metinler için aynı şeyleri söyleyebilirim. Hâlbuki şimdi bu metinleri mefhumlarıyla ezbere okutan genç meslektaşlarım var. Bilginin zihinlerde bulunduğu yerde korku olmaz; ümit olur. Tam da böyle bir noktadayız.

Şimdiye kadar söylediklerinizi dikkate alarak sormak isterim: Türkiye'de felsefe-bilim geleneğimizle nasıl bir ilişki kuruluyor ki bir türlü sağlıklı bir sonuç elde edemiyoruz?

Bu soru önemli; cevabı da... Şöyle düşünelim, herhangi bir alanda teknoloji eğitimi görmek istiyorsanız teknolojinin geldiği son noktayı esas alırsınız. Ya da tıp fakültesine gittiğinizde tıbbın geldiği son aşamayı tahsil edersiniz. Tıp tarihini bilmek sizi daha iyi tabip yapmaz. Düşünce böyle değildir; çünkü düşünce geçmişi ile birlikte yürür ki, o 'birlikte' temsil edildiği kadarı da tarih adını alır. Ancak bu geçmişle ilişki kurmanın sahih bir yöntemi olmalı. Şöyle bir baktığımızda Bu Ülke'de beş farklı öbek görüyorum: Birinci öbek 'Yok sayanlar'; bunlar üzerine konuşmaya gerek yok çünkü bu toprakların tarihî tecrübesini dikkate almayanları ben de ciddiye almam... İkinci öbek "Geçmişte yaşayanlar" yani geçmişe gidip orada yaşamaya çalışanlar; bu belki sıcak ama bir süre sonra sizi fosilleştirir. Üçüncü öbek ise "Geçmişle yaşayanlar"; başka bir deyişle geçmişi olduğu gibi bugüne taşıyanlar ki bu tavır da sizi gölleştirir; bir süre sonra da çamur kılar, kurutur. Dördüncü öbek "Geçmişi, şimdiye göre tahrip edenler" yani geçmişi kendi uzay-zamanın kategorileri dışına çıkartıp anakronik bir biçimde okuyanlar. Son olarak yani beşinci öbek, "Geçmişi şimdinin parçası kılanlar"; bunlara da "Geçmişi güncelleyerek şimdiye aktaranlar" da diyebiliriz. Bu öbek geleceğe yönelik hatta ilişik eyleyenlerdir ki bu eylem geçmişi şimdinin içinden süzülerek geleceğe taşır; kısaca onu güncelleyerek aktarır. Bunu başarabilmenin yolu ve yordamı yukarıda değindiğimiz gibi hayat görüşünü yeniden ifadelendirmek ve çağın tabiat ve hayat resimleriyle yüzleşmektir. Bunu yaptığınızda geçmişinizdeki tecrübeye yönelir ve o tecrübeyi geleceğe ilişkin eyleminizin bir parçası kılarsınız. Bu da size içinde soluklanacağımız yeni âlem tasavvurları sunar... Dediklerimi bir kavram çiftiyle de özetlemek isterim: 'Fehm' yani 'anlamak' geçmişe ilişkindir; 'ilim' yani 'bilmek' ise geleceğe; fehm ve ilim birlikteliği ise geleceği inşa eder. ■

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. 1966 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünü bitirdi (1989). Ürdün Üniversitesinde (Amman) ve Arap Bilim Tarihi Enstitüsünde (Halep) bilim ve matematik tarihi üzerinde araştırmalar yaptı (1990-1992). Yüksek lisans çalışmasını İ.Ü. Bilim Tarihi Bölümünde (1993); doktorasını, İ.Ü. Felsefe Bölümünde tamamladı (1998). Oklahoma Üniversitesinde (ABD) sahasıyla ilgili araştırmalar yaptı (2001-2002). McGill Üniversitesi (Kanada), İslam Araştırmaları Enstitüsünde misafir öğretim üyesi olarak bulundu, proje danışmanlığı yaptı ve kıdemli araştırmacı olarak çalıştı (2008-2011). Fazlıoğlu hâlen İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümünde öğretim üyesidir (2011-...). Fazlıoğlu, felsefe-bilim tarihi ile matematik tarihi ve felsefesi üzerine yoğunlaşmakta, özellikle bu yapıların İslam-Anadolu Selçuklu-Osmanlı-Türk medeniyet tarihi içerisindeki gelişmelerini yazma kaynaklara dayanarak incelemekte ve yayınlar yapmaktadır.

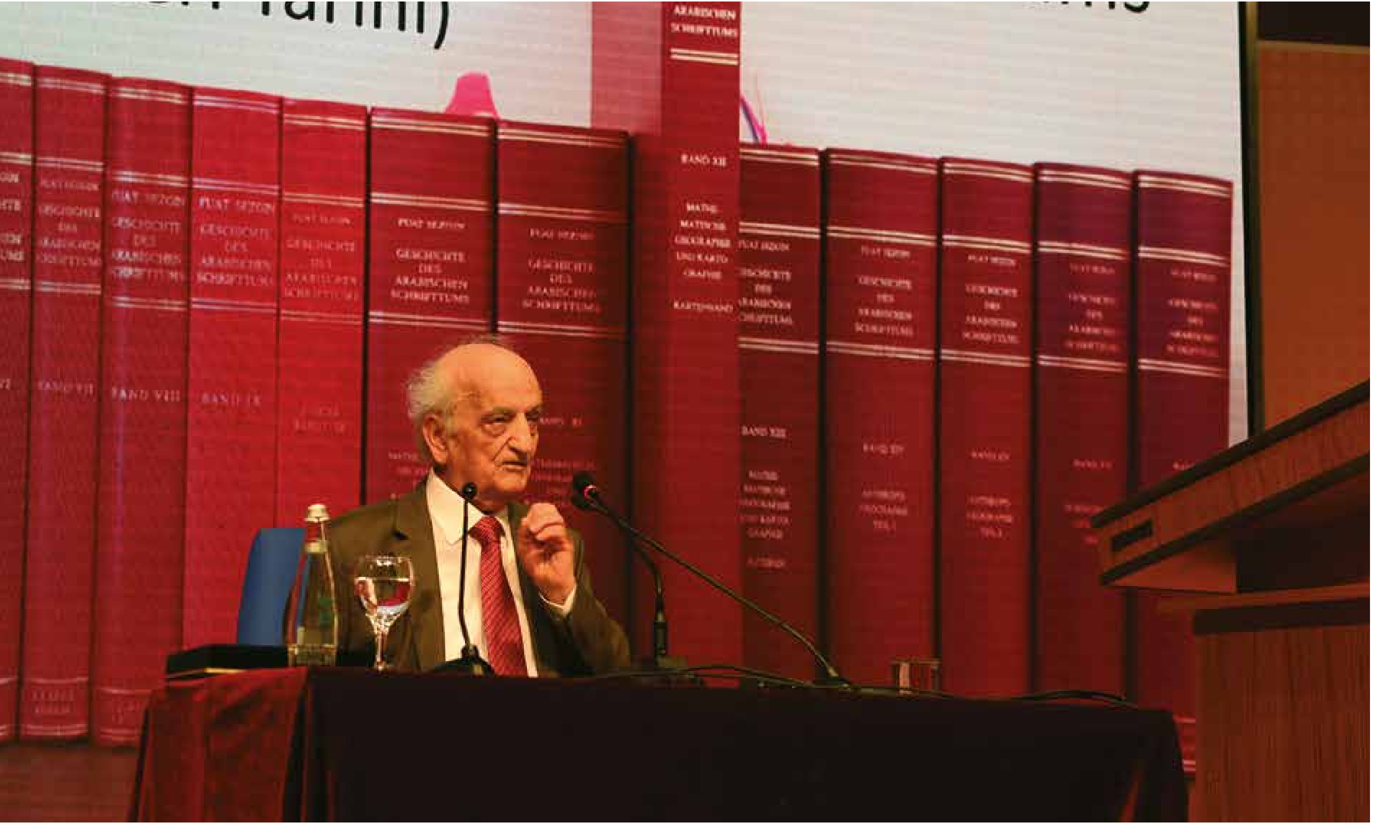
"KEŞF-İ KADÎM"İ "VAZ-I CEDÎD" KILMAK: **FUAT SEZGİN'İN İSLAM BİLİM TARİHİNE KATKISI**

Prof. Dr. Özcan HIDIR

Geçtiğimiz yıl 94 yaşında aramızdan ayrılan Fuat Sezgin, Türkiye'nin ve -belki de dünyanın- en büyük İslam bilim tarihçilerinden biridir. Vefatının ardından hakkında söylenen övücü sözlerden daha fazlasını hak eden Türkiye'nin dünya çapındaki bir "bilim markası-değeri"dir. Bununla birlikte Fuat Sezgin'in, dünyada Türkiye'den daha fazla tanındığı da bir gerçektir. Bilim tarihine dair eserlerini Almanca kaleme almış ve böylece İslam bilim tarihi konusunda Almanya'nın "referans ülke" hâline gelmesinde önemli hizmetleri olmuş, Batı-Batı bilim zihniyetini iyi tanımış bir "oksidentalist"tir. (Kendi değerleri ve paradigmalarından hareketle Batı'yı iyi tanıyan Müslüman âlim-bilim insanı.)

Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine dair en önemli katkısı, modern-postmodern bilim paradigması içinde Müslümanların "bilim üretmedikleri-üretemeyecekleri" ön kabulünü, tarihî kayıtlar, somut bilimsel örnekler üzerinden yıkan ve üstelik bunu 40 yıl görev yaptığı Frankfurt-Goethe Enstitüsü vasıtasıyla bütün dünyaya güçlü argümanlarla ilan eden Müslüman bir bilim insanı olmasıdır. Avrupa-Batı için "Karanlık çağ" olarak adlandırılan dönemin aslında Müslümanlar açısından "aydınlık çağ" olduğunu, ortaya koyduğu bilimsel keşiflerle somutlaştıran ve böylece İslam'ın ve Anadolu'nun medeniyet perspektifini dünyaya yansıtan az sayıdaki İslam bilim tarihçilerimizden biridir.

Aynı zamanda Fuat Sezgin, dünyada da nesilleri tükenmekte olan çok dil bilen bir "filolog-linguist"tir. Matematik, coğrafya, tarih-bilim tarihi gibi ilimlerle İslami ilimleri mezcetmiş, "multi-disipliner bir âlim; metodik düşünceyi hayatının merkezine koymuş bir bilim adamıdır. 1960 darbesi sonrası zorunlu olarak Batı'da-Almanya'da yaşamış ancak "Batılı" olmayıp kimlik-kişiliğinden taviz vermemiş, bu özellikleriyle Batı'da bilim tarihi gibi pozitivizmin alabildiğine öne çıktığı

bir sahada İslam bilim tarihi konusunda alan açabilmiş bir "oksidentalist", "ayrılmak zorunda bırakıldığı" ülkesine asla küsmeyip ona her daim katkıyı öncelemiş millî duruşlu bir "vatanperver"dir. Müslümanların geri kalmışlığını içine sindirememiş, dolayısıyla mesaisini Müslümanlara bilimsel başarılarla dolu mazisini-medeniyetini yeniden inşa etme azmi ve kararlılığı aşılayan, "kökü mazide olan âtî" perspektifini çalışmalarıyla fiiliyata geçiren, Müslümanlar açısından İslam bilim tarihindeki "kayıp halka"yı keşfeden (keşf-i kadîm) ve onu günümüzün bilim diliyle bir "vaz-ı cedîd" hâline getirip anlatma yolunda çığır açan "öncü bilim insanı"dır.

İslam bilim tarihine katkısı

İlmî şahsiyet olarak bütün bu özelliklere sahip Fuat Sezgin, çoğu İslam bilim tarihine dair olmak üzere, ardında büyük bir bilimsel miras bırakmıştır. Onun eserleri arasında en dikkat çekeni kısaca GAS diye bilinen ve ilk cildi 1967 yılında yayımlanan "Arap-İslam Bilim Tarihi" diye çevrilebilecek 17 ciltlik Almanca Geschichte des Arabischen Schrifttums (Arap-İslam Bilim Tarihi) -ki 18. cildi yazıyordu- ve daha sonra Arapçaya tercüme edilen Târîhu't-türâsi'l-Arabî adlı eseridir. Bu eser, C. Brockelman'ın benzer kitabına "zeyl-tamamlama" düşüncesi ile başlanmış ancak bu eserde yer almayan zengin mirası keşfedince müstakil bir kitap düşüncesine evrilmiştir. Birinci cildi tamamlayıp İstanbul'da bulunan hocası Ritter'in değerlendirmesini almak için gönderdiğinde Ritter, "böyle bir çalışmayı daha önce kimsenin yapamadığını ve bundan sonra da yapmasının zor olduğunu" ifade ederek Sezgin'i kutlamıştır. Büyük değer verdiği hocası Ritter'in bu teşviki, hâlihazırda 18 cilde ulaşan bu muhalled eseri tamamlama yolunda Sezgin için önemli bir motivasyon olmuş; 300 bin civarında yazma eseri bizzat yerinde inceleyerek bu eseri oluşturmuştur.

Dolayısıyla İslam bilim tarihi açısından onun en önemli tezi ve ispatı, kısaca GAS diye anı-

lan bu eseriyle, modern-postmodern paradigmanın ürettiği, pozitivist anlayışla sıkça dillendirilen “Müslümanların bilime katkılarının olmadığı” kabulünü (postüla) kökünden sarsması ve hatta yıkmasıdır. Ona göre Müslümanlar diğer kültür havzalarından edindikleri bilimsel tecrübeyi geliştirmişler, ilave olarak da yeni bilimsel veriler ve keşifler yapmışlardır. Üstelik bunu yaparken de Sicilya ve özellikle Endülüs üzerinden İslam bilim mirasını elde eden fakat Müslümanlara hemen hiçbir surette çalışmalarında atıf yapmayan Avrupa-Batı’da olduğu gibi, istifade ettikleri bilginin kaynağını inkâr etmemişlerdir.

Fuat Sezgin ve Buhârî’nin Kaynakları adlı eseri

Fuat Sezgin’in bir diğer tezi de 1956 yılında İstanbul Üniversitesinde tamamladığı “doçentlik” çalışması olan Buhârî’nin kaynakları üzerine yaptığı çalışmasıdır. Bu çalışması sırasındaki tetkikleri neticesinde Buhârî’nin kendisinden önceki yazılı kaynakları kullanmış olduğu kanaatine varmış, Buhârî’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar adıyla basılan araştırmasında bu yöndeki mütalaalarını ortaya koymuştur. Onun bu çalışmasındaki tespitleri İslam bilim tarihindeki başarılarla dolu kariyerinin yanı sıra genelde İslam bilim tarihi özelde de hadis ilmine dair önemli bir katkı olmuştur. Dolayısıyla kitap hiçbir dile çevrilmemesine rağmen Batı’da ve Doğu’da en çok atıf yapılan Türkçe çalışmalardan biridir.

Bu açıdan bakılırsa, ortaya koyduğu çalışmalarının geneli-niteliği göz önüne alındığında Sezgin, daha ziyade bir bilim tarihçisi hüviyetine sahipse de, onun ilk dönem hadis musannefâtının, Hz. Peygamber zamanından itibaren devam edegelen yazılı ürünler ve güvenilir bir şekilde aktarılan sözlü rivayetlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığına dair görüşü, Goldziher’in aynı konudaki iddialarından temel çizgilerle ayrılır. Zira Goldziher, netice olarak hadislerin ve hadis literatürünün Hz. Peygamber döneminin olaylarını anlatan

Abdurrahman eş Şükfî'nin Gök-Küresi

tarihî dokümanlar olarak algılanamayacağını, olsa olsa sonraki dönemlere ait eğilim ve gelişmeleri yansıtan veriler olarak değerlendirilebileceğini ve bu literatürün fıkıh literatürünün derlenmesinden sonra tasnif edildiğini ileri sürer. Sezgin ise hadis literatürünün bağımsız olarak tasnif edildiğini ve sahabe döneminden itibaren sahifelerin yazılması ile başlayan kesintisiz bir süreci ifade ettiğini söyler. Dolayısıyla hadiste ilk musannef eserin hicri II. asrın sonlarına doğru ortaya çıktığını söyleyen Goldziher’in aksine Sezgin’e göre ilk musannef eser, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) tarafından ortaya konmuştur. O hiçbir şekilde, hadislerin tarihselliğini tartışmamıştır. Ona göre hadislerin oluşum safhaları, “kitâbetü’l-hadîs”, “tedvînü’l-hadîs”, ve “tasnîfü’l-hadîs” olmak üzere üç aşamada gerçekleşmiştir. Sezgin’e göre bu musannefât, erken dönemlerden itibaren kesintisiz bir şekilde aktarılan hadislerden oluşur. Bu aşamaların sonunda hadis musannefâtı meydana gelmiştir. Yine ona göre hadis tahammül ve edâ yollarından sadece “semâ‘” ve “kırâat” sözlü aktarıma, diğerleri ise tamamen yazılı nakle delalet etmektedir. Hatta ona göre “semâ‘” ve “kırâat” de çoğu zaman pratikte yazılı aktarımı gösterir. Dolayısıyla Sezgin, yazılı rivayetin en az sözlü rivayet kadar etkin olduğu kanaatindedir. Bu meyanda hadis tarihine dair bu önemli görüşleri sebebiyle G. H. A. Juynboll gibi bazı oryantalistlerin onu “Literatür kataloğu yapmak, hadislerin otantikliğini ispat etmekten apayrı bir iştir.” diyerek hafife almaları, Sezgin’in İslam bilim tarihi ve hadis bilimine özgün katkısına asla gölge düşüremez.

Bilimsel başarısının başlıca saikleri

Sezgin’in başarısının en önemli sırlarından biri, iyi bir akli melekeye-zekâya sahip olması ile ilim yolunda engelleri aşmada-

ki "gayreti"dir. İlmi de "bilinmek-şöhret" için değil, "bilmek, uygulamak ve faydalı olmak" maksadıyla öğrenmesidir. Hz. Ali'nin "Bilgi-ilim nedir?" sorusuna verdiği cevaptaki "Bilgi-ilim, nereden (hoca-kurum-asıl kaynak), nerede (mekân-çevre-ortam) ve nereye (gaye-hedef-şahsiyet-ontolojik bağ) bilgisinin bir araya getirilmesidir." cevabında olduğu gibi, Fuat Sezgin de ilmî yolculuğunda bu sorulara cevap aramıştır. Burada belki onun için "nasıl" sorusunu da ilave edebiliriz ki, bu, ilim için gerekli olan "acaba" sorusunu beraberinde getirir. Sezgin, Batı'daki "şüphecilik (septisizm)" tuzağına düşmeden, ilmî hayatında bu "acaba" sorusunu hep sormuştur. Bütün bunlar ise, "uzun bir vakti, sabrı ve istikrarı" gerektirdiği gibi, hemen bütün karizmatik âlim-bilim insanı-düşünürlerde olduğu gibi, hayatını adadığı "merkezî" bir konu-meseleye sahip olmayı da salık verir ki, Sezgin'de bu, en önemli hocası Ritter'in kendisine aşıladığı "Bilimlerin temeli, İslam bilimleridir." tezini ispat ("keşf-i kadîm"i "vaz-ı cedîd"e dönüştürme) etrafında döner. Bu zor ve meşakkatli yolculuğun da kendi ifadesiyle ancak "dünya zevklerinden feragat ederek sabr-ı cemîl" ile, yani ilme adanışla olacağı aşikârdır.

Onun başarısının sırlarından bir diğeri de, kariyerinin başında H. Ritter ve M. Hamidullah gibi hocalarla tanışıklığıdır ki, eskilerin deyişiyle bu bize klasik kitaplarda "sohbet-i üstâz" diye nitelenen ve ilim-bilimin aslında sadece kitaplardan alınan ve sözlü olarak aktarılan bilgiyi değil, belki de daha önemli olarak hâl-tarz/tutumlar, müşâhede, müşâfeheyi de içine aldığını gösterir. Eskilerin "rıhle" diye tavsif ettikleri ve çığır aşmış her bir âlim-bilim insanının hayatında gördüğümüz ilmî-bilimsel seyahatler ve bu esnadaki ilmî temaslar da bu meyanda öne çıkar. Fuat Sezgin'in ilmî yolculuğunun Almanya bölümünde de bu seyahatleri görüyoruz. Nitekim Alman Kültür Bakanlığının hocaya bu seyahatleri için imkân sunduğu da bilinmektedir. Yine özellikle GAS adlı eseriyle Faysal Ödülü'nü kazanmasından sonra, Kuveyt başta olmak üzere, bazı Arap ülkelerinin desteğiyle kurulan hocanın vakfı ve enstitüsünün (Arap-İslam Bilimlerinin Tarihi Enstitüsü) maddi imkânları da artmış, bu durum çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Sezgin'in bir diğer başarı sırrı olarak gramer-filoloji bilgisi ve yine dil öğrenme konusunda hocası Ritter'in kazandırdığı dil öğrenme aşkıdır. Nitekim kendisi, bir kısmı okuyup anlama düzeyinde, çok sayıda dili biliyordu. Bu, meşhur oryantalistler başta olmak üzere dünyada çığır açmış hemen her bir sosyal bilimci, âlim ve bilim insanının hayatında gördüğümüz bir durumdur. Hatta oryantalistler, Kur'an ve hadisler başta olmak üzere İslam kaynaklarına dair önemli teorilerini genelde "filolojik tahliller" üzerinden geliştirmişlerdir.

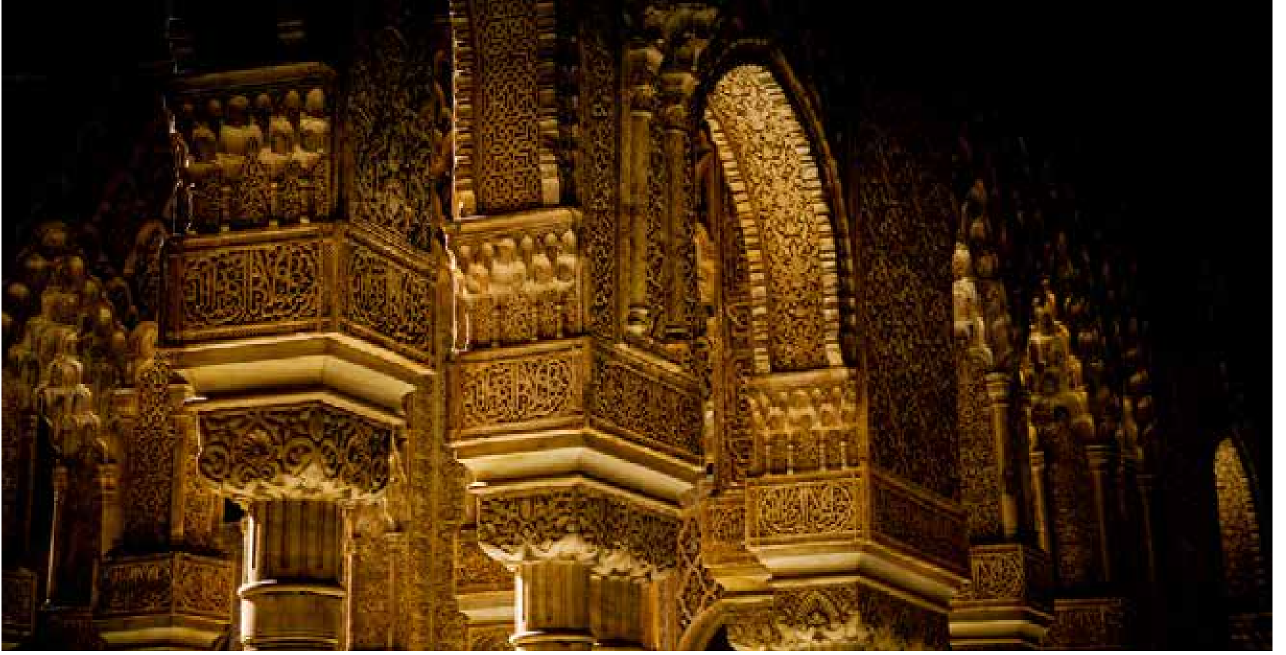
> Prof. Dr. Fuat Sezgin'in başarısının en önemli sırlarından biri, iyi bir akli melekeye-zekâya sahip olması ile ilim yolunda engelleri aşmadaki "gayreti"dir. İlmi de "bilinmek-şöhret" için değil, "bilmek, uygulamak ve faydalı olmak" maksadıyla öğrenmesidir.

Bütün bu yönleriyle Fuat Sezgin, aslında kadim medeniyetimizin ışığında arzulanan, olması gereken, küllenmiş-tozlanmış değerlerimizin küllerini temizleyip gösterirken duruşu ve yumuşak ama kararlı üslûbuyla kendi evlatlarına özgüven aşılayıp "Sen de başarabilirsin." diyen örnek bir bilim insanı, İslam bilim tarihine adanmış bir ömrün sahibi "sessiz bir kahraman" ve "asil bir âlim-bilim tarihçisi"dir.

"Fuat Sezgin yılı" ilan edilen 2019'da onunla alakalı yapılacak nitelikli çalışmalar sayesinde "âlimin ölümü âlemin ölümü"ne değil, dirilişine ve ülkemizde "yeni Fuat Sezginler" yetişmesine vesile olması en büyük temennimizdir. ■

ORTA ÇAĞ AYDINLIĞI

Emin GÜRDAMUR

Batı, Orta Çağ boyunca salgın hastalıklar ve hurafelerin pençesi altında kendi Karanlık Çağ'ını yaşarken Doğu'da Müslüman bilginler, aklın ve bilimin rehberliğinde birbirinden önemli buluşlara ve tedavi yöntemlerine imza atıyor, bu yöntemleri herhangi bir kıskançlık duymadan bütün insanlığın istifadesine sunuyorlardı.

Vicdan sahibi Batılı araştırmacılar, insanlığın ulaştığı bilimsel inkişafı, büyük oranda Müslümanlara borçlu olduğunu açıkça dile getirmekten imtina etmezler: "Unutmamalıyız ki çağdaş ilimlerin temelini atma şerefi Muhammed'e (s.a.s.) inananlara aittir. Bugün istifade ettiğimiz şeylerin hiçbirini Hristiyanlığa da kiliseye de borçlu değiliz." (Prof. Dr. W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, DİB Yay., 1973, s. 34.) Müslüman bilginlerin Orta Çağ'ı nasıl aydınlattıklarını hatırlamak için kısa bir tarihî yolculuğa çıkmamız gerekiyor. Böylelikle İslam bilim geleneğinin çağları ve coğrafyaları eşgüdüm hâlinde nasıl yoğurduğunu, biçimlendirdiğini de görmüş olacağız.

İslam tarihinde ilk sistematik bilimsel çalışmalar Abbasi halifesi Harun Reşid tarafından kurulan ve oğlu Me'mun tarafından geliştirilen Beytü'l-Hikme'de kendini gösterir. Tercüme faaliyetlerine ev sahipliği yapmasıyla maruf bu eğitim merkezinin başına Harizmi (770-846) getirilmiştir. Daha önce saray kütüphanesinde çalışan Harizmi, adından da anlaşılacağı üzere Hazar Denizi'nin doğusundaki meşhur Harizm şehrinde dünyaya gelmiş, matematik ve gökbilimi alanlarında çağının en büyük dehası olmuştur. Başta Hindistan olmak üzere göğü ve tabiatı gözlemlemek için pek çok ülkeye seyahat etmiştir. Dünya, cebir ilminin temellerini onun rahlesinde tedris eder. Cebir problemlerini geometri kullanarak çözen ilk bilgindir. Bu açıdan analitik geometrinin de kurucusu kabul edilir. Daha sonra Descartes, onun açtığı yoldan yürüyecektir. Yunan ve Roma kültüründe sayı olmadığından rakam yerine

harfler kullanılmaktaydı. Bu da karışık matematik problemlerinin çözümünü zorlaştırıyordu. Onun tercüme edilen eserleri, bu anlamda da Batı'ya yol açmıştır. En büyük keşfi "sıfır" rakamıdır. Sıfır dünya tarihinde ilk defa onun problemlerinde bir değer olarak görülür. Batılılar, kitabının adı olan el-Cebir kelimesini "Algebre" şeklinde istinsah ederek bu bilimin genel adı yapmıştır. El-Harizmi de "al-gorizma" şekline çevrilmiş, daha sonra bu kelimeden "algoritma" ve "logaritma" kelimeleri türetilmiştir. XX. yüzyılın ünlü Müslüman Fransız düşünürü Roger Garaudy, Batı'nın pek çok bilimsel kavramı Müslümanlardan aldığını söyler: "Kullandığımız kelimelerden çoğu onlardan kaldı: Usturlapları, kadranları, halkalı küreleri, diyopterleri ve pusulaları bugün müzelerimizin raflarında bulunmaktadır."

Harizmi'den sonra Beytü'l-Hikme'nin başına İslam dünyasının ilk filozofu El-Kindi'nin (796-868) geçtiğini görürüz. Asıl adı Yakup olan Kindi, Kufe'de doğmuş, Basra ve Bağdat'ta yaşamıştır. Meşşai geleneğin öncülerindendir. Onun zamanına kadar gökyüzünün doğal renginin mavi olduğu zannedilmekteydi. Kindi, denizlerin ve gökyüzünün mavi görünmesinin, güneş ışıklarının havadaki zerreciklere ve suya çarpmasından kaynaklandığını açıklamıştır. Bir başka buluşu da izafiyet teorisidir. Zaman, mekân ve hareketin mutlak olmadığını, görecelilik taşıdığını ifade ederek Einstein'ın genel izafiyet teorisini ondan yüzyıllar önce

> El-Kindi, zaman, mekân ve hareketin mutlak olmadığını, görecelilik taşıdığını ifade ederek Einstein'ın genel izafiyet teorisini ondan yüzyıllar önce dillendirmiştir.

dillendirmiştir. Tıp alanında da araştırmaları olan Kindi, ilaçların bedene etkileri konusunda ileri düşünceler ortaya koymuş, sara ve sinir hastalarına musiki ile tedaviyi uygulayan ilk hekim olarak tarihe geçmiştir.

Kindi'nin vefatından sekiz yıl önce Tahran'ın kuzeydoğusunda bulunan Rey şehrinde bir çocuk dünyaya gelir: Geleceğin büyük İslam mütefekkiri Razi (856-924). Horasan bölgesinde ilim tahsil eden Razi, tıp alanındaki çalışmaları sonucu Bağdat hastanesinin başhekimliğine getirilir. İki yüz civarında eser veren kimyager filozof, kendi devrinde de bütün dünyanın tanıdığı bir âlimdir. Kızıl ve kızamığın farklı iki hastalık olduğunu ilk o tespit etmiş, bugünkü modern klinik sistemini hayata geçirmiştir. Her hastalık için ayrı birim kurmuş, hastaları bütün hekimlerin kontrol etmesini sağlamıştır. Razi, hastaların gün boyu kontrol edilmesine ve onlarda seyreden değişimlerin kaydedilmesine önem vermiştir. Ona göre tedavi sürecinde hastalığın seyri çok mühimdir. Hatta el-Hâvî adlı eseri, bu nevi hasta takip notlarından oluşur. Kimi ilaçları, zehirli maddelerden arındırarak maymunlar üzerinde denemiştir. Bilinen ilk denek kullanıcısıdır. XX. yüzyılın önemli bilim tarihçilerinden George Sarton, "Orta Çağ'ın temel fakat bir o kadar da en az bilinen başarısı, deney ruhunun uyandırılmasıdır ki, bu her şeyden önce XII. yüzyıla kadar Müslümanlar sayesinde oldu." der. Razi, ayrıca ağızda yavaş erimeleri için hapların kaplanması fikrinin, fitilin, sülfürik asidin ve saf suyun mucididir. Dünya tıp tarihinde alerji üzerine yazılan ilk eser ona aittir. Kimyasal çalışmalar da yapmıştır. Ham petrolü damıtıp saflaştırarak lambalarda kullanılan gazyağının benzerini icat etmiştir.

Aynı yıllarda Kazakistan'ın Farab şehrinde, Samaniler ve Abbasiler ordusunda komutanlık yapan bir subayın oğlu, Razi'nin icat ettiği gazyağıyla yanan kandilin dibinde oturmuş ders çalışmaktadır. Daha sonra ilim öğrenmek için babasıyla birlikte Bağdat'a gidecek olan bu çocuk Farabi'den (870-950) başkası değildir. Harran, Musul ve Halep gibi şehirlerde yaşayacak, ilim yolculuğuna aralıksız devam edecek ve son olarak Şam'da vefat edecek olan Farabi, arkasında matematikten musikiye yüze yakın eser bırakacaktır. Sadece Doğu'da değil Batı'da da kendisine değer verilecektir. Dünyada Alfarabius ve Abunazar gibi isimlerle bilinecek, mantık bilimine katkıla-

rından ötürü Aristo'ya nispetle "İkinci Öğretmen" olarak anılacaktır. Terkip ve tahlilleriyle İbn Sina'dan Gazali'ye, Leibniz'den Kant'a pek çok ismi etkileyecek; müzik alanında sesleri notalarken farkında olmadan logaritmayı icat edecektir.

Farabi'nin vefatından yirmi üç sene sonra Harizm'in Aral Gölü'ne yakın Kaş beldesinde, sonraları Biruni (973-1051) olarak ünlenecek bir çocuk dünyaya gelir. Küçük yaştan itibaren ilme merakı olan Biruni, henüz on yedi yaşındayken kendi yaptığı yuvarlak bir usturlap ile gözlemlere başlar. Buhara'da İbn Sina ile tanışır. Bir ara Gazneli Mahmud'un daveti üzerine Hindistan'a gider. 1051 yılında Gazne'de vefat ettiğinde ondan geriye on dördü hacimli olmak üzere yüz kırk altı eser kalacaktır. Fizik biliminin yanı sıra kimya alanında da araştırmalar yapan Biruni, demir, bakır, safir, kuartz ve altın gibi madenlerin özgül ağırlığını günümüz modern değerleriyle neredeyse aynı tespit etmiştir. Batı'da ancak XVIII. yüzyılda konuşulmaya başlanan "tabiat ekonomisi" düşüncesini yüzyıllar önce keşfetmiştir. Doğanın bir denge üzerinde durduğunu söyleyen Biruni, tabiatın bu dengenin bozulmasına fırsat vermediğini, zincirden olası bir eksilmenin diğer canlılar aleyhine bütün yaşamı tehdit edecek boyuta ulaşacağını, hatta doğal afetlerin bile böylesi bir dengeleme unsuru olarak cereyan ettiğini dile getirir. Bilime katkılarından dolayı ay kraterlerinin en büyüklerinden birine onun adı verilmiştir.

Biruni'nin ilmî anlamda değer verdiği isimlerden biri kendisinden yedi yaş küçük olan İbn Sina'dır. Bu iki bilginin mektuplaşmaları oldukça ünlüdür. Samanoğulları sarayı katibi bir babanın oğlu olarak Buhara yakınlarındaki Afşana şehrinde dünyaya gelen İbn Sina (980-1037), özel hocalarca eğitilir, on yaşında hafızlığını tamamlar. Her ortamda zekâsıyla temayüz eden İbn Sina, on yedi yaşına geldiğinde bilge bir tabip olarak çoktan ün kazanmıştır. Hayatı boyunca tıp ve felsefe alanında yüz elliye yakın eser kaleme almış, felsefede Farabi'nin açtığı yoldan yürümüştür. Batı'da Avicenna adıyla bilinir. Tıpta bulguların hastalığın teşhisinde ve tedavisinde taşıdığı önem üzerine bir dizi keşfe imza atan İbn Sina, idrarı ve nabzı, hastalıkların teşhisinde kullanmıştır. Menenjit hastalığını dünya ilk ondan öğrenmiştir. Jeoloji biliminin temeli kabul edilecek tespitleriyle çağını aşan teoriler geliştiren İbn Sina, karaların bir zamanlar deniz, denizlerin de kara olduğunu söylemiş ve Toriçelli'den altı yüzyıl önce hava basıncından söz etmiştir.

Biruni

İslam bilim ırmağının coşkuyla aktığı bir diğer ırmak Endülüs'tür. İbn Rüşd (1126-1198) bu bereketli ırmağın başşehri Kurtuba'da, hukukçu bir ailenin çocuğu olarak gözlerini hayata açar. İlk eğitimini ailesinden alır. Dinî eğitimini Kurtuba Medresesinde tamamlar. Daha sonra tıp ilmine yönelir. Dedesi ve babası gibi kendisi de başkadılık yapar, sarayın tıbbi meseleleriyle bire bir ilgilenir. Ellisi kendi özgün eseri olmak üzere şerhlerle birlikte doksan dört eser kaleme almıştır. Batı onu Averroes olarak tanır, Aristo'nun gelmiş geçmiş en büyük yorumcusu kabul eder. Eserleri Latinceye ve İbraniceye çevrilmekle kalmaz, üzerinde pek çok şerh yazılır. Güneşte geçici olarak gözlemlenen güneş lekelerini ilk defa gözlemleyen astronomdur. Ayrıca görme işlemini gözün retina tabakasının yaptığını ilk o açıklamıştır.

Endülüs'teki bilim mirası Avrupalıların işgaliyle yağma edilmiştir. Batı'nın en büyük cinayetinin Endülüs olduğunu söyleyen Friedrich Nietzsche, "Hristiyanlık bizi antik kültürün mirasından etti, daha sonra da bir kez daha, Müslüman kültürün mirasından etti." der. Yemen'in Hadramut bölgesinden Endülüs'e gelen ve daha sonra buraların Hristiyanların eline geçmesiyle Tunus'a göçen bir ailenin çocuğu olan İbn Haldun, babası ve dedesi gibi Hafsid beyliğinin hizmetinde

bulunarak beyliğin siyasi işlerini yürütmüştür. Fas, Endülüs, Cezayir, Hicaz, Suriye ve Kudüs'e seyahatler eden İbn Haldun, Mısır'da Memluk Sultanı tarafından başkadı olarak görevlendirilmiştir. 9 Mart 1406 tarihinde Kahire'de vefat ettiğinde ondan geriye, Orta Çağ entelektüel birikiminin özeti kabul edilen Mukaddime başta olmak üzere tarih, seyahatname ve kelam alanında eserler kalmıştır. Mukaddime'de tarihin de tabiat gibi yasalara bağlı olduğunu, toplumların da insan gibi emekleme, olgunluk ve çöküş devreleri yaşadığını ortaya koymuştur; devleti ve toplumu açıklarken biyolojik bulgulara başvurmuştur. Batılı bilim adamları kendisinden "Arapların Montesquiuesü" diye söz ederler.

Endülüs Emevi Devleti'nin son şehri Gırnata'nın elden çıkmasıyla bölgede yaşayan Müslümanlar katliamla karşı karşıya kalmış ve Osmanlı Sultanı II. Bayezid'den yardım istemişlerdir. Padişah bu çağrı üzerine Akdeniz'de nam salmış korsan Kemal Reis'i Osmanlı bayrağı altında bu işle vazifelendirir. Devlet-i Âliyye'nin sancağı bu kez dindaşlarını kurtarmak için açık denizlerde yol almaktadır. Gemide Kemal Reis'in küçük yaşta yetim kaldığı için himayesine aldığı yeğeni de vardır. Bu kurtarma harekâtına katılma şerefine nail olan yirmi bir yaşındaki yeğen, geleceğin büyük denizcisi Piri Reis'tir. Görev tamamlanır ve İstanbul'a padişahın huzuruna çıkılır. Kemal Reis ve yeğeni artık Osmanlı donanmasının resmî görevlileridir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferine kaptan olarak katılan Piri Reis, ceylan derisine çizdiği dünya haritasıyla tarihin akışını değiştirecektir. Amerika kıtasına haritasında yer veren ilk denizcidir. Ama onun asıl başarısı sular altındaki Antartika kıtasını da çizmiş olmasıdır. Modern haritalar ancak 1952 yılından sonra bunu yapacaklardır. Bir diğer çarpıcı buluşu, haritada kıtaların çizimlerinin sanki uzaydan çekilmişçesine aşağıdan yukarıya doğru büzülmeleridir.

İslam âlimlerinin karakteristik özelliği, dinî ilimlerle fenni ilimler arasında tefrik edici bir düşünce geliştirmemeleridir. Onlar tabiata, Kur'an'ın işaret ettiği üzere Yüce Yaratıcı'nın ayeti olarak bakıyorlardı. Gökyüzüne, doğaya ve insanın biyolojisine dair yaptıkları bütün kazılar bir yandan beşeriyetin lehine bulgulara bir yandan da Cenab-ı Hakk'ın azametini idrake vesile oluyordu. Asıl adı Şemseddîn Mehmed olan Akşemseddin (1390-1459) de bu âlimlerden biridir. Şam'da doğmuş, Amasya ve Tokat civarında medreselerde dinî ve tıbbi eğitim görmüş, Hacı Bayram Veli'ye intisap ederek tasavvuf ilmiyle hemhâl olmuştur. İstanbul'un fethine müritleriyle katılmış, Fatih Sultan Mehmet tarafından iltifat görmüştür. Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazının hutbesini okuyan Akşemseddin, dinî, tasavvufi eserlerinin yanı sıra tıp ilmiyle ilgili araştırmalarıyla da bilinir. Hastalıkları irsî ve tohum olarak ikiye ayıran Akşemseddin, irsî arızaların anne babadan gelen kalıtımsal bozukluklar olduğunu; tohum olanların ise gözle görülmeyecek kadar küçük canlılar (mikrop, virüs) tarafından taşındığını ortaya koymuştur. Batı, mikrobu Akşemseddin'den dört yüz yıl sonra Louis Pasteur ve Robert Koch gibi isimlerin çalışmaları sonucu keşfedecektir.

İslam bilim tarihinin semalarında yaptığımız bu kısa gezinti, şarktan garba ışıklar saçan o büyük medeniyetin satır başlarına küçük bir değini mahiyetinde olmuştur. İslam dininin bilim ve araştırmaya verdiği önem, Orta Çağ boyunca muhtelif coğrafyalarda yıldızlar gibi parlayıp sönen bilginlerin şahsında kendini ispatlamıştır. Bugün Müslümanların masasında duran öncelikli ödev, kendi düşünce kanallarını tıkayan yılgınlığı süpürmek, bilimi kapitalizmin elinde, kendi kuyruğunu yiyen mitoloji canavarı olmaktan kurtarıp yeniden insanlığın hayrına bir istikamete çevirmektir. ■

BİR ZAMANLAR KÖY İMAMLARI

Dr. Mehmet BULUT
DİB Başkanlık Müşaviri

Makaleme bir hikâye ile başlamama izin verir misiniz? Amacımın salt hikâye anlatmak olmadığını okuyucularımın daha baştan tahmin edeceklerini ümit ederim. Aslında buna hikâye de denilmez; yaşanmış bir hadisenin hikâye edilmesi…

Hikâyeyi Kırcaali Mekâtib-i İslâmiye Müdürü Kırkkileseli Ali Rıza anlatmış Muhacir Muallimin Hikâyeleri adlı kitapçığında. Kitapçık, 1920'lerde Sofya'da, Ahali Gazetesi matbaasında basılmış. Hikâyenin başlığı "Bir Muallimin Defter-i Hatıratından" şeklinde. Bu bilgiler, hadisenin Osmanlı'nın son yıllarında, Trakya bölgemizde geçtiğini gösteriyor. Aslında burada, bir zamanlar bir kısım köy mualliminin hangi şartlarda hizmet ettiği anlatılmaya çalışılıyor ama o köy muallimi aynı zamanda köyün imamıdır. Şöyle demek daha doğru olur: İmam, bir zamanlar köy mektebinin de öğretmeniydi. Hikâyeyi özetleyerek aktarıyorum.

Yedi sekiz yıl medrese eğitimine devam eden genç medrese talebesinin, olur ya, içinde köy imamlığı/köy muallimliği iştiyakı uyanır. Hani, medrese eğitimi uzun ve ağırdır, yaşı da yirmi beşi bulmuştur; kısa zamanda hayata atılmak, bir geçim temin etmek, bir yuva kurmak ona daha makul gelmiştir. Öyleydi zaten; Osmanlı döneminde sistematik medrese eğitimini çeşitli nedenlerle tamamlayamayan ya da bu ileri eğitim sürecini tamamlamayı göze alamayan, hedefinde müderris, müftü, vaiz, kadı gibi yüksek dinî memuriyetler bulunmayan medrese öğrencilerinden bir kısmı köylerde imamet görevini seçerdi. Ama bu nasıl olacaktı? Araştırıp imamı olmayan bir köy bulunacak, gidip köy muhtarıyla, köy idaresiyle konuşulup anlaşılacak…

Zihnini bu hayalin süslediği bir sırada, medrese arkadaşı köyünden gelen mektubu kendisine okur. Mektupta, köyün emektar ve kıymetli hocasının vefat ettiğinden, köyde ezan okuyacak, namaz kıldıracak, mektebi açacak, nikâh kıyacak, cenazeleri yıkayıp namazlarını kıldıracak kimse olmadığından

bahsedilmekte, uygun bir kimse bulunursa köye gönderilmesi istenmektedir. Arkadaşı daha önce köyünü çok methetmiştir: Ahalisi son derece hocaya hürmetkâr, ayrıca varlıklı insanlardır. Dolayısıyla sözü edilen köyün tam kendisine göre olduğunu düşünür. Arkadaşıyla uzun uzadıya istişare ettikten sonra bu köye gitmeye karar verir.

Ertesi sabah, erkenden yola çıkar. Yedi sekiz saatlik bir yaya yolculuğundan sonra, akşam ezanına doğru köye varır. İş güç zamanıdır, etraf son derece tenhadır. Camide akşam namazını kıldıktan sonra köy kahvehanesine gelir. Bu yolda bir gariptir, tecrübesizdir, ilk defa gurbete atılmıştır; daha baştan içinde bunun ürpertisini hisseder. Kahvenin bir kenarına ilişerek sessizce oturmaya başlar. Derken köy halkı birer ikişer kahveye gelmeye başlar, bu yabancı genç adama hoş geldin derler. İlk yadırgadığı şey, bazı kişilerin kahvede peykelere âdeta yatarcasına oturmalarıdır. Biraz sonra gelen yaşlı başlı bir köylü, kendisine kim olduğunu, nereden geldiğini sorar. Soran köy muhtarıdır. Genç hoca namzedi, sekiz yıl medresede okuduğunu, "garîbüddiyar" olduğunu, bir maişet kapısı aradığını, bu köyden olan medrese arkadaşının delaletiyle buraya geldiğini söyler. Muhtar bir iki iltifat cümlesinden sonra imam adayına;

Hocam, sen bize lazımsın, konuşalım, pazarlığı yapalım; kısmetse bize hoca olur kalırsın diyerek köylü olarak şartlarını sıralar:

Çocuklarımızı okutacaksın, beş vakit namazımızı kıldıracaksın, sabah namazından sonra mektebi açıp, akşam namazına kadar açık tutacaksın, cenazelerimizin gasil ve tekfinini yapacaksın, (duvarda asılı iki kırık usturayı işaret ederek) komşuları tıraş edeceksin, kahvehaneye gelen köylülerimize kahvelerini pişirip ellerine vereceksin...

Muhtar şartlarını sıralamaya devam ededursun; genç namzet sıkılmış, terlemeye başlamıştır. Bilhassa bu tıraş meselesi onu bir hayli ürkütmüştür. Bunu nasıl yapabilirdi? Berber değildi, köylünün toz toprak içinde kalmış saçını, sakalını nasıl tıraş edecekti? Cesaretini toplayıp bu tıraş işinden muaf tutulmasını söyleyecek olur, ancak daha ağzından tıraş kelimesi çıkar çıkmaz, muhtar söylemeyi unuttuğu bir şeyi hatırlar: "Ha", der; "bunda dikkatsizlik yapmaya gelmez. Bizim rahmetli Feyzullah Hoca'nın ihtiyarlık hâliyle yaptığı bir yanlışlığı hiçbir zaman affedemem. Usturalar ikidir. Biri kellere (tabii, kastedilen saçı dökülmüş kimseler değil, o devirlerde yaygın görülen kel hastalığına müptela olanlardır) mahsustur. Bununla başkası tıraş edilemez. Bir gün ders okuturken hocayı kaldırdım, aceleyle geldi beni mektebin önünde tıraş etti. Mübarek hiç de yalan söylemezdi. Beni tıraş ettikten sonra farkına varmış ki, beni kellerin usturasıyla tıraş etmiş. Bana bunu söyleyince bir müddet hopladım ama iş işten geçmişti. Bu, aklıma geldikçe hâlâ tiksinirim. Sen gençsin, böyle hatalarda bulunma!"

Muhtar, sözünü bitirir bitirmez hocanın bir şey söylemesine fırsat vermeden köylülere dönüp, "haydi gidelim komşular" diyerek hep birden kalkarlar.

Hoca büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içindedir; o geceyi nasıl geçirdiğini bilemez. Ama sabahleyin yine de vazifesine başlar; sabah namazını kıldırıp namazdan sonra mektebi açar. Az sonra da çocuklar derse girer. İlk ders akaid konularından anlatır. Akşam olup bitenden etkilenmiş olmalı ki, ikinci ders çocuklara ahlaki konulardan, bu arada vakar, haysiyet, izzetinefis sahibi olmanın insan için ne kadar önemli olduğundan bahsetmeye başlar. Tam bu sırada elinde sopası, ayağında çarığıyla bir vatandaş sınıfa girer: "Hoca, gel beni tıraş et!"

Olan olmuştur; az önce izzetinefis sahibi olmaktan bahseden hocanın başına mektep binası âdeta yıkılmıştır. Adama, o işi yapamayacağını söyleyerek geri çevirir. Tabii, hocanın bu itirazını vatandaş muhtara ve ahaliye haber vermekte geç kalmaz. Evet, hoca, köylünün şartlarından birine riayet etmemiştir. Muhtarın tepkisi şöyle olur: "Zaten kim olduğu belirsiz. Elin açı. İki gün karnını doyurunca ters davranmaya başladı..."

Bu sözleri duyan genç hoca, sessizce odasına gidip çantası-

nı alır. İki gündür gördüğü her şeye üzülerek, acıyarak köyden ayrılır.
Hikâye böyle... Pekâlâ, bu abartılı bir tasvir mi? Kanaatimce, değil. Yalnız sözü edilen döneme ve bölgeye has bir durum mu? Hayır, öyle de değil. Kısaca izaha çalışayım.

Hademe-i hayratın çilesi

Osmanlı'nın çöküş ve yıkılış sürecinden başlayarak Millî Mücadele yıllarında, ardından Cumhuriyet döneminde 1970'li yıllara kadar, bilhassa köy ve kasabalarda vazife gören imamlar maddi-manevi büyük mahrumiyetler yaşamışlardır. Yıllarca süren savaşların doğurduğu yokluk ve kıtlıkların bunda etkili olduğu kuşkusuzdur. Maddi yönden mağdur olmaları yanında, özellikle din görevlilerinin belli dönemlerde dışlanmaları, tezyif edilmeleri, üvey evlat muamelesine tabi tutulmaları söz konusudur.

Osmanlı döneminin son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde 1970'li yıllara kadar köylerde görev yapan imamların ücretleri köy idaresince karşılanmıştır. Vilayet ve kazalarda vazife gören hayrat hademesi ise yıllara göre Reislikten veya Vakıflar idaresinden maaş almışlardır ki, aldıkları ücret cüzi de olsa köylerde görev yapanlara nazaran durumları yine de iyi sayılırdı. Ancak din görevlilerinin idaresinin bilhassa Vakıflar Umum Müdürlüğünde olduğu 1931-1950 arası dönemde, kurumun diğer memur ve görevlilerine tanıdığı imkânlar onlara tam olarak tanınmamış, mesela ücretleri yıllar boyu artırılmamıştı. Memurların zengin sınıfından sayıldığı o yıllarda bile din görevlileri yokluk içinde hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardı. Din görevlileri 15 Aralık 1927'de alınan bir Şûra-yı Devlet (Danıştay) kararıyla memur bile kabul edilmemişlerdi. Hâl böyle olunca, ceza hukuku yönüyle memurların lehine olan bir kısım hükümler din görevlilerine uygulanmamış, bu sebeple mesela görevleri başında tevkif edilebilmişlerdi. İmamlar da dâhil, Başkanlığın bütün personelinin devlet memurları kapsamına alınması ancak 1965 yılında olabilmiştir.

Aldıkları maaşla asli ihtiyaçlarını bile karşılayamayan, üstlendikleri vazifenin ulviyetiyle telifi gayrikabil bir maddi yoksunluk içinde kalan bu insanlar, halkın istihfaf nazarlarına muhatap olmuş, bu durumda mesleğinde liyakat sahibi olanlar bile imamlıktan ayrılarak başka geçim yolu bulmak durumunda kalmışlardı.

Köy imamları

Sözü edilen süreçte mağduriyetin en alasını köylerde halkın verdiği ücretle imamlık yapan insanlar yaşadı. 1970'li yıllara kadar köylerde imamlık yapanların ücretlerinin köylüler tarafından ödenmesi bir trajedi örneği olmuştur. Bu açıdan, hikâyedeki tasvirin abartılı olmadığını söyledim. Dönemi yaşayan mağdur on binlerce hayrat hademesi, yaşadıklarını yazabilselerdi, ciltlerle kitap oluşurdu. Kaldı ki, yaşanan bu acınası hâl, en yetkili kişiler tarafından biliniyor ve dile de getirilebiliyordu. Mesela, Diyanet İşleri Reisliğinin Şubat 1925'te görüşülen ikici bütçesinin müzakeresi sırasında söz bir ara köy imamlarına gelince, köy hayatını iyi bilen bir vekil, o günkü durum itibariyle imamın âdeta köyün hizmetkârı hâline geldiğini, kendilerinden imamlık mesleğinin vakarına yakışmayacak işler yapmalarının istendiğini söylemişti. Bunu söylerken, artık köy imamlarının bu süfliyetten kurtarılması gerektiğini de haykırıyordu. İmamın, halka muhtaç bir hizmetkâr olarak görüldüğü bir ortamda din görevlisinin itibarından söz edilebilir miydi?

Köy imamı deyip geçmemeliyiz; düşününüz ki, 1925 yılında ülkemizde 40 bin civarında köy bulunuyordu ve nüfusun yaklaşık yüzde seksenini köylüler teşkil ediyordu. 1950'ye geldiğimizde de durum fazla değişmemişti. Bu yıl itibariyle 21 milyon olan nüfusumuzun 15 milyonu köylerde yaşamakta idi. Buradan hareketle imamların çoğunun köylerde görev yaptığını söylemek zor olmayacaktır.

Sararan ekinler ve...

Köy imamları bir yıllığına tutulurdu. Güz mevsimi, köy idaresinin, hocanın bir sonraki yıl görevine devam edip etmeyeceğine karar verdiği bir mevsimdi aynı zamanda. Bu mevsim gelince, hocada bir telaş başlardı; acaba köylü vazifesine devam ettirecek mi, yoksa göçünü toplayıp başka bir köye mi taşınacak?

1987 yılında Başkanlığımız süreli yayınlarından Diyanet Gazetesi'nde, hocalarımızın hatıratına konu alan bir seri yazı yayınlanmıştı. Bir hocamızın sözlerini hiç unutmam:

"Cami hizmetleri sırasında karşılaştığımız zorluk ve problemlerimiz daha çok köy ücreti ile çalıştığımız zamanlarda oluyordu. Şöyle ki: Biz harmandan harmana veya kasım ayından kasım ayına yıllık olarak görev yapardık. Bu geçen bir sene içinde bazı kişi ve zümrelerin doğrultusunda gitmediğimiz takdirde, hiçbir vazife aksaklığımız olmasa dahi, yıl sonunda yeni bir köy arama ihtiyacı hâsıl oluyordu. Köyde orak biçme vakti gelince ben şahsen öğle ezanı okumak için minareye çıktığımda, olgunlaşmış ekinleri görünce içime bir sevinç gelirdi: 'Ya Rabbi, sana şükürler olsun, bu sene de yılı tamamladık.' Bir yandan da kalbimden bir sızı geçerdi ki, acaba bu sene yenilemesinde köylü ile anlaşamazsak hangi köye eşyamı taşıyacağım? Şu bir gerçekti ki, bir köyde imamı, herhangi bir sebeple üç kişi istemese bu imamın o köyde senesini getirip 'hakkı'nı alması büyük bir hayal olurdu..."

Etrafımızda, artık sayılar bir hayli azalmış olsa da, bu süreci yaşamış, köy ücretiyle görev yapmış neslin son temsilcilerine rastlayabiliriz.

Hayrat hademesinin mağduriyeti sadece maddi yönle sınırlı değildi. Yıllar yılı din hizmetinde bulunan insanlar, bir taraftan değer verilmeyen bir kesim olarak telakki edilirken diğer yandan da potansiyel bir tehlike unsuru olarak görüldü. Kendilerine endişeyle, kuşku nazarlarıyla bakıldı; bu nedenle en azından göz hapsinde tutuldu. Konuyu şöyle bağlayalım:

1920'li yıllarda Yahya Afif bir makalesinde şöyle diyordu:

"İmam deyince, arkasındaki cemaatin tam itimadını kazanmış ve Allah huzurunda kemal-i huşû masivadan tecerrüd ederek kalbi sırf Allah'a ve ibadete bağlanmış dört yüz dirhem olgun bir Müslüman hatıra gelir. Bu da sağdan soldan tırtıklanmış, yama olarak edinilmiş malûmat ile olmaz sanırım. Her ne kadar ilim, huzû ve huşû için tam ve kâmil bir sebep değilse de bilgisiz, malumatsız, vukufsuz huzû ve huşû da olamayacağını kabul etmek lazımdır."

Yahya Afif'in, tasvir ettiği nitelikte imam yetiştirmeyi Diyanet İşleri Reisliğini kuran nesil de arzu ediyordu. Halkın sahih bir dinî bilgi ile yüzleşebilmesi için altına çizerek "İmamı okutmalıyız." diyorlardı. Ayrıca, imamın görevini, vazifenin izzetine yaraşır bir şekilde yerine getirebilmesi için de onu maddi yönden halktan müstağni kılmak gerektiğini söylüyorlardı. Kanaatimce bu arzularında samimi idiler. Ne ki, rüzgârın ters esmeye başlamasıyla, en az bir çeyrek asır boyunca ne arzu edilen evsafta din görevlisi yetiştirilebildi ne de bu insanlar halkın eline bakmaktan kurtarılabildi.

Günümüzde din hizmetinde bulunan kardeşlerimiz, seleflerinin maruz kaldıkları sıkıntılarla kendi durumlarını bir mukayese cihetine giderlerse, bu yazı bir nebze olsun, hedefine ulaşmış olacaktır. ■

GERÇEK MUTLULUĞUN SIRRI

Dr. Abdülkadir ERKUT
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

"De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır." (Yunus, 10/58.)

Hz. Ömer, Peygamber Efendimizin söz ve davranışlarını dikkatle izleyip ayet ve hadislerin maksat ve hikmetlerini öğrenme fırsatını elde etmiş, ileri sürdüğü isabetli görüşleriyle dikkatleri üzerinde toplamış bir sahabedir. Hilafeti döneminde bir gün kendisine Irak bölgesinden toplanan vergi gelirleri getirilmişti. Yanındaki hizmetçisi ile birlikte vergi gelirleri içinde yer alan develeri saymaya başladı. Develerin sayısının oldukça fazla olduğunu gören Hz. Ömer, "Allah Teâlâ'ya hamdolsun." demeye başladı. Yanındaki hizmetçi ise -Yunus suresinin 58. ayetine gönderme yaparak- "Bunlar, Allah'a yemin olsun ki O'nun lütfundan ve rahmetindendir." dedi. Hz. Ömer bunu duyduğunda "Doğru söylemedin." diye karşılık verdi ve şunu ekledi: "Allah Teâlâ'nın 'De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler.' ayeti ile söylediği şey bu mallar değildir. Bu mallar -ayetin sonundaki- onların dünya malı olarak topladıklarındandır." (İbn Kesir, Tefsir, IV, 275)

Kur'an-ı Kerim, insanın değer dünyasını tanzim etmekte, hayata rehberlik edecek değerlerin öncelik sıralamasına dikkatleri çekmektedir. Ayet-i kerimede "Allah'ın lütfu ve rahmeti" ifadesi cümlenin başına alınarak tahsis edilmiş, "İşte bunlarla sevinsinler." diye tekrarla vurgu yapılmıştır ki bunun anlamı şudur: Sevineceklerse Allah'ın lütfu ve rahmeti ile sevinsinler. Çünkü dünyada gerçek anlamda sevinmeyi hak edecek bir şey varsa o da Allah'ın lütfu ve rahmetidir. (Zemahşeri el-Keşşaf, II, 353.) Lütuf ve rahmet kelimelerine çeşitli anlamlar verilmiştir. Bunlar; İslam ve Kur'an, Kur'an ve İslam, Kur'an ve sizi ehlinden kılması, ilim ve Hz. Muhammed, İslam ve onu kalplerde süslemesi, Kur'an, Kur'an ve sünnet, tevfik ve ismet şeklinde sıralanabilir. (İbnü'l Cevzi, Zadü'l-Mesir, II, 335-336.) Lütuf ve rahmetin ne olduğuna dair Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet gelmediğinden, tercih edilen, lütuf ve rahmetin bu zikredilen görüşlerin hepsini içine alacak şekilde anlaşılmasıdır. Bunların içinde Kur'an'ın lütuf ve rahmet oluşu ilk sırayı alır. (Şevkani, Fethu'l-Kadir, II, 516.) Çünkü öncesindeki ayette; öğüt, kalplere şifa, hidayet ve rahmet olan Kur'an'ın indirildiği ifade edilmektedir. (Yunus, 10/57.) Bu ayette ise Kur'an'da yer alan lütuf ve rahmetin insanların elde ettikleri dünya metaından daha üstün, bu yüzden onların sevinmesi için daha uygun olduğunun duyurulması istenmektedir. Kur'an'ın, onun içindeki hakikatlerin, Allah'ın hem lütfu hem de rahmeti olduğu beyan edilmekte; muhataplar, peygamber gönderilerek kendilerine öğüt, şifa, hidayet ve rahmet olan Kur'an'ın indirilmesindeki Allah'ın lütuf ve rahmetini idrak etmeye davet edilmektedir. Dolayısıyla başta Kur'an olmak üzere İslam dininin vaz ettiği esaslar, telkin ettiği bütün değerler Allah'ın insanlara lütfu ve rahmeti cümlesindendir.

İlahi lütuf ve rahmetin bahşettiği manevi mutluluk, cismani mutluluklardan daha üstündür.

Başta Kur'an olmak üzere İslam dininin vaz ettiği esaslar, telkin ettiği bütün değerler Allah'ın insanlara lütfu ve rahmeti cümlesindendir.

Çünkü maddi lezzetler, safi değildir; aksine safiyetlerini bozacak, insana elem verecek türlü hâllerle karışık bulunmaktadır. Üstelik devamlı da değildir; bir süre sonra zevale mahkûmdur. Lezzet ne kadar çok olsa onun kaybından duyulacak üzüntü de o kadar çok olacaktır. Oysa Allah'ın lütuf ve rahmeti, sevinç ve mutluluğun esasını teşkil etmektedir. İlahi lütuf ve rahmette kalbin itminanı, ruhun sükûnu, vicdanın rahatı söz konusudur. Onların verdiği lezzet, dünya metaının verebileceği her lezzetin üstünde manevi bir lezzettir. (Rad, 13/28.) "Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır." ifadesinden, ilk başta mal toplama anlaşılsa da cümle, insanın elde etmek istediği her şeyi içine almaktadır. Bu yüzden insanın nefsani arzularının tamamını içerecek şekilde de yorumlanmıştır. Karşı cinse ilgi duyma, soyunu devam ettirme, sermaye sahibi olma, diğerlerine hükmetme, beğeni kazanma, makam, mevki ve şöhret sahibi olma, güzel vakit geçirme, hayvanlardan, bitkilerden ürün elde etme özellikleri, nefsani arzuların öne çıkan örnekleridir. (Al-i İmran, 3/14.) Ayet-i kerimenin son kısmı, "Bu (lütuf ve rahmet), müşriklerin topladıkları mallardan daha hayırlıdır." şeklinde de anlaşılmıştır. Çünkü Mekke Dönemi'nde genel olarak Müslümanlar, müşriklerden daha güçsüz ve yoksul idiler. Varlıklı olanlarının mallarına da müşrik akrabaları onları dinlerinden döndürmek için el koyuyordu. Müşrikler ise birçok ayette varlıklı ve refah içindeki kişiler olarak nitelendirilmiştir. (Müzzemmil, 73/11; Kalem, 68/14-15; Hümeze, 104/4.)

Gerçek, yukarıda zikredildiği gibi olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'de inkârcıların, mutluluğu dünya hayatında aradıkları ifade edilmektedir. Çünkü onlar dünya hayatında elde ettikleri ile sevinmekte, dünyalıklar ile tatmin olmakta, ahireti önemsememektedirler. (Rad, 13/26.) İçinde bulundukları iyilik hâlinin sürekli devam edeceğini zannetmekte, dünyanın ellerinden çıkıp gittiğini fark edememektedirler. Dünyada nail oldukları nimetlere şükürle karşılık vermemekte; tam tersine bu nimetler onları şımarıklığa, kendini beğenmeye, insanlara karşı kibirlenmeye ve onları küçük görüp ezmeye yöneltmektedir. (Hud, 11/10.) Zira inkârcılar ahirette elde edilecek bir mutluluk kabul etmediklerinden, onların nihai gayeleri dünyada mutluluğa ulaşmaktır.

Mutluluk, insanın özlemlerine eksiksiz ve sürekli olarak ulaşmaktan duyduğu sevinç hâlini ifade eder. İnsanoğlu maddi lezzetlerle mutluluğu elde edebileceğine dair bir yanılsama içindedir. Şüphesiz bu düşünce, sahte bir mutluluğun ifadesinden ibarettir. Zira maddi lezzetler insana haz verse de aradığı huzuru ona verme imkânına sahip değildir. Yunus suresinin 58. ayeti gerçek mutluluğun sırrını bizlere tek bir cümlede özetlemekte; gerçek mutluluk için, değerler skalasında manevi değerlerin maddi değerlerden önde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, insanın dünya hayatı ile ilgili gereklilikleri dikkate almaması, bu konuda kendisine yüklenen sorumlulukları ihmal etmesi anlamına gelmemektedir.

Müslümanlar geçmişte manevi değerleri önceledikleri; i'lay-ı kelimetullahı gaye edindikleri, adaletin, ıslahın, ihsanın, ilmin ve irfanın talipleri olduklarında, Allah kendilerine kimseye nasip olmayacak nimetler de bahşetmiştir. Ancak dünyalık elde etmek asıl amaç hâline gelip himmetler dünyaya yöneldiğinde ve dünya ile sevinir hâle geldiklerinde, bir değer erozyonu ile karşı karşıya kalmışlar, sonuçta dünyaları da ellerinden kayıp gitmiştir. Bu, Rabb'imizin bir kanunudur ki kelamında onu şöyle ifade etmiştir: "Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir." (Nur, 24/55.)■

Mutluluk, insanın özlemlerine eksiksiz ve sürekli olarak ulaşmaktan duyduğu sevinç hâlini ifade eder. İnsanoğlu maddi lezzetlerle mutluluğu elde edebileceğine dair bir yanılsama içindedir.

HAYATA MÜSLÜMANCA BAKIŞ

Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:
"إِذَا قَالَ الرَّجُلُ: هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ"

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu:

Bir kişi "İnsanlar helak oldular" derse, biliniz ki bu kişinin kendisi herkesten çok helak olmuştur."

(Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, s.406.)

Açıklama

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu hadislerinde cevâmiu'l-kelîm olarak ifade edilen vasfını açıkça görmekteyiz. Bilindiği gibi Hz. Peygamber oldukça veciz konuşmakta ve bir cümle ile çok geniş ve zengin bir anlatımda bulunabilmektedir. Bu çerçevede iki cümleden oluşan bu rivayeti tefekkür ettiğimizde birçok hususun altı çizilebilir.

Hadiste üzerinde durulması gereken ilk husus bu sözün sahibinin kim olduğudur. Bu sözü sarf eden kişi mümin olmayabilir. Bu durumda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) genel bir kişilik tahlilinde bulunduğu söylenebilir. Buna göre bazı insanlar sürekli olumsuzluklara odaklanmakta ve kendi dışındaki bütün insanların bu olumsuzlukların kaynağı olduğuna inanmaktadır. Bu durum hayata ve diğer insanlara karşı bir nefret uyandırmakta, sonuçta suçlamış olduğu kişilerden daha kötü bir duruma kendini sürüklemektedir.

Ancak hadisin müminlere yönelik olduğunu, bu sözü sarf eden kişinin bir mümin olduğunu düşünmek Hz. Peygamber'in daha çok müminleri iyiliğe ve güzelliğe yönlendirmeye çalıştığı vakıasından hareketle daha uygun görünmektedir. Bu durumda insanların helak olduğunu ifade ederek kendi dışındaki mümin kardeşlerinin olumsuz tutum ve davranışlarını gündeme getiren kişinin niyetine dair iki farklı yorum yapılabilir.

Bazı insanlar sürekli olumsuzluklara odaklanmakta ve kendi dışındaki bütün insanların bu olumsuzlukların kaynağı olduğuna inanmaktadır.

Birinci yoruma göre bu kişi kendisini büyük görüp insanları küçümsediği için bu şekilde bir ifade kullanmaktadır. Diğer yaklaşıma göre ise bu kişi, insanların dinî meselelerdeki olumsuz hâllerini görüp üzüntüden bu ifadeleri kullanmış olabilir. Bu değerlendirmeler tarihte ilk olarak hadisin ravilerinden de olan İmâm Mâlik'e nispet edilmektedir. İmâm Mâlik, insanların dinî konulardaki hâllerini görüp üzüntüden bu ifadeleri kullanmanın bir sakıncası olmadığını; ancak kendini büyük görüp diğer insanları küçümsediği için bu ifadeleri serd etmenin ise dinen yasaklandığını ifade etmiştir. (Ebû Dâvud, Edeb, 85.) Beyhakî'nin kaydettiğine göre ise rivayeti Mâlik'ten nakleden talebeleri Hz. Peygamber'in bu şekildeki sert ifadelerinin gerekçesini sormuş o da "Bu adam insanları hakir görmüş kendisinin onlardan daha hayırlı olduğunu zannetmişti. Bu sebeple bu sözü söylemiştir. Rivayetteki "فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ" ifadesinin manası ise "Böyle diyen kişi insanların en rezilidir." (Ebû'l- Kâsım el-Cevherî, Musnedu'l-Muvatta', s. 382.) Ancak kişi hayırlı insanların eksilmesinden dolayı hüzünlenip bu sözleri sarf eder ise İmâm Mâlik'e göre bunun bir sakıncası olmamalıdır." (el-Beyhakî, Şu'abu'l-Îmân, IX, 59.)

Rivayetin ikinci bölümündeki olumsuz ifadeler, yani bu kişinin kendisinin herkesten çok helak olacağını ifade eden bölüm, ilgili sözü sarf eden kişinin kötü niyetini akla getirmektedir. Hadisi bu şekilde değerlendiren

Hattâbî, kişi insanları ayıplar ve kusurlarını diline dolar, böylece insanlar bozuldular ve helak oldular gibi değerlendirmelerde bulunur. Bu şekilde davrandığında insanlar içinde en çok helake sürüklenen bizzat kendisi olur. Çünkü insanların gıybetini yapıp günahlarını araştırdığı için hesabına yazılacak olan günahlardan dolayı onun hâli diğer insanların hâllerinden daha kötüdür. Bu durum nihayetinde kişinin nefsini beğenmesine sebep olur ve kendisini diğer insanlardan daha hayırlı görmeye başlar. (el-Hattâbî, Me'âlimu's-Sünen, IV,132; es-Suyûtî, ed-Dîbâc, V, 545.)

Hadisi benzer şekilde değerlendiren âlimlerden Zürkânî de bu kişinin kendini beğenmesi ve ilmiyle ya da ameliyle gururlanıp insanları hakir görmesinden dolayı bu ifadeleri kullanmış olabileceğini kaydetmiştir. (ez-Zurkânî, Şerhu'l-Muvattâ, IV, 635.)

Bu düşüncede olanlar dinî meselelerde, halkı helâk olmuş, nefsini ise kurtulmuş görür. Oysa böyle inandığı takdirde hakikatte helâk olan kendisidir. Hz. Peygamber bu duruma işaret ederek, “Kişinin ‘halk helâk oldu!’ dediğini işittiğiniz zaman, (biliniz ki) o, halkın hepsinden daha fazla helâk olan bir kimsedir.” buyurmaktadır. (el-Ġazzâlî, ‘İhyâ’, III, 349.)

Dolayısıyla İmâm Gazzâli bu hadiste uyarılan kişilerin aslında ibadetleri ile temayüz eden kişiler olduğunu vurgulamaktadır. Yapmış oldukları ibadetler onların manen olgunlaştıramamış, tam tersine bir kısmını büyük günahlardan biri olan kibre düşmelerine, diğer Müslümanları küçümsemesine sebep olmuştur.

Hadiste hayata olumsuz bakmanın, sürekli olumsuzlukları ön plana çıkartmanın, etrafa olumsuz düşünceleri yaymanın topluma olan negatif etkilerine işaret edilmiş olmaktadır. Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalarda bile pozitif enerjinin yayıldığı, güzel sözlerin söylendiği, sevginin, şefkatin hâkim olduğu ortamlarda yetişen çiçeklerin bile daha güzel yetiştiğini; madden ve manen temiz bir ortamda bulunan su kristallerinin bile mikroskobik ortamda yapılan incelemeler neticesinde çok parlak, yoğun motifli, simetrik ve çok renkli desenler oluşturdukları görülmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bakılabilir: https://www.masaru-emoto.net/en/)

Olumsuz durumlarla mücadele etmeyip sadece bu olumsuzlukların edebiyatını yapmak hem bizi hem de toplumumuzu helake sürükleyecek büyük bir hata olacaktır.

Ayrıca Hz. Peygamber'in ifadelerinden hareketle görmüş olduğu olumsuzlukları sadece dile getiren, fakat düzeltmek için bir gayret içinde bulunmayan bir insan profiline de işaret edildiği söylenebilir. “Karanlığa küfredeceğine bir mum da sen yak!” şeklinde ifade edilen deyişte olduğu gibi, görülen olumsuzlukların şüyu bulması için reklamını yapmak yerine olumsuzluklarla mücadele etmek gerekmektedir. Olumsuz durumlarla mücadele etmeyip sadece bu olumsuzlukların edebiyatını yapmak hem bizi hem de toplumumuzu helake sürükleyecek büyük bir hata olacaktır.

Hadisten Öğrendiklerimiz

Etrafımızda olup biten şeylere güzel bakarak güzellikleri görerek bunların yayılmasına vesile olmalıyız. Kötülük, çirkinlik ve rezillikleri dilimize dolayarak bunların yaygınlaşmasına sebep olmamalıyız.

1. Çevremizde meydana gelen olumsuzlukların sebebini sürekli olarak başkalarına dayandırmamalı, özeleştiri yaparak gördüğümüz olumsuzluklarda bizim payımızın olup olmadığını düşünmeliyiz.
2. Allah'ın bize nasip etmiş olduğu maddi ve manevi güzellikler sebebiyle kibir, gurur ve kendini beğenme; Müslüman kardeşlerimizi küçük görme ve onları olumsuzlukların yegâne kaynağı olarak kabul etme hatasına düşmemeliyiz.
3. Hayatın sürekli olarak olumlu yönlerini ön plana çıkartarak etrafımıza pozitif enerji yaymalı ve güzelliklerin paylaşılarak çoğalacağını unutmamalıyız.
4. İnsanların ahiretteki durumlarını biliyormuş gibi onların cennetlik veya cehennemlik olduklarına dair bir değerlendirme yapmanın doğru olmadığını bilmeliyiz.
5. Sürekli olarak olumsuzluklardan şikâyet etmek yerine bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için çaba sarf etmeliyiz. ■

KADR U ŞANI YÜCE KEREMİ VE İHSANI BOL **MÂCİD**

Fatma BAYRAM
İstanbul Üsküdar Başvaizi

Sözlükte "şerefli ve seçkin olmak" anlamındaki "mecd" kökünden türeyen Mecîd "asil, şerefli, cömert olan" demektir. Aynı kökten türeyen Mâcid de bu manaya gelmekle birlikte mübalağa bildiren "Mecîd" kalıbının daha zengin içerikli olduğu kabul edilir. Mecîd ve Mâcid Allah'a nispet edildiğinde "yetkinliğin karşıtı olan her türlü nitelikten münezzeh, lütuf ve ikramı bol" anlamına gelir. Dilciler, mecd kökünün temel manasının bolluk ve genişlikten ibaret olduğunu söylerler. Buna göre Macîd/Mecîd isimleri Rabb'imizin şanının yüceliğini, sıfat ve fiillerinin güzelliğini, kadrinin ululuğunu ve cömertliğinin sınırsızlığını ifade eder. Mutlak manada sadece Allah için söylenebilecek, insanın gönlünü ilahi azamet ve muhabbetle dolduran zâtî isimlerdendir.

Genellikle âlimler, Mecîd ismini Allah Teâlâ'nın zatına ve sıfatlarına yönelik olmak üzere iki açıdan yorumlamışlardır. Zata yönelik yorum O'nu acz ve eksiklikten, yani yaratılmışlık özelliklerinden berî ve münezzeh tutmayı; fiillerine yönelik yorum da lütuf ve ihsanının çok olduğunu belirtmeyi amaçlamıştır. Bunların ikisi de zat-ı ilahiyyeyi yetkin sıfatlarla niteleme noktasında birleşir.

Zatın yüceliği ile fiilerin güzelliği bir araya geldiğinde mecd ortaya çıkar. Bu durumda mecd, zat ile fiilin en üst derecedeki uyumudur. Seçkin bir karakter her zaman seçkin davranışlara muvaffak olamadığı gibi seçkin görünen davranışlar da her zaman seçkin bir ruha dayanmayıp birtakım hesap ve çıkar kaygıları ile yapılmış olabilir. Bu ikisi bir arada mükemmel şekilde sadece Yüce Rabb'imizde bulunduğu için mâcid olan sadece O'dur. Biz kullar her namazımızda O'nu Hamîd ve Mecîd isimleriyle anarız.

> Seçkin bir karakter her zaman seçkin davranışlara muvaffak olamadığı gibi seçkin görünen davranışlar da her zaman seçkin bir ruha dayanmayıp birtakım hesap ve çıkar kaygıları ile yapılmış olabilir.

Mecîd olan Allah'ın arşı da kelamı da mecîddir

Mecd kavramı Kur'an-ı Kerim'de sadece "mecîd" şeklinde dört ayette yer almaktadır. Bunların ikisi "çok şerefli" manasıyla Kur'an'ın sıfatı durumundadır. (Kâf 50/1; Burûc 85/21.) Hûd suresi 73. ayette ise Rabb'imize izafe edilmiş olarak gelen mecîd sıfatı, öncesinde anlatılan bir mucizevi hadiseden sonra meleklerin Hz. İbrahim'in eşine hitabı içerisinde şu şekilde geçer: "Melekler, 'Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.' dediler." Konunun gelişinden anlaşıldığı üzere Mecîd ismi, içerdiği yücelik, kudret ve cömertlik nedeniyle bizleri, O'nun fevkalade ikramları karşısında, olamazmış gibi düşünmenin yanlışlığına düşmekten korur. Aslında bizim âdetin hilafı olarak gördüğümüz bu gibi harikalar da ilahi kanunlar çerçevesinde olup bitmektedir ama biz onların mahiyetini bilmediğimizden anlayamıyoruz. Mucizelerin oluşundan kuşkuya düşmek, uluhiyetin mecdinden kuşkuya düşmektir. Bu nedenle Allah'ın Mâcid ismine imanı tam olan, O'nun sıra dışı ve akıl üstü ikramlarını muhal görmez.

Mecîd ismi, Kur'an'da geçtiği dördüncü yerde ise kıraat imamlarının farklı anlayış ve okuyuşlarına bağlı olarak ya Yüce Rabb'imizin veya O'nun arşının sıfatı olmuştur. (Burûc, 85/15.) Arş, Cenab-ı Hakk'ın otorite ve hakimiyetinin sembolüdür. Arşın mecîd olması da arşın ve onun hükmü altındaki bütün mahlukatın üzerindeki hakimiyet ve otoritenin sadece Allah'a mahsus olduğunu gösterir.

Mâcid tecelli ederse

Allah Teâlâ'nın kullarına olan ikram ve cömertlikleri hiçbir insan kelamıyla tam olarak ifade edilemez, hiçbir ölçüyle ölçülemez. Rabb'imizin manevi ikramları sadedinde olarak mesela önce kullarını temiz ahlak sahibi olmaya, iyi işler yapmaya muvaffak kılıp sonra yaptıkları o güzel işleri, hâiz oldukları seçkin vasıfları sebebiyle onları övmesi sayılabilir. Buna ilaveten Rabb'imiz kusurlarımızı affeder, kötülüklerimizi yok eder. Fakat bunları devamlı hatırlatarak bizleri utandırmaz. Dar ve zor zamanlarda akla hayale gelmeyecek yollardan yardımını gönderir. Müşkülleri gidermenin, huzur ve afiyete kavuşmanın yollarını açar. İnsanın şerefli bir ömür sürmesi için ihtiyaç duyduğu her şey, bu ismin tecellisi ile vücuda gelir. Bu ikramlara mazhar olandan da aynı şekilde asil, onurlu ve cömert bir ahlak beklenir. Bilhassa, herhangi bir konuda insanların önüne düşenler bu isimle ahlaklanmaya daha da özen göstermelidir. İmtihan şuradadır ki güç ve imkânlar arttıkça bu güzel ahlakı korumak zorlaşır.

Hayatımızda kesbi veya vehbi ne kadar şeref ve itibarımız varsa hepsi Mâcid olan Allah'ın ikramıdır. Vehbi olanların O'nun ikramı olması açıktır. Bizim gayretimizle olanlar ise onu kazanma gücü ve isteği vermesi sebebiyle yine O'ndandır. Hasılı bütün bolluk ve refahlar, bütün haysiyet ve itibarlar hepsi Allah'ın mecdindendir.

Mecîd olan Allah'a dua

Mecîd ve Mâcid çok sayıda hadis rivayetinde zikredilmiş, özellikle namazlarda selamdan önce okunan ve "Hamîdün Mecîd" isimleriyle sona eren "Allahümme salli", "Allahümme bârik" metinleri Kütüb-ü Sitte'nin tamamında rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hak bir kutsî hadiste zatını mecd kavramıyla nitelediği gibi mecd nitelemesi (temcîd) Hz. Peygamber'in dua ve niyazlarında birçok kez tekrarlanmıştır. Rasulullah'ın gece namazının arkasından okuduğu duanın tenzih nitelemeleriyle şekillenen son cümleleri şöyledir: "Allah'ım! Bizi, doğru yola kılavuzluk eden ve onu fiilen izleyen, hak yoldan sapmayan ve saptırmayan, dostlarınla barışık ve düşmanlarına dargın olan kimseler grubuna kat. Güç ve kudret ridâsına bürünüp bunu yaratıklara beyan eden, mecd ve şerefle vasıflanıp yücelen, tesbih ve tenzihe yegâne layık olan, lütuf, ihsan, mecd, kerem ve azamet sahibi Allah'ım! Seni yüceltir, seni her türlü eksiklikten tenzih ederim." (Tirmizî, "Da'avât", 30.) ■

BATI'DAKİ ADAMLARIN ÜLKESİ: MORİTANYA

Taha KILIÇ

Emeviler döneminin ünlü komutanı Ukbe bin Nâfi (622-683), emrindeki askerlerle birlikte bütün Kuzey Afrika'yı boydan boya kat etmiş, birçok bölgeyi İslam hâkimiyetine kazandırmıştı. Bugünkü Tunus, Cezayir ve Fas'taki Müslüman varlığı, -ömrü boyunca neredeyse attan hiç inmemecesine- mücadele veren Ukbe'nin insanüstü çabalarının bir semeresidir. Onun emekleri daha sonra Târık bin Ziyâd ve askerlerinin Endülüs'e geçişine giden yolu da açmıştır. Ukbe'nin, Atlas Okyanusu'nun kıyısına geldiği bir gün, "Rabbim! Eğer deniz engel olmasaydı, küfür ehliyle savaşmak için Zülkarneyn'in yaptığı gibi nice ülkeleri fethederdim!" sözü, tarihî kaynaklara geçmiştir. Ukbe'nin kabri, Cezayir içlerinde, yine bir fetih harekâtından dönerken pusuya düşürüldüğü kasabadadır. O sakin çöl kasabası bugün

onun adıyla anılır: Sîdî Ukbe. Afrika'da Müslüman fatihlerin başlattığı bu süreç, daha sonra tüccarlar ve âlimler eliyle devam ettirildi. Kıtanın kuzeyinde askerler ilk tohumları atarken daha alt ve iç kesimlerde, artık "ince işçiliğe" sıra gelmişti. Günümüzde Atlas Okyanusu ve Kuzey Afrika ile Sahra bölgesinin bağlantısını oluşturan Moritanya, işte böyle bir işçilik sonucu, XI. yüzyıldan itibaren İslam'la tanıştı. Moritanya'ya Müslümanlığı taşıyanlar, İslam ahlakıyla mücehhez Arap tüccarlar ve seyyahlar oldu.
"Moritanya" isminin, Latincede "Batı" anlamına gelen "Mauritania"dan türetildiği kabul edilir. Romalılar, bu coğrafyanın yerli halkına "Maurlar" ismini vermişti, yani "Batıda yaşayanlar". Bu kullanım, günümüze kadar yürürlükte kaldı. Ülkenin Arapçadaki orijinal ismi de (Mûritâniyye) aynı Latince kökenden türetilmiştir.

XII. ila XVI. yüzyıllar arasında komşu Mali ve Gana bölgelerinden yoğun göçlere sahne olan Moritanya'da, 1800'lü yıllarda Fransız işgalinin başlamasından önce, böylece dört etnik millet bir araya gelmiş oluyordu: Yerli halk olan Berberîler, bölgeye gelip yerleşen Araplar, Mali ve Gana halkları... İslam dininin birleştirici etkisiyle, Arap kültürü zamanla Berberîleri de etkisi altına almıştır. Günümüzde yaklaşık 5 milyonluk toplam nüfusun yüzde 30'u Arap (Berberîler de bu orana dâhildir), yüzde 30'u siyahi (Mali ve Gana ağırlıklı) ve yüzde 40 da Afrika'nın diğer yerel halklarının karışımından oluşmaktadır. Resmî verilere göre, Moritanya nüfusunun yüzde 100'ü Sünnî Müslüman'dır. Moritanya'ya yerleşen Yemen kökenli Benî Hasan kabilesinin etkisiyle, ülkede konuşulan Arapça, Yemen kaynaklı bir lehçeye sahiptir.

İslam'ın tüccarlar ve seyyahlar eliyle ülkeye gelişi ve zaman içerisinde -kısa dönemli dış saldırılar hariç tutulursa- gönüllü bir kabullenişle kitleler tarafından benimsenmesi sonucu, Moritanya'da İslam kültürü ciddi şekilde toplumsal hayatı şekillendirmiş durumdadır. Ülkenin İslami hayatında tasavvufun çok yönlü etkisi görülmekte olup özellikle Kâdirî, Şâzelî ve Ticânî tarikatları, Moritanya Müslümanlarının çoğunluğunun ana tercihini oluşturur.

Moritanyalı Müslümanlar, pratik dinî uygulamalarında Mâlikî mezhebini izlerler. Kuzey Afrika'ya İslam'ı ilk taşıyan Müslüman kuşaklar Mâlikî usulünü benimsemiş olduklarından, bu mezhep günümüzde de halkın neredeyse tamamının uygulamasında yerleşmiştir. Namazlardaki kıraatten günlük hayattaki birçok düzenlemeye kadar Moritanya'da Mâlikî mezhebi canlı bir biçimde yaşamın içerisindedir. 1985 yılında, Moritanya'da İslam şeriatı, bütün hukuk kurallarının temeli ola-

rak resmen kabul edilmiştir. Ülke aynı zamanda, dünyada "İslam Cumhuriyeti" resmî unvanını taşıyan dört ülkeden biridir. (Diğerleri: İran, Afganistan ve Pakistan.)

İslam'ın böylesine derinden toplumsal karşılık bulduğu bir ülkede, elbette klasik dönemde nam salmış ve günümüzde de otantikliğini korumayı başarmış bazı İslam şehirleri bulunmaktadır. Şenkit, bunların en ünlüsüdür.

XIII. yüzyıldan itibaren, Mağrib ve Sahra bölgesinden hacca giden Müslümanların yıllık toplantılarına şahitlik eden bir metropol olan Şenkit, her yıl on binlerce seyyahı ve tüccarı ağırlardı. Bu buluşmalar öylesine yoğun ve canlı gerçekleşirdi ki, Şenkit'te bazen 30 bin devenin aynı anda otladığı olurdu. Şehrin normal nüfusu o dönemde 20 bin kişiyi geçmekteydi ki, bir çöl yerleşimi için bu olağanüstü bir rakamdı. Komşu ülke Mali'deki ünlü Timbuktu şehriyle birlikte Şenkit, yaklaşık 300 yıl boyunca Batı Afrika mıntıkasının ilim, kültür, ticaret ve eğitim merkezi olmayı sürdürdü. Günümüzde nüfusu sadece birkaç bin kişiye düşmüş olsa da, UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan eski şehir merkezi ve ulu camisiyle Şenkit, bir zamanlar sahip olduğu ihtişamı hâlâ gözler önüne sermektedir.

1960'ta Fransa'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra bir süre siyasal istikrarsızlık içine savrulan Moritanya, günümüzde nispeten istikrarlı bir yürüyüşe kavuşmuştur. Komşu Afrika devletleri gibi birçok askerî darbenin gerçekleştiği ülkenin günümüzdeki lideri, kendisi de 2008'de askeri darbeyle iktidara gelmiş bulunan Cumhurbaşkanı Muhammed Abdulaziz'dir. Moritanya, Afrika'da demokratik seçimlerin sağlıklı bir şekilde düzenlenebildiği ve yabancı gözlemcilerden bu açıdan olumlu not alabilen az sayıda ülkeden biri.

Özellikle Yeni Dünya'ya köle sevkiyatının yaşandığı dönemlerde köle kaynağı olarak bilinen bir coğrafyada kurulan Moritanya, köleliğin geleneksel biçimde yaşamaya devam etmesiyle de dikkat çekmektedir. 1981'de köleliği resmen kaldıran ve "dünyada köleliğin en

son kaldırıldığı ülke" unvanını kazanan Moritanya'da, köleliğin sosyal bir gerçeklik olduğu dile getiriliyor.

Moritanya Müslümanları, tıpkı tarihteki ataları gibi günümüzde de daha çok ticaret ve el sanatlarıyla meşguller. Sahra bölgesiyle sahil ve Kuzey Afrika şeridi arasında bağlantı noktasında bulunan Moritanya, Batı Afrika ticaretinde oldukça önemli bir yere sahip. Ülkede yüzyıllardır ticaretle iştigal eden aile ve sülaleler bulunuyor. Bölgede ve dünyada yaşanan çeşitli krizlerden etkileniyor olsalar da Moritanyalı tüccarların namı hâlâ kulaktan kulağa dillendirilen bir gerçeklik. Sahillerde yapılan balıkçılık da yine Moritanyalılar için hem kültür aktarımı hem de geçim kaynağı. Evlerin duvarlarından dokunan halı ve kilimlere kadar, her yerde görülen rengârenk tasarım ve boyamalar ise Moritanyalılar için vazgeçilmezdir. Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu boyama kültürü, bazen kadınların toplu olarak kendi evlerinin dış cephelerini süsledikleri bir tür eğlenceye de dönüşür.

1 milyon kilometrekareyi geçen yüzölçümüyle Moritanya, Afrika'nın orta ölçekli ülkelerinden biri görünümündedir. Ancak bu geniş coğrafyada yalnızca 5 milyona yakın bir nüfusun meskûn bulunması, ülkenin iç kısımlarının çöl ve ıssız bölgeler olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Şenkit'e ulaşmak için yola çıkan biri, bu devasa ve ıssız ülkede kendisini orta çağın klasik imparatorluklarından birinde yaşıyor zannedebilir. Yol üzerinde rastlayacağı minik mescitler ve tekkeler, bu duygusunu daha da derinleştirecektir.

Yaklaşık 120 yıl devam eden Fransız yönetiminin etkilerini hâlâ barındıran bir ülke olan Moritanya, her şeye rağmen, İslam kültürüne ve Müslüman mazisine sımsıkı sarılan insanların yaşadığı bir coğrafyadır. Batılı turistlerin Afrika'daki uğrak yerlerinden biri durumundaki Moritanya, İslam dünyasının diğer bölgelerinden merakla ve heyecanla buraları adımlayacak ziyaretçilerinin yolunu gözlemektedir. Müslüman dünya, Ortadoğu'nun merkezindeki devasa sorunlarla boğuşurken coğrafyanın kenar mahallelerini unutmuş ve ihmal etmiş görünse de, Moritanya, meraklı seyyahlar için sürprizlerle ve sıra dışı armağanlarla dolu bir ülke. Yeter ki buraya kadar zahmet edecek ve buraları yakından tanımayı dert edinecek halis yürekler bulunabilsin... ■

Söyleşi: **Mahir KILINÇ**

İbrahim Halil ÜÇER:
Batılılar, İslam dünyasında üretilen bilimsel birikimi görmezden geliyor.

İslam düşünce geleneğinin dünyanın entelektüel birikimine katkıları nelerdir?

Genel olarak düşünce tarihi dikkate alındığında MS VIII. yüzyılla XVII. yüzyıl arasındaki yaklaşık bin yıllık evre boyunca, küre ölçeğinde felsefe-bilimin merkezinin Dâru'l-İslâm, ana dillerinin ise Arapça, Farsça, Türkçe ve Urduca gibi İslam dilleri olduğu söylenebilir. Müslümanların muhatap oldukları ilahî teklifi bütün insanlık için anlamlı bir şekilde tarif ve temsil etme çabaları, düşünce tarihinin kurucu merkezlerini önceki bin yılın aktif şehirleri olan Atina, Roma, Konstantinopolis ve İskenderiye'den Basra, Bağdat, Nişabur, Kahire veya Semerkant gibi merkezlere taşımıştır. Bu merkezleri taşıyan Irâk, Horasan, Mâverâunnehir, Hârezm, Mısır, Mağrip, Bilâd-ı Şâm, Bilâd-ı Rûm gibi coğrafi ve entelektüel havzalar içerisinde üretilen bilimsel birikim, metafizikten matematiğe, coğrafyadan fiziğe kadar hemen her alanda yeni klasikler inşa etmiştir. Bu yönüyle Harizmî, İbn Sînâ, Bîrûnî veya İbn Heysem gibi isimlerin, eser verdikleri disiplinlerle ilgili artık öncesine atfı gereksiz kılacak kurucu metinler inşa ettiklerini söyleyebilmek mümkündür. Yeni kurucu metinler etrafında inşa edilen ve bu isimleri takip eden sonraki Müslüman bilginlerce güncellenerek dinamik bir biçimde sürdürülen bilimsel gelenek, bahse konu bin yıllık evre boyunca daima merkez rolünü muhafaza etmiştir. Bu merkez rolüne şu nedenle vurguda bulunuyorum: Müslümanların şu ya da bu bilimle ilgili bilimsel katkıları, "Cebir alanında şu katkıyı, kimya alanında şu katkıyı, logaritma alanında şu katkıyı yaptılar." gibi fragmental bir biçimde örneklenmeye ihtiyaç duymaz. Bugünkü isimleri bile Arapçadan gelen bu ve benzeri bilimlerin doğal yeri zaten İslam dünyasıydı.

İslam dünyası bu bilimlerin doğal dünyası ancak Müslüman bilim adamlarının eserlerinin ve keşiflerinin Batı'da yeterince bilindiğini düşünüyor musunuz?

Doğrusu Antik dünyadan tevarüs ettikleri birikime karşı Müslümanların itiraf ettiği minnet ve şükran duygusuna mukabil, Avrupa-merkezci çağdaş bilim tarihi yazıcılığı Batı-dışı toplumların insanlık birikimine katkılarına daima küçük gösteren bir mercekle bakmıştır. İslam dünyasında üretilen bilimsel birikime ilişkin inkâr, ihmal, indirgeme ya da basitleştirmenin, istisnaları olmakla birlikte, Batılı bilim tarihi yazıcılığının karakteri hâline geldiğini söylemek malumu ilamdan ibarettir.

Bir anlamda görmezden gelme yani...

Evet, Batılıların İslam dünyasında üretilen bilimsel birikimin insanlık tarihi açısından ne ifade ettiğini bilmediğini değil görmezden geldiğini söylemek daha doğru olur.

İslam düşünce geleneğini bizim ne kadar bilip bilmediğimiz de son derece önemli.

Bizim için asıl mesele işte bu. Yani İslam düşünce geleneğini bizim ne kadar bilip bilmediğimizdir. Zira Avrupa-merkezci yok sayma tutumu, belki Avrupa'dan daha etkili bir şekilde Avrupa dışındaki toplulukları kendi tarihlerine aynı gözle bakmaya sevk etti. Bu nedenle bugün Fahreddîn Râzî'nin, Molla Fenârî'nin, Kâfiyecî'nin ya da Mol-

la Câmî'nin ne anlama geldiğini bizim insanımıza anlatmak, bir Batılıya anlatmaktan neredeyse daha zor.

İslam düşünce tarihine farklı açılardan bakma imkânı sağlayan "İslam Düşünce Atlası" adlı proje nasıl meydana geldi?

İslam Düşünce Atlası, yaklaşık dört yıl süren ve iki yüze yakın ilim adamının katkıda bulunduğu bir proje. Aslında İslam düşünce tarihine ilişkin sürekli ve bütüncül bir bakışa duyulan ihtiyaçtan ortaya çıktı. Bu ihtiyacı en somut bir şekilde ifade edecek anekdotu paylaşmakta fayda görüyorum. İslam felsefesi tarihi dersini verdiğim bir sınıfta gerçekleşti. Söyleşinin başında söylediğim şeyi, yani İslam düşüncesi dediğimizde MS VIII. yüzyılla XVII. yüzyıl arasındaki yaklaşık bin yıllık evreyi kastettiğimizi ve bu bin yıllık evre boyunca küre ölçeğinde felsefe-bilimin kalbinin İslam coğrafyasında attığını söyledim. Dolayısıyla diye ilave ettim, MÖ V. yüzyılı hesaba katarsak bu yüzyılla MS VI. yüzyıl arasındaki bin yıllık evre boyunca felsefe-bilimin dili Yunanca, sonraki bin yıl boyunca esasen Arapça ve onun yan dilleri olan Türkçe, Farsça, Urduca ile felsefe-bilim tarihi itibarıyla ayna dili mesabesindeki Latincedir, son üç yüzyılda ise yerel Avrupa dillerini görürsünüz. Bu tasvire göre İslam düşüncesi, MÖ V. asırdan itibaren genel felsefe-bilim tarihinin üç ana evresinden ikinci bin yıllık evreye tekabül ediyor. Öğrenciler sonraki hafta Türkçede yazılmış ya da Türkçeye tercüme edilmiş çeşitli felsefe-bilim tarihi eserlerini derse getirdiler. Soruları şuydu: "Bu eserlerde, sizin bin yıllık bir evreyi işgal ettiğini söylediğiniz İslam düşünce tarihine ya hiç değinilmiyor ya da sadece birkaç sayfayla geçiştiriliyor. Acaba siz mi doğru söylüyorsunuz, bu eserler mi?" Bu sorunun doğduğu yer bin yıllık bir tarihi yağmalayarak parantez içine almış, Jack Goody'nin deyimiyle "tarih hırsızlığı" ile malül düşünce-bilim tarihi eserleridir. Atlas'ın üstesinden gelmeye çalıştığı ilk şey aynı zamanda kültürel sömürgeciliğin bir ifadesi olan bu entelektüel terördür. Bu tek yanlı ve yok sayıcı söylemin üstesinden gelmek, aynı zamanda bize kendi adımıza düşünme ve söz söyleme cesaretini kazandıracaktır.

Eserinizde İslam düşünce tarihine ilişkin bir öneri de getiriyor musunuz?

Aslında genel düşünce tarihi metinlerinde gördüğümüz bir atlama, görmezden gelme veya indirgeme ile İslam düşünce tarihi metinlerinde de karşılaşırız. Herhangi bir öğrenci İslam düşünce tarihini merak edip de ilgili bir tarih metnini okumaya kalkıştığında okuyacağı şey, esasen İslam'ın ilk dört veya beş asrından ibarettir. Bu metinlerde de yutulan ve tabir yerindeyse tarih dışına alınan bir şey vardır: XII. yüzyıldan sonraki sekiz asırlık İslam düşüncesi. İslam düşünce tarihi metnini sadece ilk dört veya beş asırlık süreci merkeze alarak yazarsanız Malatya'nın Sivas'ın, İstanbul'un, Konya'nın, Bursa'nın, Herat'ın, Semerkant'ın bir hiç olduğundan başka bir şey söylemiş olmazsınız. Bu, aynı zamanda bu şehirlerde yaşayan insanlara cedleriniz bilgi, varlık, değer, insan veya âlemle ilgili kayda değer hiçbir cümle kurmadılar, belki de bunlar üzerine hiç kafa yormadılar demektir. Bunun doğuracağı, hatta doğurduğu vahim sonuçlarla her an yüzleşmeye devam ediyoruz. İslam Düşünce Atlası'nda bunun üstesinden gelmek için İslam düşünce tarihine ilişkin yeni bir dönemlendirme önerisi getirdik ve bu dönemlendirme etrafında, Hasan-ı Basrî'den Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'ye gelinceye değin kesintisiz bir tarih sunmaya çalıştık. ■

İbrahim Halil Üçer, lisans eğitimini 2004 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2007 senesinde yüksek lisansını savundu. 2010-2011 eğitim yılında McGill Üniversitesi Institute of Islamic Studies'te misafir araştırmacı olarak bulundu. 2014 senesinde "İbn Sînâ Felsefesinde Suret Anlayışı" başlıklı teziyle İslam felsefesi doktoru oldu. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Üçer'in yayımlanan çalışmaları arasında İbn Sînâ Felsefesinde Suret, Cevher, Varlık, İslam Düşünce Atlası gibi eserler bulunmaktadır. Hâlihazırda Taşköprîzâde külliyatının neşri, İslam düşüncesinde insan tanımları, İbn Sînâ epistemolojisi ve İslam düşünce tarihi yazımında dönemlendirme sorunu gibi başlıklar üzerinde çalışmaktadır.

Kıraat Âlimi Bir Astronom: Uluğ Bey

Uğur ÜNAL

Timur, Mardin'i teslim alışının ertesi günü 22 Mart 1394'te, eşi Saray Mülk Hanım'ın ulağının getirdiği haberle kılıcını kınına sokar. Bu haber Timur'u öylesine sevindirir ki Mardin Meliki İsa Bey'i affetmekle kalmaz, harp tazminatı almaktan vazgeçerek şehri ahâlisine bağışlar. Timur'u bu kadar sevindiren hadise, Uluğ Bey'in doğumundan başkası değildir. Oğlu Şahruh'un ilk çocuğu olan Uluğ Bey'e Mehmet Taragay ismi konulur. Ancak bu isimle hiç anılmadığı ve çocukluk döneminden itibaren özellikle dedesi Timur tarafından "Ulu Bey" anlamında Uluğ Bey ismiyle çağrıldığı için bu adla meşhur olmuştur. Uluğ Bey'in annesi, Çağatay asilzadelerinden İyaseddin'in kızı Gevher Şad'dır.

Uluğ Bey, dedesi Timur'un 1405 yılında vefatından sonra babası Şahruh tarafından Semerkant merkezli Maveraünnehir genel valisi olarak görevlendirilir. 1411'den 1447'ye kadar Maveraünnehir'i idare etmiştir.

Uluğ Bey, savaşçı bir karaktere sahip değildir. Hükümdarlığı süresince çok az seyahat etmiş, babası Şahruh'un seferlerine kendisi katılmayıp elçilerini göndermiş, hatta kendi ülkesi yakınındaki savaşlara bile iştirak etmekten kaçınmıştır. Bu sebeplerle savaş ve siyaset konularında kendini geliştirememiş, idareyi büyük ölçüde babasının nezaretinde yürütmüştür. Uluğ Bey küçük yaştan itibaren bütün gücünü ve ilgisini astronomiye vermiş bilgin bir hükümdardır. Uluğ Bey döneminde Semerkant naklî ve akli ilimlerin, sanat ve edebiyatın en parlak günlerini yaşadığı bir merkez hâline gelmiştir. Tarih sahnesinde Uluğ Bey'e gelinceye kadar bilim ve sanata destek veren birçok hükümdar gelmişse de bilim adamı olan bir hükümdar görülmemiştir. (Lütfi Göker, Astronomi Tarihinde Bir Türk: Uluğ Bey ve Rasathanesi, Ankara, 1992.)

Timurluların geleneklerine uygun olarak sarayda dönemin en büyük âlimleri tarafından yetiştirilen Şehzade Uluğ Bey, iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir. Daha 10 yaşındayken tefsirleri orijinal metinlerinden okuyarak mukayese edecek seviyeye erişmiştir.

Uluğ Bey'in astronomi, matematik ve mantık gibi ilimlere merakının, Timur devrinde Semerkant'a getirilen İranlı bilginlerden mülhem olduğu söylenebilir. Çünkü onun aldığı eğitim Timurluların diğer çocuklarından farklı değildir. Kaynaklarda Uluğ Bey'le ilgili her ne kadar çocukluk döneminde zekâsının parlaklığı ve öğrenme iştiyakına ilişkin örnekler anlatılsa da ilmî çalışmalarına hükümdarlığı döneminde Semerkant'ta başlamıştır. Bu sebeple astronomi, matematik ve mantık gibi ilmî alanlara ilgisini Maveraünnehir'deki hükümdarlığı döneminde keşfetmiş olması muhtemeldir.

Onun en büyük eserleri Semerkant ve Buhara Medreseleri ile Semerkant Rasathanesi'dir. Buhara Medresesi'nin girişine, "İlim tahsil etmek kadın ve erkek herkese farzdır." hadis-i şerifini nakşettirmiştir. XV. asırda tüm aydınların yeteneklerini değerlendirdikleri bir merkez hâline gelen Semerkant Medresesi ise onun çok yönlü ilmî kişiliğini yansıtan abide bir yapıttır. O; astronomi, matematik, mantık ve geometri alanında onlarca yıl sonrasına ışık tutmuş bir bilim adamıdır. Her ne kadar astronomi alanında yaptıkları öne çıkmakta ise de aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i yedi vecih üzere okuyabilen bir kıraat âlimidir. Mamafih bütün bu

çalışmaların içerisinde bir bilim adamı olarak yer almakla kalmamış, elinde bulundurduğu hükmetme gücü sayesinde ilim ve sanatın hamisi ve yol göstericisi olmuştur. Semerkant Medresesi, modern anlamda üniversite yapısını içinde barındıran bir eğitim kurumu olarak dikkat çeker. Eğitim sadece bir müderrisin takriri ile yapılmaz. Öğrenciler dersi takip etmekte, konular tartışılmaktadır. Zengin bir kütüphaneye sahip medresede, dersler kaynaklara dayanılarak, deney ve gözlem yapılarak işlenir. (Hüsnü Y. Lıvatyalı, Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim Hayatı, Ankara Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996.) O, Semerkant Medresesi Başmüderrisi (Rektörü) ve hocası Kadızâde-i Rûmi ile medresenin yönetimine ilişkin ihtilaf yaşadığında, hükümdarlığını bir tarafa bırakıp hocasının tavsiyelerini derhâl tatbik eden bir ilmî terbiyeye sahiptir.

Semerkant Medresesi ve Rasathanesi birçok âlimin yetişmesine vesile olmuş bir merkezdir. Fatih Sultan Mehmet'in daveti üzerine İstanbul'a gelen ve Ayasofya'da müderrislik yapan Ali Kuşçu da Semerkant Medresesi müderrislerindendir. Ali Kuşçu aynı zamanda Uluğ Bey'in derslerine katılmış ve onun adıyla müsemma Ziyc-i Uluğ Bey'in (Ziyc-i Gürgani ve Ziyc-i Cedid-i Sultani adıyla da bilinmektedir.) hazırlanmasında Gıyasüddin Cemşid ve Kadızâde ile birlikte çalışmıştır.

Astronomi tarihinde, hazırlanan yıldız kataloglarının en büyüklerinden biri Ziyc-i Uluğ Bey'dir. Bilim dünyasındaki etkinliği XX. asır başlarına kadar süren bu çalışma ile Güney yarımküredeki 48 takımyıldızı içerisinde bulunan 1018 yıldızın koordinatları en doğru şekilde tespit edilmiştir. Bu eser, teleskop bulununcaya yani Galileo'ya kadar hazırlanmış en mükemmel yıldız kataloğudur.

Hükümdarlığını ilmî çalışmaları için bir vesile olarak gören Uluğ Bey, Semerkant yakınındaki Afrasiyab Rasathanesi'nin (Semerkant veya Uluğ Bey Rasathanesi adıyla da anılmaktadır.) inşaatı için Sudan'dan onlarca fil getirtmiş, binlerce kişinin çalışması ile bu eseri yaptırmıştır. Rasathane dönemin en ileri teknolojisi ile donatılmıştır. Rasathanede gerçekleştirilen birçok ölçüm ve cetveller bizzat Uluğ Bey tarafından yapılmıştır. Ona göre dünyanın kendi ekseni çevresindeki dönüşü 365 gün, 6 saat, 10 dakika ve 8 saniye iken bugünkü ölçümler bunun 365 gün, 6 saat, 9 dakika ve 6 saniye olduğunu göstermektedir. 56 saniyelik bir sapma ile XV. asırda dünyanın dönüş hızını hesaplamıştır.

Uluğ Bey sadece ilmî müesseseler yaptırmakla kalmamış, dönemin şehircilik anlayışını geliştiren bir perspektifle cami, türbe, hamam ve güzel bahçeler inşa ettirmiştir. Onun yaptırdığı eserler sağlamlık, hacim ve estetik itibarıyla öncekilerden daha mükemmeldir. Yaptığı eserlere ve uygulamalara bakıldığında bir bilim adamı olarak onun medeniyet tasavvuru bilim, sanat ve şehircilik gibi alanlarda topyekûn bir gelişmeyi öngörmektedir.

XV. asır, İslam bilim ve düşünce dünyasının son parlak dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'da, Avrupa bilimini oldukça aşmış olan astronomi çalışmaları Uluğ Bey'in 25 Ekim 1449'da vefatıyla sekteye uğramıştır. Avrupa'da skolastik düşüncenin yerini deneysel bilginin almasıyla makası hızla kapatan Batı, Uluğ Bey'in ölümünden sonra Doğu-Batı rekabetinde öne geçecektir. Uluğ Bey'in vefatı bu anlamda bir miladı da temsil etmektedir. (Wilhelm Barthold, Uluğ Bey ve Zamanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.) ■

VURGUN YEMEK!

Prof. Dr. A. Bülent BALOĞLU

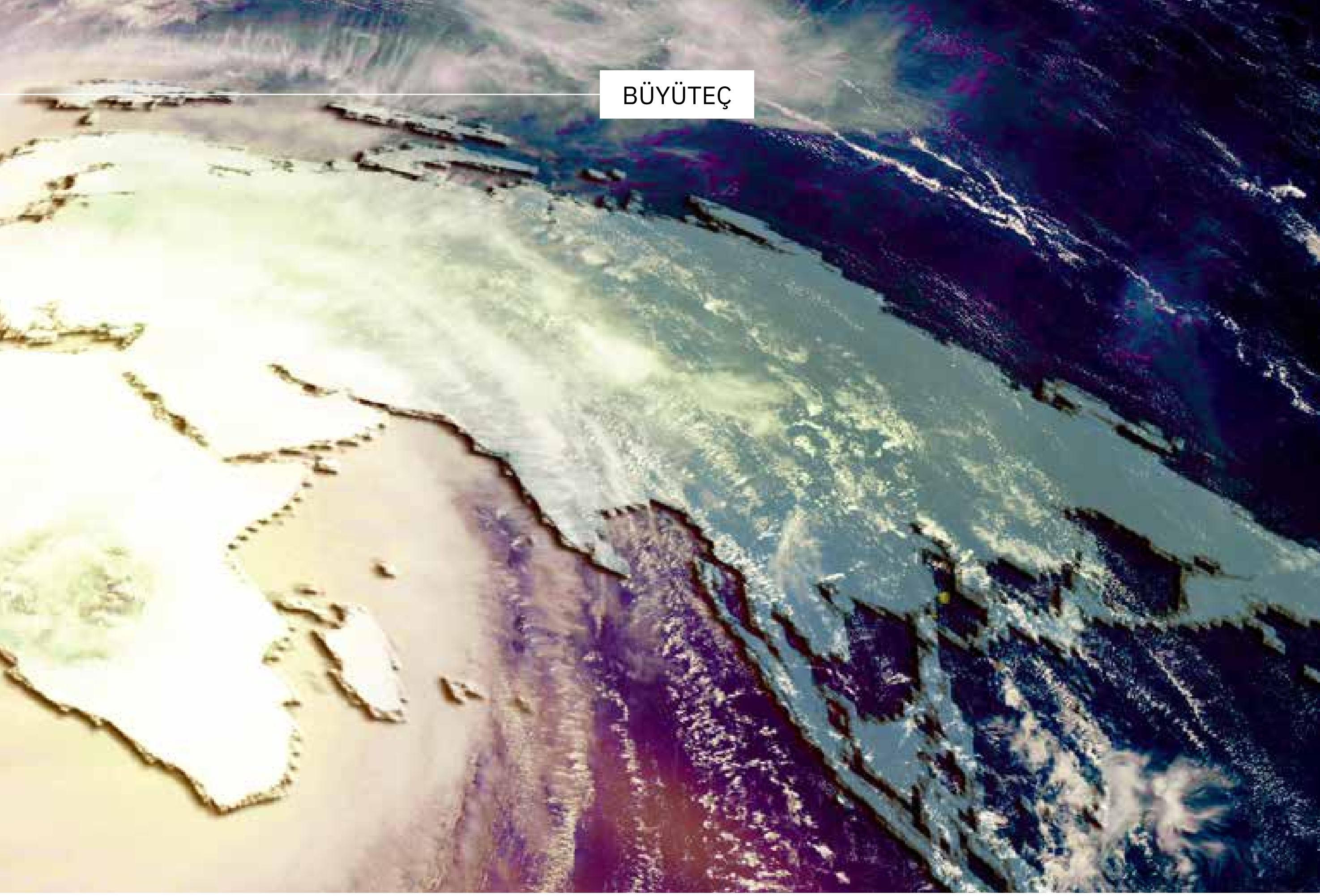
Vurgun yemek, bir denizcilik tabiri... Denizcilerin ve dalgıçların deniz altında çok yoğun basınca maruz kalan vücut düzenlerinin aksaması ve bozulması hâlidir vurgun... Akciğer kapasitesi dörtte bir oranında azalır, kan basıncı artar, vücut ısısı azalır, kalp atışları hızlanır ve bilinç bulanmaya başlar...

Çok derinlere dalan dalgıç, yüzeye hızla çıkmaya çabaladığında kanındaki azot gazı çözülerek buharlaşır ve hava kabarcıklarına dönüşür. Bu kabarcıklar küçük damarları tıkar, beyne ve kalbe kan akışını keser, oksijen gitmesini engeller. Denizciler buna "vurgun yemek" derler. Vurgun yiyen hemen ölebilir veya felç kalabilir. Modern kurtarma tekniklerinin yardımıyla vurgunu uzun bir tedavi sürecinin ardından atlatabilir de... Vurgun yememek için su yüzeyine daha yavaş ve kademeli olarak çıkmak dalgıçlar için hayati bir kuraldır.
Bir denizci, bir dalgıç için en kötü şeydir vurgun yemek.

Vurgun yiyenler...

Vurgun yiyen, insan değildir sadece; toplumlar, uluslar, ülkeler, kültürler, medeniyetler de vurgun yerler... Bir insan, ailesinden ve yakınlarından kopmuşsa, yerinden yurdundan sökülmüşse, benliğini ve kimliğini yitirmişse, değerlerinden soyulmuşsa vurgun yer... Keza bir toplum, ait olduğu gelenek, kültür ve medeniyetin sularından çok ama çok uzaklara savrulmuşsa vurgun yer... Aynı şekilde bir kültür, sahipsiz kalır ve başka kültürlerin tasallutuna mukabele edemezse, onu ayakta tutan unsurlar (dil, din, tarih, sanat, gelenek, dünya görüşü) zamanla başkalaşıp elden kayıp gider veya yozlaşırsa vurgun yer.

Bir ülke kısır ideolojik kavgaların esiri olur da kendi içinde suni parçacıklara ayrışırsa; kendi kaynaklarına sahip çıkamaz veya bunları har vurup harman savurursa; kendi sosyal, siyasi, iktisadi hayatına ve kalkınmasına bizzat kendi hükmedemezse; istiklâl ve hürriyetini muhafaza edemez, sınırlarını koruyamazsa; kurumlarını yenileyemez, ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknolojiyi üretemezse, çok değil, bir süre sonra sömürgeye dönmesi mukadderdir. Vurgunlardan vurgun beğenir...

Yine bir medeniyet, içeriden ve dışarıdan kuşatılır da ona "ilerleme" dinamizmini aşılayan, hayata ve olaylara bakışını yoğuran Allah-kâinat-insan tasavvuru allak bullak edilirse vurgun yer... "Yeni dünya düzeni" inşasını "Medeniyetler Çatışması" tezi üzerinden kurgulayan küresel siyasetin "kurt" mühendisleri için o, bir "yem" olmaktan öte bir anlam ifade etmez. "Güçlü" medeniyetin şamar oğlanına döner!..

2019'a girerken...

İslam dünyası yeni yıla sancılı, vurgun yemiş bir hâlde giriyor... Vücut ve beyin fonksiyonları yavaş da olsa henüz çalışıyor ama bilinç kısmen tıkalı! Bunu söylemek için haklı sebeplerim var kendimce...

Birkaç örnek üzerinden yürüyelim... Ülkelerin kırılganlığını ölçen beş boyutlu bir ölçek var. Bunlar sırasıyla: şiddet/terör, adalet, iktisadi kuruluşlar, kurumlar, direnç/mukavemet. 2015 yılı istatistiklerine göre bu beş boyutun tamamında sınıfta kalan ülkeler: Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Gine, Haiti, Sudan, Svaziland ve Yemen. Bunlardan Çad, Gine, Sudan ve Yemen Müslüman ülkesi. Fildişi Sahili'nin yüzde 24'ü, Kongo'nun yüzde 10'u, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin yüzde 2'si Müslüman...

2017 Küresel Çok-boyutlu Fakirlik İndeksi'nin dünyanın en fakir ülkeleri sıralamasının tepedeki basamaklarını Çad, Burkina Faso, Nijer, Etiyopya, Güney Sudan, Nijerya, Uganda, Afganistan ve Gine Cumhuriyeti işgal ediyor. Afrika'nın batı kıyısında yer alan ve uzun yıllar Fransız sömürgesi olan Gine Cumhuriyeti 'fakirlikler ülkesi' olarak nam salmış. Çad; fakirlik, kuraklık, açlık ve terörle boğuşuyor...

Çok-boyutlu fakirlik ne demek? Sağlık, eğitim ve hayat standardı bağlamında beslenme, çocuk ölümleri, okula gitme oranı ve toplam yılı, yemek pişirme yakıtına erişim, sağlık hizmetlerinden istifade, içme suyu, elektrik, barınma ve temel ev eşyası imkânlarına sahip olma...

Bir diğer endekse bakalım: 2017 Terör Endeksi... Tepeden aşağıya doğru sıralama Afganistan, Nijerya, Suriye, Pakistan ve Irak şeklinde seyrediyor...

Yemen

2016 yılında terör olaylarında hayatını kaybedenlerin üçte biri bu beş ülkeden! 2018 Sefalet Endeksi'nde zirveyi Venezuela işgal ederken, ilk on ülke içinde yer alan Müslüman ülkeler sırasıyla: Yemen, Mozambik, Kosova, Nijerya ve Mısır... Sefalet endeksi, yüksek işsizlik oranıyla enflasyon oranının toplanmasından oluşuyor.

2017 Savaş Endeksi'ne bir göz atalım... Hâlihazırda Afganistan, Suriye, Libya, Yemen ve Filistin'de savaş var. Afrika'da 29 ülkede yaklaşık 260 kadar milis-gerilla-ayrılıkçı-terörist-anarşist grup ya kendi aralarında ya hükümet güçleriyle çatışıyor. Bunlar arasında Mali, Mozambik, Nijerya, Somali, Sudan, Çad, Kamerun, Moritanya gibi Müslüman ülkeler de var.

Arakan'da Müslümanlar katlediliyor... Bu kara tabloyu uzatmanın bir anlamı yok. 2019 yılına girerken İslam coğrafyasının hatırı sayılır bir kısmı vurgun yemiş vaziyette!

Fakirlik, sefalet, hastalık, savaş ve terörde Müslüman ülkeler ilk sıraları kimseye kaptırmıyorsa işlerin yolunda gitmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu yıl müspet veya menfi manada neler değişecek bunu zaman gösterecek.

Vakit, Müslümanlığımızla yüzleşme vaktidir!

"Müslümanlar gerçekten yüce bir dine mensup, büyük bir peygambere, yüce bir kitaba sahip ama gel gör ki bilim, düşünce, özgürlük, siyasal katılım, teknoloji, sağlık, eğitim, fırsat eşitliği, çevre ve ekonomi gibi pek çok alanda hakikaten çok zor durumda, kötü durumda." (Ali Bardakoğlu, İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme, Kuramer, İstanbul 2016, s. 71.) İslam dünyasının bu yürek yakıcı manzarasına bakarak Ali Bardakoğlu Hoca'mın dili söylemeye varmasa da ben söylüyorum: Vurgunun ardından bilinci kısmen tıkanmış koma hâlinde bir İslam dünyası var masada!

Yemen'de annelere açlıktan ölmüş bebekleri teslim edilirken çekilmiş video görüntüleri sosyal medyada gezerken yüreği sızlamayan var mı?

Kendi çocuğumuz üzerinden empati yapmaya yürek ister! Beş milyondan fazla Yemenli çocuk, savaş sebebiyle açlık tehlikesiyle karşı karşıya. Her 10 dakikada en az bir çocuk ölüyor. Sadece 2017'de 50 bin çocuğun öldüğü tahmin ediliyor. Ülkede su ve yiyecek sıkıntısı had safhada; haftada 10 bin kolera vakası var. The Telegraph'a göre, savaş yüzünden Yemen, gelecek neslinin tamamını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya! (19 Eylül 2018) Buyrun! Bunu ben demiyorum

ama kimin umurunda?! Siz kendi nesillerinizi yok etmeye karar vermişseniz silah baronlarının fabrikaları sizin için gece-gündüz vardiyası hâlinde çalışmaya, bombalar üretmeye dünden razı! Vurgun yemiş bir İslam dünyası var, derken abarttığımı düşünmüyorum. Suyun öte yakasına gelince... Orta Çağ'ın derin karanlık sularından Rönesans, Reformasyon, bilimsel buluşlar, endüstri devrimleri gibi uzun ve kimi zaman sancılı süreçlerle yüzeye yavaş yavaş çıkan Batı, kendi toplumsal dönüşümünü "vurgun" yemeden tamamladı. Bütün bunlar olup biterken din-toplum-siyaset ilişkilerini yeni baştan kurguladı; "sosyal refah" için elzem olan alt yapıyı inşa etti. Kendi geleceğinin teminatı adına ekonomide ve eğitimde alt yapısı güçlü, geleneği köklü kurumlarını ayakta tuttu, bunlara yenilerini ekledi. Şimdilerde bilgiyi teknolojiye, teknolojiyi de kalkınmaya tahvil ediyor...

Avusturyalı filozof ve eleştirmen Günther Anders'e göre Üçüncü Endüstri Devrimi sürecinde yol alıyor. Hakikat şu ki... Geçmişi dağılan, toplumsal bağları çözülen, tutamak noktaları altüst olan, tarihî mirası yitiren, kutsal ile bağları gevşeyen veya kopan, ahlaki değerleri buharlaşan toplumlar ağır bedeller öderler. "Boşluk" girdabına yakalanırlar, tarihten ve zamandan sürülürler, "meçhul" bir geleceğe bilinçsizce sürüklenirler, içe kapanırlar ve güdükleşirler, toplumsal kaos ortamına savrulurlar, içeriden ve dışarıdan ağır meydan okumalarla kuşatılırlar...

Ve nihayet... Sıradanlaşma, yavanlaşma, yozlaşma, kimliksizleşme, parçalanma... Toplu bir yok oluş! Vurgun yemenin en ileri safhası: komadan çıkamamak!

Yanlış kalkınma politikaları

Batı, bilhassa İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu ağır yıkımın ardından tekrar ayağa kalkabilmek için acı da olsa doğru kalkınma reçetelerini büyük bir sebat ve kararlılıkla uyguladı. Bu kalkınma hamlesine can suyunu ham madde kaynakları bakımından zengin ama güç bakımından zayıf, az gelişmiş ülkelere dayatılan "Avrupamerkezci" siyaset verdi.

Kendi tarihini, "beyaz" rengini, kendi kültürünü ve değerlerini kutsayıp merkeze alan bu zihniyet, "öteki" ve "ilkel/aşağı" kabul ettiklerini "medenileştirme" projesine soyundu. Beyaz adam, bunu güya istemediği bir "yük", asla kaçamayacağı (!) tarihî ve ilahi bir misyon gibi gösterdi.

Kendi kalkınması için "doğru" ekonomik reçeteler uygularken medenileştirmek zorunda olduğu (!) ülkelere (Üçüncü Dünya Ülkeleri) kasten "yanlış" reçeteler verdi. Vermekle yetinmedi, kendi kurduğu sözde küresel denetleme mekanizmaları ile bunları dayattı, sıkboğaz etti. Bu aynı zamanda dünyanın geri kalmışlarını "Batılılaştırma", yani onların normlarını ve kurumlarını kendi keyfine göre yeni baştan tasarımlama hamlesiydi. Avrupamerkezci kalkınma teorileri Üçüncü Dünya'yı Batılılaştırma amaçlı kurgulanmışlardır. Netice, "öteki" olanlar için "taraflı, çarpık ve kötü sonuçların doğması" olmuştur.' (Özay Mehmet, Üçüncü Dünyanın Batılılaştırılması, Açılım Kitap, İst. 2017, s. 20.) İşsizlik, bozuk gelir dağılımı, kötüleşen sosyal düzen, çarpık şehirleşme ve yoksulluk...

Sonuç

Kapitalist sistemin motor ülkeleri hızla gelişir ve zenginleşirken ekonomileri delik deşik edilen, siyasetleri istikrarsızlığın kucağında yozlaştırılan, kaynakları kimi yerde talan kimi yerde çarçur edilen, yeni nesilleri kendi kültür ve medeniyet köklerinden koparılıp kimliksizleştirilen, yerli ve geleneksel kurumları tahrip edilen ülkeleri hayırlı bir akıbetin beklemesi elbette mucize olurdu. Eldeki maddi ve manevi sermayenin, insan kaynağının sorumsuzca harcanması, kadim referansların yitirilmesi, keşfetmenin ve değer üretmenin terk edilmesi topyekûn bir erimeye, toplu bir çöküşe, ağır bedellerin ödenmesine ve nihayette acıklı bir tükenişe kapı araladı. Bu acıklı senaryolar sömürmeye ve kutuplaştırmaya ayarlı yırtıcı/vahşi kapitalizmin girdiği her yerde çok küçük farklarla tekrar tekrar yaşandı ve hâlâ yaşanıyor. Başa gelenler elbette sebepsiz değildi. Sonuç mu? Sonuç ortada... Tarihin kenarına iliştirilenlerin akıbeti olsa olsa "vurgun yemek" olurdu! ■

Yolun Son Kıvrımı: İHTİYARLIK

Hilal KOÇ HANCI

Yaşı 50'yi henüz aşmamış olanlara, yaşlılık çok uzak gelir. Sanki daha çok zaman varmış gibi. Oysaki zaman su gibi akıp gider. İhtiyarlık pek istemesek de zahmetleri ve zorluklarıyla birçoğumuzun kapısını çalar bir gün: "Âdemoğlu, kendisini kuşatan ölümcül tehlikelerle birlikte var edilmiştir; bu tehlikeleri atlatsa bile ihtiyarlığa yakalanır ve neticede ölür." (Tirmizî, Kader, 14.)

Bugün her ne kadar güç ve kuvvete sahipsek de o gün geldiğinde yapıp edebildiklerimiz sınırlanmaya başlayacak. Evin içinde cıvıltılarını duyduğumuz yavrularımız yuvadan uçup gidecek. Bizi anlamadığını düşündüğümüz büyüklerimiz çoktan vadelerini tamamlamış olacak ve onların yakındıkları hâller ile baş başa kalacağız.

Yaradan insanlığa ayetlerini apaçık anlatır ki akıl sahipleri düşünüp ibret alsınlar. Kâinatın düzeni, yaratılmışların durumu, insanoğlunun yaratılışı ve varlığının çeşitli evreleri tafsilatlı bir biçimde Kur'an-ı Kerim'de yerini bulur: "O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra 'alaka'dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar." (Mü'min, 40/67.) Bu ayet ömrün mertebelerini veciz bir şekilde ortaya koyan birçok ayetten biridir. Genel itibarıyla hayatın evreleri dörde ayrılır: Büyüyüp gelişme çağı (doğum ve ilk çocukluk), duraklama çağı (gençlik), gerileme çağı (olgunluk) ve hızlı bir biçimde düşüş (inhitât) çağı yani ihtiyarlık. Duraklama ve olgunluk çağlarında insan ömrün en hareketli, yararlı dönemini yaşar. Yetkinlikleri fazla, iş kabiliyeti yüksek, duygu yönetimi düzene oturmuştur bu dönemde. Çocukluk çağı ve ihtiyarlık çağı ise birçok yönden birbirine benzeyen evrelerdir. Çocuklar büyüklerinin yardımı olmadan en basit eylemleri bile gerçekleştiremezler. İhtiyarlık çağına ermiş olanlar da bir nevi çocukluk zamanlarına dönerler. Allah, ihtiyarlığı "erzel-i umur" olarak ifade ediyor. (Nahl,16/70.) Ömrün en düşkün hâli. Bildikle-

rini bilmez hâle gelme, yaptıklarını yapamaz olma... İnsanın ne kadar âciz ve zayıf bir varlık olduğunu hatırladığı, geride bıraktığı zamana hayıflandığı dönem.

Yaşlılık sürecinde insan hem fiziksel hem de zihinsel faaliyetlerinde yavaşlamalarla karşı karşıya kalır. İş gücü azalır, algı zayıflar, buna bir de çeşitli hastalıklar eklenince yaşlı bireyler kendini kötü hissetmeye başlar. Bir şeyler başaran ve dolayısıyla başka insanlar tarafından gereksinim duyulan insan mutlu olurken, yaşlılar kendilerini bir iş yapamaz görmekten ötürü mutsuz olurlar. Emekli olup bir köşeye çekilmek, ev işlerinde eskisi gibi mahir olamamak, istediği yere istediği zaman başkalarına ihtiyaç duymadan gidememek, akranlarının vefat haberlerini duymak, yaşlılarımızın ruhunda darlığa sebep olur. Buna bir de aile bireyleri ve arkadaşlarla geçirilen vaktin sınırlı olması eklenince hayattan memnun olmama hâli baş gösterir. Durumu olduğu gibi kabullenme ve sorunlarla baş edebilme kabiliyeti yüksek bireyler, yaşlılığı da hayatın vazgeçilmez bir gerçeği olarak kabul ederler. Böylece hoşnutluklarını kaybetmezler. Ancak hayatı olduğu gibi kabullenip yaşanılan her sıkıntıya göğüs gerebilmek çok da kolay değildir çoğu zaman. Bu durumda yaşlı bireylerle yolları keşisen toplumun her ferdine çeşitli sorumluluklar düşer.

Birçoğumuz kendi penceremizden hayata baktığımızdan kimsenin ihtiyacını fark edemez olduk. Fakat küçükler büyüklere muhtaç olduğu kadar, büyükler de küçüklere muhtaç. Sadece anne babalarımız, kan bağı olan yakınlarımız değil; aynı apartmanda komşuluk ettiğimiz, aynı sokağı paylaştığımız, yakından uzağa yolumuzun kesiştiği her büyüğün bize ihtiyacı var.

Büyüklerimizin gereksinimlerini karşılamak hem onların memnuniyetine sebep olacak hem de kendi açımızdan tecrübe imkânı sağlayacak. Yaşlılıkla beraber ortaya çıkan sorunları gençken fark etmek insanın kendi yaşlılığına hazırlık yapmasına vesile olacak. Dinimiz toplumsal ilişkilerin her boyutunda bize tavsiyelerde bulunmuş, gözden kaçırma durumumuz olabilecek hususları bizlere hatırlatmıştır. İhtiyarlarımıza ihtimam göstermemizin gerekliği de bu bağlamda kaynaklarda yerini alır. “Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüzün saygınlığını kabul etmeyen bizden değildir.” (Tirmizî, Birr, 15.) hadisi konu ile ilgili rivayetlerden en dikkat çekenidir. Buna göre, İslam toplumunun bir parçası kabul edilmenin şartlarından biri büyüklerin saygınlığını kabul etmektir. Bunu davranışlarımıza da yansıtıp bizden sonrakilere gerektiği şekilde aktarmalı, sorumluluğumuzu tam manasıyla yerine getirmeliyiz. Özellikle evlatlarımızı yetiştirirken bu hususu göz ardı etmemeliyiz. Çocukların kulaktan ziyade gözden eğitildiği, söyleneni yapmaktan çok gördüğünü benimsediği tecrübelerle sabittir. Bizler bir önceki nesle davranışlarımızla kendimizden sonraki nesli de terbiye etmiş oluyoruz. Gelenek ve göreneklerimiz yaşlılarımıza ve çocuklarımıza ihtimam göstermemizi salık veren örneklerle dolu. Birey olarak ihmallerimizin zararı sadece bize dokunmuyor bilakis kültür aktarımı da sekteye uğruyor. Bu konunun önemini kavramış biri, hayatında var olan hangi büyüğe veya küçüğe karşı bigâne kalabilir ki?

“Allah’ın, insanı insana muhtaç yaratmış olması, unutanlara tavsiyelerde bulunarak bunu hatırlatması, bize olan rahmetinin tecellisi olsa gerek: “Merhametliler(var ya!)... Rahmân işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin.” (Ebû Dâvûd, Edeb,58.) Peygamberimizin merhametin kapsamını geniş çerçevede sunduğu bu sözleri üzerine kendimizi sorgulamalıyız belki. Büyüklerimize karşı ne kadar saygılı ve merhametliyiz? Ne kadar sıklıkla onları ziyaret ediyoruz? Hemhâl olabiliyor muyuz yakınlarımızla? Yaşlılarımız, sıkıntıları olduğunda bizden yardım talep etmekte zorluk yaşıyorlar mı? Onların, değişen yaşam şartlarına uyum sağlayabilmelerini kolaylaştıracak tedbirler alıyor muyuz?

Bu soruları her birimiz kendi durumumuza göre çoğaltabiliriz. Belki bu sorulara verdiğimiz cevaplar ihmal ettiğimiz konular olduğunu gösterecek bizlere. Henüz fırsat varken farkına varmadan boş verdiğimiz hususları tespit edip onları düzeltebilecek adımlar atmak bizim elimizde. ■

TEVEKKÜL DENİZİ

Fatma Nur ÜNLÜ SÜRER

Sal keştî-i umûrı bahr-i tevekküle
Aç bâd-bân-ı himmeti yan gel de seyre bak
(İşlerinin gemisini tevekkül denizine sal ve manevi yardım yelkenini aç. Sonra yan gel de seyre bak.)
Sâbit

Tevekkül, kalbin inceliklerinde şekillenen yollarda gayret ve iradesini ameliyle destekleyen kişinin tatminkâr ve emin adımlarla ilerleyerek yürümesi hâlidir. Aynı zamanda tevekkül, kişinin vekil kıldığı Yüce Allah'a dayanarak her durumda O'nun iradesine teslim bir hâl üzere mukadderata samimiyetle iman etmesinin gereğini yerine getirmenin diğer adı olarak ifade bulur. Faal bir yaşam zincirinde, devamlı akışta seyreden dünyanın dengesine riayetten taviz vermeden üzerimize düşeni hakkıyla icra ettikten sonra güçlükler ve zorluklar karşısında Allah'a güvenip O'na sığınmak tevekkülün özünden bir katredir. Bu konuda Mevlana'nın Rubâilerinde verilen mesajlar konuya binaen oldukça anlam arz etmektedir:

"El işten kalırsa, ayağınla diren. Ayağın da kalmazsa bağır, seslen. Sesin de yoksa aklınla işe giriş. Hâsılı her solukta vefa göster." (Rubâiler /178.)

"Diken ekersen, gül devşiririm mi dersin? Gül dikmezsen, hiçbir fidan gül vermez sana. Dereler buğdaydır âdeta, bu dünya ise değirmen fakat değirmene kerpiç götürürsen ancak toprak elde edersin." (Rubâiler /222.)

Mevlana Celâleddin Rumi, fiilî anlamda mutlak bir çabayla tevekkül etmenin gerekliliği üzerinde düşündürücü bir çağrıda bulunmuştur. Tüm uzuvlarıyla meselenin halli için tembellikten uzak durup çabalamanın önemini ifade etmiştir. Bu süreçte baştan sona dek kalben tasadan uzak, Allah'a duyulan itimat duygusuyla kadere teslimiyet esas olmaktadır.

“Tevekkül rızadan ibarettir.” buyuran Hasan-ı Basrî’nin teslimiyetiyle ifade etmek gerekirse kaderi doğru anlamak, tevekkülün özünü de iyi kavramakla eş değerdir. Allah katında olana rıza göstermek, itikadını sağlam tutarak aczinin farkında oluş ile dil ve kalben teslimiyet göstermek birbirleriyle mütenasip hâllerdir. Bu vaziyete tembellikten uzak durarak zillete meydan okuma durumunun eklenmesi tevekkül kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmak bakımından önemlidir. Rıza göstermekle birlikte salt bir teslimiyet çizgisinde sorumluluktan azat olmuşçasına seyreden eylem ve tutumlarımız tevekkül anlayışımıza halel getireceği gibi kaderi anlamlandırma noktasında da bizleri zora ve çıkmaza sokacaktır. Bu minvalde tevekkül kavramının idrak edilmesi açısından örnek addettiğimiz şahsiyetlerin başında hiç kuşkusuz peygamberler gelmektedir. Bizzat çalışmayı, alın teri dökerek kazanmayı âdet edinen peygamberlerde tevekkül anlayışı bariz şekilde görülür. Örnek yaşantılarında hiçbir peygamber, peygamberlik vazifesini istismar etmek gibi bir düşünce içerisinde olmamış, bilakis tüm peygamberler icra ettiği mesleğine sahip çıkarak çalışmayı ve gayreti akabinde de tevekkülü elden bırakmamayı tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber’in “Çalışmak âdetim, tevekkül hâlimdir.” buyurması da bu gerçeğe işaret eder.

Şair Sâbit’in yazıya giriş kısmında belirtilen beytinde tevekkül denizine salmadan önce birtakım gayret ve çabaların ürünü olan işlerin varlığını kabul etmek, akabinde tevekkülü doğuran sebeplere tutunmanın esasına gönderme şeklinde anlamak daha doğru bir tespit olarak görünmektedir. Sâbit, işlerimizin hallolması, meselelerin çözüm odaklı sonuçlarından beklenti içerisinde olabilmek için evvela fiilî olarak gerekenlerin yapılmasını, ardından işlerde yelken vazifesi görecek manevi yardımdan medet ummaya yönelik haklı beklentilerimizle dile getirdiğimiz dua ile teslimiyetin rahatlığına ermeyi tavsiye etmiştir.

Bu noktada Mehmet Akif Ersoy’a dikkat kesilmek tevekkül anlayışına bakış açımızı sağlamlaştırmak bakımından yerinde olacaktır:

“Allah’a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...
Mânâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman elindeki yurdu?
Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahit
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücahit
Âlemde “tevekkül” demek olsaydı “atalet”,
Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?

Satırlarıyla tevekkül anlayışını ifade eden millî vatan şairimiz tüm insanlığa atalet ve miskinlikten uzak bir tevekkül anlayışını haykırmıştır. Hakkıyla tevekkül etmek noktasında “Sabahları yuvalarından aç çıkıp akşam karınları tok olarak dönen kuşlar gibi rızıklandırılma” (İbn Mâce, Zühd, 14.) misalini tevekkülle örtüştüren bir peygamberin tespitleri bizim için oldukça mühim noktalara da atıfta bulunmaktadır. Her zaman teslim olmayı, güvenmeyi, inanmayı ve yönelmeyi önceleyerek hayatını tanzim etmiş, bu yolda müminlere davetini yinelemiştir. “Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.” (Nahl, 16/99.) ayetiyle müminler bir yandan tevekküllü olmanın sağlayacağı faydalardan istifade edecek, öte yandan da manen korunmuş olmanın verdiği sekine ile donanmış olarak inançlarını pekiştireceklerdir.

Ziya Paşa’nın, “Allâh’a tevekkül edenin yâveri Hak’dır / Nâ-şâd gönül bir gün olur şâd olacakdır.” beytinde belirttiği gibi Allah’a tevekkül eden kişi manevi yardımdan hiçbir zaman ümidini kesmeyecek ve elinden geleni yaptıktan sonra kalben mutmain olarak her işini Allah’a havale etmenin huşusunu terennüm edecektir. ■

DİN VE BİLİM ÇATIŞIR MI?

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ

Hocam, günlerdir kafama takılan bir soru: Din ile bilim çatışması diye bir şey konuşuluyor. Gerçekte din ile bilim çatışır mı? Din ile bilim arasında nasıl bir fark vardır? Bunların birbirinden bağımsız düşünülmesi mümkün müdür? Birinin bulunması diğeri için alan daraltıcı bir anlam ifade eder mi? Birini diğerinin yerine ikame etmek mümkün müdür?

Modern zamanlar her şeyin birbirinden kesin hatlarıyla ayrıldığı ve yine her şeyin diğeri üzerine egemenlik kurmaya çalıştığı zamanlar olarak karşımıza çıktı. Hâlbuki Yüce Allah evreni her bir şeyi diğeri ile irtibatlı yani her bir şeyi diğerinin ihtiyacını görecek şekilde yaratırken kendisini nihai ihtiyaç makamı olarak konumlandırmıştır. Evrende bir başka şeye ihtiyaç duymayan varlık yoktur. Son noktada her şey Allah'a muhtaç ve O hiçbir şeye muhtaç değildir. Öte yandan modern zamanlar, Tanrı'ya konum biçme veya Tanrı'nın alanını daraltarak insanın alanını genişletme çabalarına sahne oldu. Nihai ihtiyaç makamı olan Allah âdeta yok sayıldı ve her şeyin insana ait ve ona muhtaç olduğu anlayışı yerleşti. Bu da şirazenin dağılmasıydı. Hava ve su başta olmak üzere her şeye muhtaç olan insan, her şeyin ihtiyacını nasıl karşılayacaktı? Aslında bunun altındaki gerçek, insanın her şeye tahakküm etme hırsıydı. Hırsla gelinen nokta çevre katliamı, türlerin tükenişi, insanlığın büyük çoğunluğunun açlığa ve yoksulluğa mahkûm edilmesi, yeni bir kavimler göçünün tetiklenmesiydi. Bu göçü durdurmak için aklına ilk gelen askerî tedbir yani silah ve kan... Allah'ı yok sayan insan küçük dağları ben yarattım havasına kapıldığında varacağı sonuç: kan dökmek ve doğal dengeleri bozmak... Eyvah Eyvah!

Hocam! Din bilim çatışmasından yola çıktık, nerelere geldik.

Hah, tam da ben ona giriş yapıyordum. İnsanoğlunu Allah'tan uzaklaştıran, icat ettiği birkaç şeye yüklediği anlam oldu. Makineyi icat eden insan, bir anda ben de Tanrı olabilirim hevesine kapıldı. Bu, o kadar hızlı gelişti ki sonunda evreni büyük bir makine zannetti ve makinenin merkezine kendisini konumlandırdı. Ürettiği bilginin büyüsüne kapıldı, makinenin gücü ayağını yerden kesti ve bir anda kendisini Tanrı'dan bağımsız gördü. Ve sonunda "Tanrı öldü." dedi. Zihninde öldürdüğü Tanrı'nın yerine bir şey koymalıydı. Kendisini koydu. Tıpkı Firavun ve Hâmân gibi. Firavun gücünün savurmasıyla rablik iddiasında bulunmuştu, Hâmân da bilgisinin... İkisinin sonunu, hepimiz biliyoruz. Modern insanın geldiği noktayı da yaşayarak görüyoruz...

Hocam! Acayip bir noktaya geldi konu. Ben bilim din çatışması demiştim.

Ona geldik şimdi. Modern insan, ürettiği bilimden din çıkartmaya kalkıştı. Önce Tanrı'ya konum biçti. Adına deizm dedi. Tanrı'yı emekliye sevk etti. Emekliye ayrılabilen Tanrı, ölebilirdi de. Nitekim öldüğünü ilan etti. Nasreddin Hoca'nın tencere-tabak hikâyesi gibi. Fakat modern insan bir arzusunu gerçekleştiremedi. Üstad Necip Fazıl'ın ifadesiyle bir adam yaratmak istiyordu. İşte o, boyunu aştı. Edindiği bilgi ve kurduğu bilim ile insanların kafasından bir anda Tanrı fikrinin yok olacağını zannetmişti. Olmadı. Büyük kitleler Tanrı'ya inanmaya devam etti. Bilimle tahakküm kurmaya başlayan insan, dünyanın çevre dengelerini bozdukça şüpheleri üzerine çekti. Sonunda zihninde ürettiği büyü yavaş yavaş bozulmaya başladı. Çatıştırdığı bilim ve din, beklediğinin ter-

Bilim ile din arasında çatışma yok. Çatışma bilimden din üretmeye kalkışanlar ile dini bilim gibi görenler arasındadır. Hâlbuki her biri kendi mecrasında gitse ne iyi olurdu.

sine sonuç verdi. İtiraf edelim, bir şeyi başardı: Bencil, savurgan, vurup-kıran ve başıboş bir nesil üretmeyi. Bilim ile dinin çatışan değil birbirini destekleyen sistemler olduğunu bazıları gördüler ama onlar da söz dinletemediler... Hâlâ iktidar alanlarını korumak için bu çatışmayı birileri körüklemeye devam ediyor... Kim bilir belki kıyamet böyle kopacak. On dokuzuncu yüzyılın başında deistler ve ateistler kıyametin kopmayacağına inanıyorlardı. Şimdilerde yeşil yeşil oldu hepsi... "Elimizde tek dünya var, koruyalım." demeye başladılar... Hey gidi aklına yandığım insanlar!

Hocam! Şimdi siz bilim ile din arasında çatışma yok mu, demek istiyorsunuz?

Tam da onu demek istiyorum. Bilim ile din arasında çatışma yok. Çatışma bilimden din üretmeye kalkışanlar ile dini bilim gibi görenler arasındadır. Hâlbuki her biri kendi mecrasında gitse ne iyi olurdu, değil mi? Bilim insanın dünyevi refahına hizmet eden, din ise insanın toplumsal düzeni, ahlakı ve manevi yönüne hizmet eden... Bu dünyanın imarının, öte dünyanın imarı olduğu anlayışı zihinlere yerleşse... Dünya ne güzel olurdu!

Hocam! Böyle bir dünya olur mu gerçekten?

Hele bir isteyelim, niyetine girelim, kararlılığında olalım! Neden olmasın? Bütün peygamberler gibi Yüce Peygamber, selam üzerlerine olsun, tam da böyle bir güzel düzeni kurmak için gönderildi ve görevlendirildi... Bilesin ki dünya iki gerçeklik üzerine kurulmuştur: Çatışma ve dayanışma. Düzen de bu ikisinin dengelenmesidir. Peygamberlerin görevi tam da budur. Nitekim Hz. Peygamber bir hurma aşılaması üzerinden bunun dersini vermiştir bize.

Nasıl olmuş bu Hocam?

Medine'ye hicretten sonra Medinelilerin hurmaları aşıladığını gören Hz. Peygamber, "Bunun bir faydasının olacağını zannetmiyorum." diye buyurmuş. Bunun üzerine Medineliler hurma aşılamaktan vazgeçmişler. Fakat o yıl hurma üretiminde ciddi bir düşme meydana gelmiş. Durum Hz. Peygamber'e arz edildiğinde "Ben ancak bir beşerim. Size dininizle ilgili bir bilgi verirsem bunu hemen alın. Kendi düşüncemle bir şey söylersem unutmayın ki ben sadece bir beşerim. Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz." (Müslim, "Fadâil" 38.) buyurmuştur.

Bunu nasıl anlamalıyız Hocam?

Anlamamız gereken, insanın sınırlı bir varlık olduğu. Boşa söyletmedi Yüce Allah, Kutlu Peygamber'e: "De ki onlara: Ben sadece sizler gibi bir beşerim, bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor..." (Kehf, 18/110.) Bir insanın her şeyi kavraması, her yere yetişmesi ve her olaya müdahale etmesi mümkün değil. Bu, insanın gücünü aşar. Bunu ancak Allah yapar. Peygamber sadece insanlara doğru yolu göstermek ve yanlış yollar hususunda uyarmak için gönderilmiş. Din ve bilim, birbirinden ayrı ama birbirini destekleyen iki ayrı yapıdır. Her biri insanlığın hayrı için vardır. Yalnız aralarındaki çatışma ve dayanışma dengesinin iyi gözetilmesi gerekir. Selam üzerine olsun Kutlu Nebi, hurma aşılanması üzerinden tam da bu dengeye işaret etmiştir. Hikmet ve adalet üzerine kurulmuş dengeye. Bu dengenin korunması işte bu hikmet ve adaleti gözetmekle olur. Bu imkânı, Yüce Allah insana ziyadesiyle vermiştir. Vereni unutmazsa şayet... ■

Rabb'imize Arzuhâl: DUA

Duanın önemi nedir ve dua nasıl yapılmalıdır?

Sözlük anlamı ile dua "çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek" demektir. Dinî bir terim olarak ise insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelerek maddi ve manevi isteklerini O'na arz etmesidir. Temeli, insanın Allah'a hâlini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Allah ile kul arasında bir irtibattır. Duada daima tâzim (Allah'ı yüceleme) ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır. Dua aynı zamanda zikir ve ibadettir. Böylece duada biri zikir ve saygı, diğeri de dilek olmak üzere iki unsur hep yan yana bulunur. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.), "Dua, ibadetin özüdür." (Tirmizî, Deavat, 2.) buyurmuştur. Aynı sebeple en önemli ibadet olan namaz, dua (salât) kelimesiyle ifade edilmiştir. (En'am, 6/52; Kehf, 18/28.) Diğer bir ayette de, "De ki; duanız (kulluğunuz) olmasa Rabbim size ne diye değer versin." (Furkan, 25/77.) buyurulmak suretiyle insanın ancak Allah'a olan bu yönelişiyle değer kazanabileceği belirtilmiştir. Duanın sadece Allah'a yöneltilmesi; Allah'tan başkasına, putlara veya kendilerine üstün nitelikler izafe edilen başka yaratıklara dua ve ibadet edilmemesi Kur'an'da ısrarla vurgulanmıştır. (Şuara, 26/213; Kasas, 28/88.)

Duaların kabul olması için ön şartlar var mıdır?

Duanın kabul edilmesi için şu hususlara riayet edilmesi istenmiştir:

a. Duadan önce tövbe ve istiğfar edilmelidir. Günah işleyen, haramlardan uzak durmayan bir kulun duası kabul edilmeye layık değildir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi çok dikkat çekicidir: "Allah yolunda seferler yapmış, üstü başı tozlanmış bir adam ellerini semaya kaldırarak,'Yâ Rabbi, Yâ Rabbi' diye yalvarıyor. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, gıdası haramdır. Böyle birisinin duası nasıl kabul olur?" (Müslim, Zekat, 65; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 3.)
b. Duaya Allah'a hamd, Peygamber'e salât ü selam ile başlanmalı; yine salât ü selam ve Allah'a hamd ile bitirilmelidir. Fudâle b. Ubeyd'den (r.a.) rivayete göre o, şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.), mescidde oturmakta iken bir adam geldi, namaz kıldı, sonra şöyle dua etti: Allah'ım beni bağışla, bana acı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), 'Ey namaz kılan, acele ettin, namaz kılıp oturduğun vakit Allah'a layık olduğu şekilde hamd et, sonra bana salât ve selam et, sonra da yapacağın duayı yap.' Bundan sonra başka biri namaz kıldı. Namazdan sonra Allah'a hamd etti ve Peygambere salât ve selam getirdi. Başka bir şey yapmadı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.), o kimseye: 'Ey namaz kılan kimse! Dua et, duan kabul edilsin.' dedi." (Tirmizî, Deavat, 66; Nesai, Sehv, 48.)
c. Dua içten, tevazu ile ve yalvararak yapılmalıdır. Bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Rabbinize yalvara yalvara ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez." (A'raf, 7/55.)
d. Israrla dua edilmelidir. Bir mümin, ettiği duanın kabul edilmesi hususunda aceleci olmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi biriniz 'Dua ettim de kabul olunmadı.' diyerek acele etmediği sürece duası kabul olunur." (Tirmizî, Deavat, 12.)
e. Umut ve korku içinde dua edilmelidir. Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: "Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırlar, (rahmetimizi)

Temeli, insanın Allah'a hâlini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Allah ile kul arasında bir irtibattır. Duada daima tâzim (Allah'ı yüceleme) ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır.

umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi." (Enbiya, 21/90.)

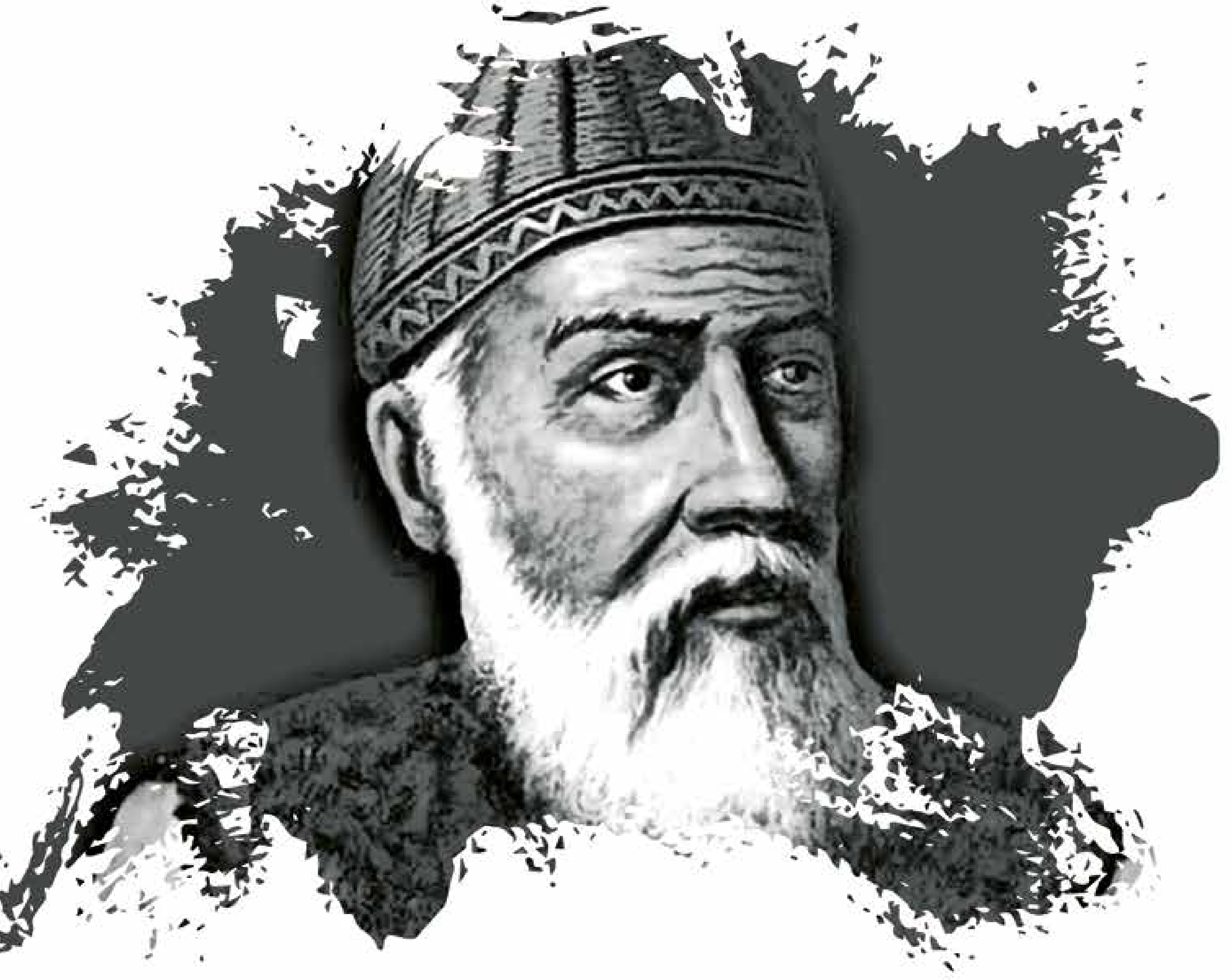
f. Dua ederken zaman seçimine de dikkat edilmelidir. Dua her zaman yapılabilirse de bazı vakitlerde yapılması, duanın daha çabuk kabul edilmesini sağlar. Bu vakitlerden biri de seher vaktidir. Allah Teala, geceleri dua, ibadet ve istiğfar ile meşgul olanları Kur'an-ı Kerim'de övmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Onlar, geceleri az uyurlardı. Seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi." (Zariyat, 51/17-18.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.), "Ey Allah'ınResûlü, hangi dua daha makbuldür? diye sorulunca, 'Gece yarısı ve farz namazlardan sonra yapılan duadır.' cevabını vermiştir." (Tirmizî, Deavat, 80.)

Kur'an'da geçen dua ayetlerinin mahiyeti nedir?

Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili ayetler geniş bir yer tutar. İki yüz kadar ayet doğrudan doğruya dua konusundadır. Ayrıca tövbe, istiğfar gibi kulun Allah'a yönelişini ve O'ndan dileklerini ifade eden çok sayıda ayet de geniş anlamda dua ile alakalıdır. Konuyla ilgili ayetlerin bir kısmında insanların Allah'a dua etmeleri emredilmiş, duanın usûl, adap ve tesirleri üzerinde durulmuştur. (Bakara 2/186; Nisa 4/32; A'raf, 7/29, 55, 180; Yusuf, 12/86; Mu'min, 40/60.) Bazı ayetlerde şartlarına riayet edilmeyerek yapılan duanın kabul görmeyeceği ifade edilir. (Bakara, 2/200; Yunus, 10/12, 22, 106; İsra, 17/11; Mu'minun, 23/ 99-100; Kasas, 28/88; Fussılet, 41/51.) Bu gruptaki ayetlerin çoğunda, dünyada iken Allah'ı ve O'nun hükümlerini tanımaktan kaçınan, ancak ahirette gerçeği anlayıp acı akıbetleriyle yüz yüze gelince pişmanlık duyacak olanların dünyaya yeniden döndürülmeleri için Allah'a yakarışları anlatılmıştır. 100'den fazla ayette peygamberlerin, diğer salih insanların veya toplulukların dualarına yer verilmiştir. Bazı sûre ve ayetler örnek dua metinleri mahiyetindedir. Fatiha suresi buna güzel bir örnektir. Bakara sûresinin 201. ayetinde geçen, "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver; bizi cehennem azabından koru." mealindeki dua, Fatiha'dan sonra en çok okunan dua olmuştur. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dua ederken en çok bu ayeti okuduğunu (Buhari, Deavat, 55.) ve okunmasını tavsiye ettiğini (Muslim, Zikir, 23.) belirtmiştir. Âl-i İmrân suresinin 8-9, 16, 53, 191-194. ayetleriyle, Furkân suresinin 74. ayetinin de dua niyetiyle okunduğu görülür. İbrahim suresinde Hz. İbrahim'in duasını ihtiva eden 35-41. ayetler ve özellikle, "Rabbim! Hesap günü gelip çattığında beni, annemi, babamı ve müminleri bağışla." mealindeki 41. ayet sıkça tekrar edilen dua ayetleridir. Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ'nın duası (Taha, 20/25-35.) özellikle kısa, canlı, ahenkli ve etkili cümleleriyle Kur'an'daki dua örneklerindendir. Bu ayetlerde "Rabbim! Yüreğime genişlik ver; işimi kolaylaştır; dilimin bağını çöz ki sözümü anlasınlar." ifadeleriyle dua edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyûb'a nispet edilen dua cümleleri ayrı bir üslup taşır. Bu ayetlerde Hz. Eyyûb'un, son derece ağır bir hastalığa ve musibetlere maruz kalmasına rağmen, dualarında Allah'tan istekte bulunmadığı, sadece durumunu arz etmekle yetindiği görülür. (Enbiya, 21/83-84; Sad, 38/41.) İslam âlimleri onun bu tutumunu, sabır erdeminde yükselişin ve kulluk terbiyesinin en güzel örneği olarak değerlendirirler. ("Dua", DİA, II, 536.) ■

DİVAN EDEBİYATINDA
PEYGAMBER SEVGİSİ

Mustafa Mirza DEMİR

Suya versün bağbân gülzârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek verse min gülzâre su
“Bahçıvan boşuna yorulmasın; gül bahçesini sele versin, mahvetsin.
Çünkü bin gül bahçesini sulasa senin yüzün gibi bir gül açılmaz.”

Fuzûlî,Su Kasîdesi, 5.

Divan edebiyatı, şiir ağırlıklıdır ve dili Osmanlıcadır. İslam kültüründen, gelenek ve töreden beslenir, böylece dinî ve millî bir hüviyete sahiptir. En güzeli söyleyebilmek amacında olan şairlerin arasında padişah, vezir, vali, kadı, müderris, kâtip, asker, ipekçi, ayakkabıcı, hanende, demirci gibi değişik meslek ve unvan grubundan insanlar bulunmaktadır.

Arapça "edeb" kelimesinden türeyen edebiyat; dolaylı anlatım, hakikati hayallerle süsleyerek ifade etme, imgelerden ve söz sanatları gi bi imkânlardan da faydalanarak olayların, duygu ve düşüncelerin, hayallerin en güzel biçimde söylenmesidir. Kültürel birikimin akışını ve devamını sağlayan, toplumda nesiller arası irtibatı sağlamlaştıran dil ve edebiyattır. Ayrıca tarih, bir milletin hafızası demek oluyorsa edebiyat da o milletin tarih ve hayat karşısında takındığı tavrını, görüş ve duyuşunu ifade eder. Prof. Dr. İskender Pala'nın "Edebiyatsız millet, dilsiz insana benzer." sözü ve Fransız Yazar Balzac'ın "Millet, edebiyatı olan topluluktur." ifadesi, bir milletin var oluşunda edebiyatın önemini vurgulamaktadır.

Türklerin, okunabilen ilk yazılı edebiyat metni olan Orhun Yazıtları'yla başlayan yazılı edebiyat yolculuğunun en önemli durağı, şüphesiz divan edebiyatıdır. Klasik Tük edebiyatı, eski Türk edebiyatı gibi isimlerle de anılan bu edebiyatın temelini Kutadgu Bilig (XI. yy.) ve Atabetü'l-Hakâyık (XII. yy.) gibi eserler oluştursa da asıl gelişimi XIII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Kelamı da kılıç gibi maharetli kullanabilen Türkler, İslam medeniyetinin ve tasavvuf kültürünün de etkisiyle edebî zevkini kemale erdirmiş, zamanla harikulâde eserler meydana getirmiştir. İslam oluşumuzla beraber Arap ve Fars milletiyle kurduğumuz ümmet bağı ve yakın münasebetin tabii neticesi olarak karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu irtibatla birlikte haznemize dâhil olan Arapça ve Farsça kelime/terkiplerle de zenginleştirip daha kudretli hâle getirdiğimiz dili ve dolayısıyla divan edebiyatını bugün anlamıyor oluşumuz, onun nakıs oluşundan değil bizim toplum olarak XIX. yüzyıl itibarıyla hayat şartlarımızın başkalaşması ve modernizmin de etkisiyle tecrübe edegeldiğimiz değişimden kaynaklanmaktadır. Zira edebiyat, toplumun ve çağın aynasıdır.

Divan edebiyatı, şiir ağırlıklıdır ve dili Osmanlıcadır. İslam kültüründen, gelenek ve töreden beslenir, böylece dinî ve millî bir hüviyete sahiptir. En güzeli söyleyebilmek amacında olan şairlerin arasında padişah, vezir, vali, kadı, müderris, kâtip, asker, ipekçi, ayakkabıcı, hanende, demirci gibi değişik meslek ve unvan grubundan insanlar bulunmaktadır. Divan, umumi manada herhangi bir konu hakkında yazılan mensur veya manzum eser (ör. Divân-ı Lügâti't-Türk) anlamına gelse de şairin vezinle yazdığı şiirleri belli bir tertip üzere bir araya getirdiği mecmuaya verilen addır. Divan şiiri, söz ustaları tarafından bütün hünerlerini sergileyerek zarif ve muazzam bir incelikle işlenir. Şiirin inşasında deyim, darbımesel ve vecizeler gibi sair imkânlardan istifade edilirken, mecaz (eğretileme), mübalağa (abartma), teşbih (benzetme), teşhis (kişileştirme), tezat (karşıtlık), istiare (deyim aktarma), istifham (soru sorma), tariz (iğneleme), telmih (tarihî bir olay, kişi ya da olguyu hatırlatma) gibi birçok söz sanatına da başvurulmaktadır. Âdeta geometrik hesaplarla yapılan edebî sanatlar, şairin üslubunu kuvvetlendirmekle kalmaz, aynı zamanda zekâsının hudutlarını da sergilemesine yardımcı olur.

Divan şiirinin ana teması tabii ki aşktır. [Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kîl ü kâl imiş ancak. Fuzûlî] Sevgilinin nazını, âşığın niyazını bize hikâye eden aşk; hiç eksilmeksizin şiddeti artan, mütemadiyen keder veren, dertlerin en büyüğüdür.

Hâlinden memnun olan âşık, aşkından şikâyet etmez bilakis devamlı aşk ile aşina olmayı, bir an bile aşktan ayrı kalmamayı ister. Şairi vecde getiren iman ve aşkın odak noktası ve en önemli tezahürü Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'dır (s.a.s.). Âlem, onun nurundan yaratılmıştır ve bütün varlık onun sevgisine muhtaçtır. Arap dilinde ortaya çıkan sîre, siyer gibi türlerde olduğu gibi İslam etkisiyle şekillenen Türk edebiyatında da Hz. Peygamber sevgisi ile demlenen bir şiir geleneği meydana gelmiştir. Bu şiirin oluşmasında; Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat edilmesi (Muhammed, 47/33.), emrine muhalefet edilmemesi (Nur, 24/63.), ona salât ve selam getirilmesi (Ahzab, 33/56.) gibi Kur'an ayetleri gereği Hz. Peygamber'e ittiba etmek ve onun şefaatine mazhar olabilmek gayesinin tesiri büyüktür. Kur'an, hadis, fıkıh, İslam tarihi ve peygamberler tarihi gibi İslami ilimlerin yanı sıra tasavvuf da divan edebiyatının beslendiği kaynaklardandır. Divanlarda, Allah'ın varlığı ve birliğinin anlatıldığı kısımlar tevhidi, âlemlerin Rabb'ine yakarışın ifade edildiği kısımlar münacaatı oluştururken; naat adı verilen bölümler ise Peygamber sevgisini işleyen, özellikle kokusu ve güzelliği sebebiyle Hz. Peygamber'i güle ve daha birçok güzel varlığa benzeten, risalet öncesi kendisine verilen "el-emîn" sıfatına ve kendisinden sâdır olan birçok mucizeye göndermeler yapan, Peygamber Efendimizin iştirak ettiği gazaları ve

> Âşık, sevgilinin güzelliğini ve büyüklüğünü anlatabilmek ve ona olan aşkını âleme ispat etmek ister; bunun için ne kadar ustaca çabalar sarf etse de gül yüzlü sevgiliye olan aşkını anlatmada aciz kalır.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde çektiği sıkıntıları anlatan, bazı peygamberlerin (Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Yusuf gibi) vasıflarını anlatmak suretiyle onun bütün vasıflarda diğer peygamberden üstün olduğunu belirten beyitlerle bezenmiştir. Sadece onu bütün yönleriyle ve vasıflarıyla konu edinen manzum ve mensur müstakil türler mevcuttur. (Hilye, Naat, Mevlid, Esma-i Nebî, Gazavât-ı Nebî, Siyer, Miraciye, Mucizât, Şefaatnâme, Kırk Hadis, Yüz Hadis, Bin Hadis türleri gibi.)

Divan şairi büyük bir aşka yakalanmıştır, hastadır, çaresizdir, muhtaçtır. Derde müptela olan bu aşığın gece gündüz gözyaşı dökmesine sebep olan kişi aynı zamanda derdin de biricik dermanıdır. Âşığın aşk ateşini söndürmeye hiçbir su güç yetiremez. [Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su / Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çâre su. *Fuzûlî*] Onun güzelliği ve nuru, gören herkesi aşka ve hayrete düşürür; kendisine hayran bırakır.

Sevgilinin nurundan nasibini alabilen gözler, onunla öyle aydınlanır ki artık ne güneşin ziyasına ihtiyaç duyar ne de ayın parıltısına. [Senün nurun gören gözler ne ay gözler ne yıldızlar / Senünle gece gündüzler ziyâdur ya Rasûlallah. *Şeyyad Hamza*] Âşık, sevgilinin güzelliğini ve büyüklüğünü anlatabilmek ve ona olan aşkını âleme ispat etmek ister; bunun için ne kadar ustaca çabalar sarf etse de gül yüzlü sevgiliye olan aşkını anlatmada aciz kalır. Bütün şairlik yeteneğine rağmen sevgilinin güzelliğini anlatmada kendini yetersiz hissedişini ve ona yaraşır söz bulamayışını itiraf eder. [Görse cemâlin gözüm pâyine sürsem yüzüm / Yok sana lâyık sözüm sallî ve sellim aleyh. *Bağdatlı Ruhî*] Yalnızca kendisinin değil bütün beşeriyetin tek kurtuluş vesilesi olarak gördüğü sevgiliyi o kadar yüceltir ki; kendi acizliğini, onun "ayı ikiye bölmesi" gibi mucizelerine tel-

mih yaparak ifade ettiği de olur. [Yûsuf'ı gerçi görenler ellerini kestiler / Gün yüzün gördü senin şakk oldı ayın ayesi. *Zatî*]. Divaneye dönen âşık, sevgiliyi hatırlatan her hatıraya hürmet eder ve mâşukunun adını taşıyan herkese muhabbet besler. [Sen Mustafâ'ya şol kadar oldı muhabbetüm / Cânum sever kimün ki ola adı Mustafâ. *Hayretî*]

Divan şairinin aşkı ve güzel söz söyleyebilme kabiliyeti yeterli değildir. Her fırsatta gönlündeki aşkını dile getiren ve sevgiliye methiyeler düzen âşık, aynı zamanda başkaca ilimlere de malik olmalıdır. Hz. Peygamberi, risâlet vazifesine yaraşır bir şekilde methedebilmesi için onu öven Kur'an'ı da iyi bilmelidir. Nitekim şiiri inşa ederken başvurulan iktibaslar (alıntı) ve telmihler (hatırlatma) bahsettiğimiz Kur'an bilgisinin ürünüdür. [Oldı ta'zîm-i hitâb-ı müstetâb-ı Kibriyâ / "Mâ remeyte iz remeyte" şânhına şâfi cevâb. Müştak Baba]. Kur'an ayetlerinin yanı sıra hadislere de şiirlerinde yer veren şair bu telmihlerini güzel bir edeple gerçekleştirir. Hz. Peygamber'in "Ashabım yıldızlar gibidir..." diye başlayan hadisini hatırlatan bir örnek zikretsek gerek. Deryada ancak bir katre... [Ol risâlet bâğınun anlar gül-i gül-zâridur / Cümle ashâbı hidâyet râhınun envâridur. *Niyâzî-i Mısrî*] Hz. Peygamber kâinatın yaratılış sebebidir, âlemin özüdür ve bütün methiyeleri hak etmektedir. [Âlemin cism ü cânı senden ötrü oldı bil / Seyyid-i kevneyn-i âlem yâ Muhammed Mustafâ. *Nesimî*]. En güzel ahlaka sahip olan ve güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilen Hz. Peygamber'e olan sevginin coşkunluğunda bir edepsizlik hâsıl olmadığı gibi şahit olduğu bir saygısızlık esnasında hemen diliyle düzeltiverecek hassasiyet ve samimi bir aşk vardır. [Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâdur bu / Nazargâh-ı İlâhîdür makâm-ı Mustafâdur bu. *Nabî*] İslam sancaktarlığıyla şereflenen bir milletin dinî ve millî şuurla hafızalara ve gönüllere nakşettiği divan şiirinde; Hz. Peygamber'in zatına, çok sayıda teşbih ve tavsif yakıştırılmıştır. Gül, onun, kendisine benzetildiği varlıkların başında gelir ve zarif misalleri de bulunmaktadır.

Benzetme için itina ile seçilen varlıklardan biri de "dürr" yani incidir. Bu kelimenin kullanım alanlarına genel itibarıyla baktığımızda sevgilinin dişleri, teri, vuslatı, âşığın gözyaşı, şairin şiiri ve güzel söz anlamında kullanıldığını görürüz. (İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü) Fakat naatlarda inciden maksat Sevgililer Sevgilisi Hz. Muhammed Mustafa'dır. Divan edebiyatında artık "Dürr-i yektâ", "Dürr-i şâhvâr" ve "Dürr-i yetîm" gibi sıfatlar yalnızca onun için kullanılır. Nasıl ki nisan yağmurunun feyz, rahmet ve bereketinden nasiplenmek isteyen cümle nebatat ve hayvanatın ağzını açıp beklediği gibi denizin dibinde kapakçıklarını açıp bekleyen istiridyenin içerisine düşen bir yağmur damlası, orada zamanla inci tanesine dönüşüyorsa; yer ve gök kapaklarından oluşan bir istiridyeye benzetilen dünyaya rahman ve rahim olan Allah'ın (c.c.) yağdırdığı rahmet yüklü nisan yağmurudur Hz. Muhammed (s.a.s.). Yüce Allah'ın, güzel ahlakla donatarak ve çileli imtihanlardan geçirmek suretiyle dünyanın biricik incisi hâline getirdiği Hz. Peygamber'in dünyaya teşrifiyle beraber Mecusilerin ateşi sönmüş, Tâk-ı kisrâ yıkılmış ve putlar devrilmiştir. Tıpkı suyun ateşi söndürdüğü gibi. Divan şairlerinin inci benzetmesinde bir değişiklik yapan Fuzûlî ise denizin incisi değil "saflık incilerinin denizi" ifadesini kullanmak suretiyle Hz. Peygamber'in dudaklarından dökülen her söze ayrı bir inci kıymeti vermiştir. Sözü, mezkûr telmih ve mecazlarla beraber bedîî zevkin şahikası hâline getirilmiş bir "Su Kasîdesi" beytiyle nihayete erdirelim:

Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ
Kim sepüptür mu'cizâtı âteş-i eşrâra su

(Fuzûlî, Su Kasîdesi,17.) ■

KÜLTÜR
SANAT
EDEBİYAT

SANA İHTİYACIM VAR

Esra BERTAN
İstanbul Üsküdar Kur'an Kursu Öğreticisi

"**Acı ve yalnızlık:** Bu iki onmaz, yırtıcı, yaralı ve yaralayıcı duygunun sığınak yeri insan kalbidir."

Rasim Özdenören

Her sabah aynı yüzleri görmek ama hiçbirisiyle tanışıyor olmamak... Onlarla otobüste uzun saatler boyunca işe gitme telaşı yaşamak ama o gün kimin üzgün kimin mutlu olduğunu bilmeden, belki de birisinin cenazesi varken dahi hüznüne ortak olmadan aynı ortamı paylaşmak, bu kadar yakınken bir o kadar yabancı olmak... Her geçen gün tükendiğini hissediyordu. Bugün de böylesi bir otobüs macerasının sonuydu. İş dönüşü yorgun argın sokakta yürümeye çalışırken, "Hiçbir şey değişmiyor." diye mırıldandı. "Hep aynı şey, ne diye sandalyelerini, çöp kovalarını, ürün tanıtım sepetlerini daracık kaldırıma koyarlar ki! İki kişi yan yana zor sığıyorken..." Önüne çıkan engelleri kenara itememe rahatsızlığıyla bir yola inip bir kaldırıma çıkarak yürümeye, önündeki insanları geçmeye çalışıyordu. Bir yandan arabaları kollarken bir yandan da içten içe kızıyordu kaldırımları pervasızca kullanan dükkân sahiplerine. Az sonra yürümekten zevk aldığı geniş kaldırımları olan sokağa geldi. Adımları yavaşladı. Derin bir nefes aldı, rahatlamıştı. Sekiz beş mesaisi onu yoruyordu evet ama kaldırımda yürümekten daha fazla değildi. Biraz ilerlemişti ki bastonuna yaslanmış, derin derin nefes almaya çalışan, ayakta durmaya dermanı olmadığı her hâlinden belli olan o amcayı gördü.

Amca, kaldırımda durakalmış, oğluysa uzaktan sesleniyordu: "Baba çok yavaşsın, ben gidiyorum, sen gelirsin." O, bu konuşmalara şahit olunca kaldırıma konan engellere neden kızdığını düşündü. Şimdi gördüğü şey, her engelden daha zor aşılan ve karşılaştığı insanın tüm iyi hasletlerini yok eden bir tavırdı. Müdahil olmak istedi. Fakat ne sıfatla? Yine de bir adım iki adım derken amcaya yaklaştı, arkasında beliren gölgeden ürkmüşçesine arkaya bakmaya çalışan amca, sessizce, "Kusura bakma bey oğlum, geçmene engel oldum sanırım, yaşlılık işte, uzun yol yürümek beni yoruyor, olmadık yerde duraklıyorum böyle. Hakkını helal et." dedi. Amcanın bu sözleri onu o kadar etkilemişti ki ağlamamak için yutkundu, "Estağfirullah, ne engeli, rica ediyorum kolunuza girip size eşlik etmeme izin verin." diyebildi ancak. Yol boyunca boğazında düğümlenen ağlama duygusunu bir türlü gideremiyordu. Yutkunuyor, gözlerini kaldırıp indiriyor, öksürüyor ama o duyguyu gideremiyordu. Neden sonra amca "Muhtaçlık zor şey bey oğlum." dedi. "İnsan yükü ağır olur, derler. Sanki bu sözü, muhtaç olana bakmamak için söylemişler gibi. Yaşlanınca insanlara muhtaç oluyorsun, yaşlı gövdenle yalnız kalıyorsun. Dünyanın kanunu. Hangi yaşlı bir genç gibi olabilir ki? Her yaşlı bir zamanlar gençliğin enerjisini solumuştur. Ya şimdi? Adımların yavaşlıyor, belin bükülüyor, sesin cılız çıkmaya başlıyor. Bazılarının soranı edeni, bir tas çorba vereni olmuyor. Oysa bir ses işitmek istiyor insan. Bir gölge görmek istiyor. O gölgenin merhametle davranmasını bekliyor. Hizmet etmese de olur. Yeter ki aynı sofraya oturunca konuşsun, hâlini hatırını sorsun, sana yalnızlığını hissettirmesin. Eşim yıllar önce öldü. Oğlumla birlikte yaşıyoruz, gel gör ki benim

hayatımı yalnızlık dolduruyor. Birçok kişinin yaşadığı bir evin içerisindeysen ve buna rağmen yalnızsan sanki evrende bir tek sen varmışsın hissi yaşıyorsun. Bazen torunum, 'Dede senin odandan arada ses geliyor, kendi kendine neden konuşuyorsun?' diyor. Yavrum konuşacağım bir kendim var sen olsan senle konuşurum, diyorum, ay dede konuşuyoruz ya işte diyor, telefon ekranından kafasını kaldırmadan. Zor, bey oğlum, insan insanı anlamazken gençlerin yaşlıları anlaması zor."

Ne diyebilirdi bu çaresizliği yaşayan bir yaşlıya, nasıl bir çözüm yolu sunabilirdi, bilmiyordu. Bu duygular içerisindeyken amcanın, "Eve de yaklaştık oğlum." sesiyle irkildi, hayretle kafasını bir sağa bir sola çevirdi. Amca "Oğlum, bak şu apartman, krem rengi duvarları kahverengi şeritleri olan var ya, hah, işte şu, ikinci katında oturuyoruz." "Öyle mi?" dedi şaşkınlıkla. Amcayı apartman kapısına bıraktıktan sonra yukarıya doğru yürümeye başladı. Az sonra sokağın bitimindeki gri renkli apartmanın önünde durdu, aşağıya doğru baktı. Amcanın, krem rengi diye tarif ettiği binanın olduğu sokağa... Aynı sokakta yaşadıkları hâlde amcayla bir kez olsun karşılaşmadığı için, belki de gördüğü hâlde hafızasına yer etmesine müsaade etmediği için esef etti yaşadığı yıllara, esef etti insanların çoğalan yalnızlığına. Kapıyı açtı. Odasına geçti. Yaşadığı

> Biz, dedelerimizle er olmayı, ninelerimizle hatun olmayı bilen, annelerimizden duyduğumuz ninnilerle geleceğe hazırlanan, babalarımızın yüküyle hayatı öğrenenleriz. Akrabanın rahmet olduğunu, komşunun külüne muhtaç olduğumuzu daha küçükken bilenleriz.

mahcubiyetin ağırlığını atamamıştı. Sandalyeye oturdu, bilgisayarını açtı, yazmaya başladı: Sana ihtiyacım var, bunu söylemekten utanmıyorum. Sana ihtiyacım var ve ben bunun farkındayım. Gözlerinin ışığında bulabiliyorum yolumu. Sözlerinin samimiyeti beni tüm karanlık dehlizlerden ışığa çağırıyor. Yaşadığımı, o karanlıktan ışığa koşarken anlıyorum.

Bu duygularımı sana ya da bir başkasına söylemeyi düşünemem. Bu benim için imkânsız. Çünkü biz Doğulular yani mahcupluğu yüzümüze maske gibi takanlar, biliriz ki insan insanın kalbidir. Biz, kalbimizin yerini bir başkasıyla buluruz ancak. Biz, yanımızda bir nefes duymadan yaşayamaz, konuşacak kimse bulamazsak ölürüz. Yalnızlık bizim için tarifi olmayan ve ancak hikâyelerde duyageldiğimiz bir ıssızlık hâlidir. Biz, dedelerimizle er olmayı, ninelerimizle hatun olmayı bilen, annelerimizden duyduğumuz ninnilerle geleceğe hazırlanan, babalarımızın yüküyle hayatı öğrenenleriz. Akrabanın rahmet olduğunu, komşunun külüne muhtaç olduğumuzu daha küçükken bilenleriz. Birinin ayağına kıymık batsa mahallenin tüm sakinleri olarak üzülen, bayramlarda çalmadık kapı bırakmayan, birbirimizin aç yatmasına müsaade etmeyen, borcu olanın yükünü hafifleten, evine ekmek getiremeyenleri yolda tutup koltuğunun altına ekmek sıkıştıranlarız. Fırat'ın kenarında kaybolan o koyunun sahibinin hüznüne ortak olanlarız. Yalnızlık bizim masallarda duyduğumuz ve adından ürktüğümüz kelime.

"Yalnızlık ve acı insanın yüzünde mağaralar oyar." demişti yazar. Yalnızlığın bizi, hem kendimizden hem insanlardan uzaklaştırdığını bilerek... Yalnızken kendimize dönük bir duvar oluruz. Yalnız insan duvarlarla örülü insandır. Kendine bakacak, kendini gerçekleştirecek bir görüntüden uzaktır. Mutlu olduğunda sevincini paylaşacak, üzüldüğünde hüznüne ortak olacak birine ihtiyacı vardır. Bir ağacın, suya ve onu büyütecek toprağa nasıl ihtiyacı varsa insanın da duygularına tutunacağı, kendisine güvenip

sırtını yaslayacağı birine ihtiyacı vardır. Oysaki bizler o kadar hızlı ve o kadar kendimizce yaşıyoruz ki hayatı. Birbirimize bırakmamız gerekenleri, birbirimizde onarmamız gerekenleri "daha sonra" eşliğinde hiç gelmeyen "sonra"lara emanet ediyoruz. Birbirimizin gözlerine bile bakamadan gündeliğin telaşesiyle ömrümüzden eksiltiyoruz. Hayat, devinimine devam ediyor. Fakat biz her gün sanki yeni bir mekâna adım atacakmışız gibi telaşlı ve yorgunuz. Kimseyi göremeyecek kadar hızlı yaşıyoruz hayatlarımızı. Her gün birbirimizin ta içinden geçerken, birbirimize değmeden yaşamaya çalışıyoruz. En çok birbirimize ihtiyacımız olduğunu unutarak birbirimizden olabildiğince uzaklaşıyoruz.

Rasullullah Efendimiz (s.a.s.), "Sıla-i rahim, güzel ahlak ve iyi komşuluk, beldeleri mamur hâle getirir ve ömürleri uzatır." (İbn Hanbel/VI/159) demişti asırlar önce. Efendimizin (s.a.s.) işaret buyurduğu hakikatlere uymadığımız zaman, birbirimizden nasıl uzaklaşacağımıza, nasıl ruhsuz birer varlığa dönüşeceğimize, dünyamızı nasıl kana bulayacağımıza her gün yeniden şahit oluyoruz. Birbirimize hiç olmadığı kadar yakınız ama bir o kadar da uzak. Bir başkasını, asırlar önce hayal edilemeyen aletlerle görüyor, konuşuyoruz ama samimi dileklerimiz görüntünün ardına geçmiyor. Yapay zekâ üretiyoruz belki ama kendi duygularımızı yok ediyoruz. Yaşlılarımızı evde yalnızlığa terk ediyor, bunun vicdani yükünden kurtulmak içinse "manevi evlat" butonları üretiyoruz. Biz böyle yaşarken bizi birbirimize bağlayan duyguların Allah Resulü'nün tavsiye ettiği davranışlarla kazanılacağını unutuyoruz. Her gün gördüğümüz yüzlerin, bir daha karşılaşmadığımız yüzlerce insanın, yaşadığımız şehirde nefes aldığımız dünyada bizi bir başkasına yaklaştıran tüm sebeplerin, bir zaruret sonucu değil, Allah'ın kullarına olan merhametinin tecellisi ve eşsiz bir armağanı olarak verildiğini unutuyoruz.

Sana ihtiyacım var. Bil ki hayatımın, yalnızlığın onulmaz ağırlığıyla son bulmasından korkuyorum. Bu duygu kalbimi lime lime ediyor. Ruhum, bu yükü kaldıramayacak, biliyorum. Fakat şunu unutma ki senin de bana ihtiyacın var. Biz ayrı ayrı bireyler değiliz. Biz "bir"iz ve bu birliğimizin bizi aynı eylemde, aynı evrenin çatısı altında buluşturduğunu biliyoruz. Ben ne yaşarsam senin de aynı şeyleri yaşama, ben hangi sebeplerle mutluysam senin de aynı sebeplerle mutlu olma olasılığın var. Ayrı evlerde, farklı şehirlerde, adı ezberlenemeyen ülkelerde yaşasak da bizi birbirimizle buluşturan eylemlerimizin var olduğu bir dünya kurmak zorundayız. Zira bizler birbirimize yaklaştıkça, birbirimizin duygularına dokundukça insan olmanın dağlardan ağır yükü hafifliyor, birbirimize eylediklerimizle geleceğimizi inşa ediyoruz. ■

Türkiye'nin Yitik Hayali: **Devrim Otomobili**

Sema BAYAR

Eskişehir Demiryolu Fabrikası'nın cer atölyelerinde sacları döven çekiçler, bir yandan bütün muhalif sesleri bastırıyor bir yandan da yirmi üç genç mühendise ümit aşılıyordu. Hangarın dış duvarına astıkları tabelada yazan 130 rakamı, günden güne eksilirken aslında bir hayale giden yolun da bir bir aşılan basamaklarını simgeliyordu. Tek lüksleri tavşankanı çay, tek dinlenceleri tozlu bir sedirin üzerinde geçirilen birkaç saatti. Ülkenin dört bir yanından her biri kendi döneminde iyi bir eğitimden geçmiş mühendisler toplanmış, kimi otobüsle kimi uzun tren yolculuğuyla bir düşü ete kemiğe büründürmek için kilometrelerce yol katetmişlerdi.

1961 yılının baharıydı. Otomotiv Endüstri Kongresi'nin he-

men ardından bir davet vesilesiyle bir araya gelen iş adamları ve bürokratlar ülkenin ekonomik durumunu ve sanayi alanındaki gelişmeleri tartışmaktaydılar. Gazeteciler ise böylesi bir davetin vazgeçilmez unsuru olarak hemen yanı başlarındaydı. Hemen hemen herkes sanayileşmenin istenilen seviyede olmadığında hemfikirdi. Fakat makineleşme yönünden henüz kemale eremeyen bir toplumun sanayi alanında önemli hamlelere kalkışması pek tuhaf görülüyordu. Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, bütün bu olumsuz bakışlar karşısında ülkenin otomobil dahi yapabileceği iddiasında bulundu, üstelik sözleri iddia mesabesinde de kalmadı.

Tarihler 22 Nisan 1961'i gösterdiğinde çok gizli olduğu üzerindeki çift ay nişanesinden belli olan 18-1959 sayılı yazı, Ulaştırma Bakanlığına tevdi edilecek, bir binek aracın yapılması ve aracın aynı yıl içinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına yetiştirilmesi istenecekti. Yazıda şu ifadelere yer verilmişti:

"Devlet Demir Yollarımızın teknik imkânlarının müsait ve mükemmel olması hasebiyle, millî ekonomide mühim bir yer işgal edecek olan otomobil imalatı sanayinin kurulmasına liderlik etmesini uygun görmekteyim. Memleketimize has bir otomobil motoru imali ve örnek olarak da bir yerli otomobil numunesi meydana getirilmesi ve bu numunenin vücut bulmasını müteakip, diğer memleketlerin en iyi evsaftaki otomobilleriyle mukayesesinin yapılarak hatalarının da tespiti suretiyle bu otomobilin zamanla tekâmül ettirilmesi mevzuunun ivedilikle tetkiki..."

Projede yer alan mühendislerden Secaattin Sevgen, yıllar sonra o günleri yâd ederken yerli otomobil üretimi fikrinin birdenbire ortaya atılmadığını, o dönemde bürokratların ve siyasilerin üzerinde konuştuğu bir mesele olduğunu dile getiriyordu. Evet, o yıllarda Türkiye'nin, bir otomobil rüyası vardı. Hemen hemen tüm çevrelerce sanayinin önemi kavranmış, iktisadi bağımsızlığın ehemmiyeti idrak edilmişti. Konuyla ilgili kongreler düzenlenerek raporlar hazırlanmıştı.

Yerli bir binek araç yapma fikrini ortaya atan, belki de ilk dile getiren kişi ise Necmettin Erbakan'dı. Düşünen Adam dergisinin 24 Mart 1961 tarihli sayısının kapağı Necmettin Erbakan ve yerli otomobil davasına ayrılmıştı. Devrim arabası için resmî talimatın verilmesinden aylar önce kaleme alınan yazıda çarpıcı bilgiler yer almaktaydı. Gümüş Motor Fabrikası'nın genç ve gözü pek umum müdürü, toplantı üstüne toplantı düzenliyor, Türkiye'de kısa süre içerisinde yerli bir otomobil imalatının gerçekleştirebileceğinin altını çiziyordu. Seri üretime elverişli bir prototipin hazırlanması için daha fazla zamana ve teknik kadroya ihtiyaç olduğunu da söylüyordu.

Bazı çevrelerce ülke endüstriyel bir maceraya atılmış, olur olmaz bir işe girişmişti. Zira bir otomobilin imalatı için gerekli olan makineleşme henüz sağlanmamış, bütün yük mühendislerin omuzlarına ve TCDD işçilerinin ellerine bırakılmıştı. Aslında yapılması gereken şey bir arabadan önce o arabayı imal edecek donanıma sahip olmak, yani otomobil üretiminde iş gücünü sağlayacak makineleri üretmekti. Bu yüzden projede görevlendirilen mühendislerin işi, tahmin ettiklerinden çok daha zordu.

16 Haziran'da Devlet Demiryolları'nın mühendisleri Ankara'da bir araya gelerek TCDD Genel Müdür Yardımcısı Yüksek Makine Mühendisi Emin Bozoğlu'nun yönetiminde ilk toplantılarını yaptı. Yerli binek bir araç yapılması emrinin aslında ülkenin bir güç gösterisi olduğunu idrak eden bu yirmiyi aşkın mühendis canla başla çalıştı. Her biri Almanya, İsviçre, Amerika gibi dönemin sanayi alanında hatırı sayılır ülkelerinde eğitim görmüştü. Aralarında Zürich, Detroit, Dresden Üniversitelerinden parlak derecelerle mezun olanlar vardı. İşte Devrim otomobilinin altına bu inançlı

genç mühendisler imza attılar. O mühendislerden biri Kemal Vardar'dır. Vardar, okul yılları için "Daha okurken kendimize güvensizlik, eziklik şirin ipekten bir tül gibi üzerimize atılır. Bizlere 'Asılırsan bile İngiliz ipiyle asıl.' diye öğretildi." demektedir. Vardar belki de bu idrakle, ülkeyi kalkındırma bilinciyle projeye gönülden inanan mühendislerin başında gelir. Bir diğer mühendis Orhan Alp ise TCDD sorumlu fabrikalar reisliği görevini üstlenmiştir. 1937'de Berlin'e eğitim için gönderilmiş, 1942 yılında diplomalı bir genç olarak yurda dönmüş, 1961'de de Devrim otomobilinin imalatında yönetim kadrosunun içinde yer almıştır. Fakat yerli bir otomobilin imalatına gönülden inanmakla birlikte bir itirazı vardır Orhan Alp'in. O ve beraberindeki pek çok arkadaşı otomobilin isminin "Anadolu" olması kanaatindedir. Onlar için Anadolu sadece bir isim değil dönemin çetin şartları altında halkı birleştiren önemli bir gücün de simgesidir. Bu fikirlerini Emin Bozoğlu ile paylaşırlarsa da onu ikna etmede başarılı olamazlar.

1961 Haziran sonu Cer atölyelerinde çalışmalara başlanır. Arabanın motor özellikleri bir yana biçimine karar verilmesi dahi başlı başına bir sorun teşkil eder. Daha çizimler sırasında tartışmalar alevlenir, yapılacak otomobilin piyasadaki yabancı araçlara benzememesi için azami bir dikkat gösterilir. Mühendislerin bir kısmı cer atölyelerine kendi arabalarıyla gelmişlerdir. Yaptıkları işlerden biri de teknik açıdan araba motorları hakkında bilgi sahibi olmak için araçlarını sökmek olur. Bu araçlar mühendislere fikir verecek, yol haritalarını çizmelerinde yardımcı olacaktır. Yüksek Makine Mühendisi Salih Kayasağın projede yer alan mühendislerden biridir ve hiç tereddüt etmeden kendi aracını sökmeye başlar. Bulunduğu ekip motor şanzıman ekibidir, ekibiyle birlikte sökülen araçların motorlarını inceleyerek üretecekleri motorun genel özelliklerini belirler.

Sadece mühendisler değil yüzlerce işçi de gecelerini gündüzlerine katarak çalışır. Yüksek mühendis Kemalettin Vardar, seneler sonra bile kendisiyle yapılan söyleşilerde üreten işçileri minnetle anar. Adı sanı hiç duyulmamış işçiler mühendislerin yönlendirmeleriyle otomobil parçaları üretiyor, elleriyle bir rüyaya hayat veriyorlardır. Motor tamircisi olarak TCDD bünyesinde çalışan Kamil Çalış'ın yıllar sonra o zorlu çalışma koşulları için söylediği ilk sözler şunlar olmuştur: "Evimizin yolunu unutmuştuk."

TCDD'de hummalı bir çalışma süredursun daha projenin adının anılmasından itibaren muhalif sesler buldukları her çatlaktan sızmaya başlar. Bürokratlardan siyasilere, dönemin yazılı basınından birtakım sanayicilere kadar önemli isimler ve hatta çeşitli kamu kuruluşlarında görevli pek çok mühendis ülkenin kısıtlı parasının çarçur edildiği kanaatindedir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), ağustos ayında yayımladığı olumsuz raporla bu muhalif seslerin en belirgini, en yüksek çıkanı olur. Raporda, bu dönemde halkın tasarruflarının bir binek otomobiline harcanarak üretken olmayan alanlarda kullanılması ülke ekonomisini olumsuz etkileyecektir, denilmektedir.

Bütün olumsuzluklara rağmen mühendis ve işçiler azimle çalışmalarına devam ederler. Motor ve şanzıman ekibi ilk motorlarını imal etmeyi başarmıştır. Motoru çalıştırmak Sevgen'e nasip olur. Sevgen yıllar sonra verdiği bir röportajda aradan otuz yıl geçmesine rağmen o anın hayatındaki en mutlu anlardan biri olduğunu dile getirmiştir.

Tasarım grubu, aracın dizaynını yapmış, çalışmalarını hız kesmeden sürdürüyordur; karoser ekibi, süspansiyon ve fren ekibi, elektrik donanım ekibi ve döküm işlerinden sorumlu ekip... Her biri üzerine düşen vazifeyi yerine getirmek adına dişini tırnağına takmıştır. Yüzlerce TCDD işçisi de bu gayretin görünmez neferleridir. Zaman tükenirken ekipler de sona yak-

laşmıştır. 29 Ekim'e bir hafta kala ilk Devrim arabasının deneme sürüşleri yapılmış, bej renkli bu prototip çalışanların yüzünü güldürmeyi başarmıştır. İkinci araç için de kollar sıvanır. Siyah renkli otomobil de 28 Ekim gecesine hazır edilir. Bir üçüncü prototip de atölyede muhafaza ediliyordur. Siyah ve bej renkli iki araç trenle Ankara'ya götürülecektir. Dönemin lokomotifleri buharlı olduğundan, otomobillerin olası bir kazaya kurban gitmemesi için araçların ikisine de az miktarda benzin konulmuş, yol üzerinde yakıt ikmali yapılması kararlaştırılmıştır. Fakat konvoydaki kalabalık ve bürokratların aceleciliği buna imkân tanımaz.

29 Ekim 1961'de tarihî bir gün yaşanır. Bir rüyanın doğumu ve bir hayalin ölümü aynı saatler içinde gerçekleşir. Cumhurbaşkanı'nın huzuruna çıkan araçlar ilk önce coşkuyla karşılanırlar. Cemal Gürsel, siyah araca biner. Ankara caddeleri gezilecek, Anıtkabir ziyaret edilecek ve ardından Hipodrom Caddesi'ndeki resmigeçit törenine katılınacaktır. Otomobile can veren mühendislerden Rıfat Serdaroğlu, aracın başına geçer. Kontağı çevirir. Siyah Devrim birkaç yüz metre gider, önce boğuk boğuk öksürür, sonra da durur zira aracın yakıt ikmali planlandığı gibi yapılamamış ve hazırlıksız yola çıkılmıştır. Gürsel, ne olduğunu sorar. Aldığı cevap karşısında tarihî sözlerini söyler: "Batı kafası ile otomobil yapıyorsunuz ama Doğu kafası ile benzin koymayı unutuyorsunuz!"

O sıra da diğer mühendislerden Nurettin Erguvanlı, Mehmet Noker ve Şecaattin Sevgen yakıt ikmali yaptıkları bej renkli otomobili getirirler. Gürsel bu otomobille yola devam eder. 29 Ekim törenleri planlandığı gibi gerçekleştirilir. Ertesi gün gazete başlıkları ise bej renkli otomobilden pek fazla söz etmez. Onlar, mühendislerin siyah incisini dillerine dolarlar. Kimse neticede diğer aracın çalıştığını ve yola devam ettiğini görmez ya da görmek istemez. "Devrim yürümedi", "Devrim yolda kaldı", "Devrim ancak 200 metre yürüdü", "Devrim'in benzini bitti" manşetleri gazetelerde yankılanır.

Aslında tükenen benzin değil umuttur. Devrim hayat bulduğu hangar duvarları arasına kapatılır ve Türkiye'nin yitik hayali olur. ■

ULU ÇINARLARIN GÖLGESİNDE

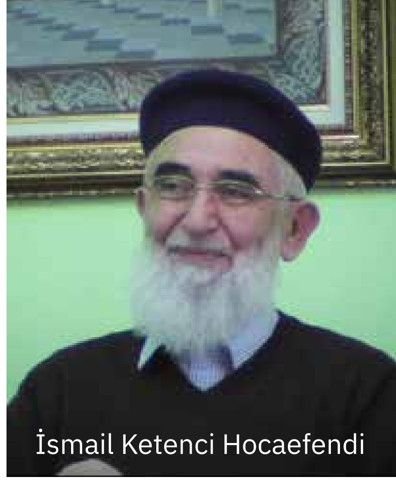
Cafer Tayyar DOYMAZ
DİB Hizmet İçi Eğitim ve Rehberlik Daire Başkanı

Koşar adımlarla bir çırpıda iniverdim patikadan aşağıya, Ulu Çınar'a bakan yolun başına... Dur durak bilmeden, tozu dumana katarak delice koşuyordum. Ulu Çınar'a ulaştığımda bacaklarım hâlâ yorgunluktan titriyordu. Dönüp baktım köy yoluna doğru ama havada raks eden birkaç serçecikten başka hiç kimsecikler yoktu ortalıkta...

Sırılsıklam kan ter içinde kalmışım. Bir nebze olsun susuzluğumu dindirebilmek için Ulu Çınar'ın altında akan pınarın buz gibi suyundan kana kana içtim ve ardından atlas şilteli bir yatağa sokulur gibi yemyeşil çayırlara uzanıverdim. Kalbim hâlâ yerinden fırlayacakmış gibi çarpıyordu. Benliğimi kaplayan tüm ağırlıklardan sıyrılarak o koca çınarın gölgesine teslim ettim kendimi... Çınar yapraklarının arasından göz kırpan güneşin parlak ışıklarına aldırmadan ellerimi başımın altına alıp mazinin sayfalarını çevirmeye başladım. Kur'an kursunda geçirdiğim o güzelim günler geldi aklıma... Yavaş yavaş bir sükûnet, bir sekinet kapladı tüm benliğimi... Yaz sıcağında Ulu Çınar'ın gölgesinde esen serin rüzgârı üzerime çekip gözlerimi kapattım.

Uyuyakalmışım...

***

İsmail Ketenci Hocaefendi

Küçük bir çocuktum hocamı tanıdığımda. Sevgili babam ellerimden tutup güvenle teslim etmişti beni onun dünyasına. Hocam her sabah aynı saatte kursa gelirdi. Tüm talebeleri, üçüncü kat merdiven pervazlarının arasından onun yolunu gözlerdik. Hocamızın gölgesini görüveren nöbetçi öğrenci, merdivenleri üçer beşer atlayarak bir solukta iniverirdi aşağıya hocamızı karşılamak için... Biraz sonra sınıf kapısı açılır ve hocam, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle âdeta karda açmış bir kardelen gibi mehabet ve asaletle sınıfa girer, selam verir, yerine oturur ve hiç vakit kaybetmeden masasının etrafında halka oluşturan hafızlardan birinin Kur'an'ını önüne alarak ezberini dinlemeye başlardı. Hemen arkasından tüm sınıf aynı anda okumaya başlardı ilahi kelamı ve kocaman bir ahenk yayılırdı sınıfa... Rahlelerin üzerinde açılmış Kur'anlar, öne arkaya, sağa sola sallanarak ilahi kelamı terennüm eden hafızlar ise anın en güzel görüntüsünü oluştururlardı.

Hocam, bir taraftan hafızlarını dinlerken diğer taraftan akrep ile yelkovan arasındaki ezeli rekabet kendini gösterir, öğle vaktinin geldiğini okunan ezan ile fark ederdik. Hocam hiç teneffüse çıkmazdı. Öğle yemeği için yemekhanede hocalara ayrılan bölümde onu hiç görmedik. Gün boyu sadece birkaç bardak çay içer; hafızlarıyla, Kur'an'la dinlenir, rahata ererdi. Vakit ikindiye doğru ilerlerken yavaşça yerinden doğrulur, tüm sınıf onun hareketlerine göre konumlandığı için bir anda büyük bir sessizlik olur, hocamızın "Devam edin çocuklar." hitabıyla o müthiş ahenk kaldığı yerden tekrar başlardı. Öğle namazı için abdest almaya giden hocam, namazı yine sınıfta kılar, biz de bir taraftan ezberlerimizi tekrar ederken diğer taraftan göz ucuyla namaz kılan hocamızı süzerdik. Namazın akabinde hocam hafızlarını dinlemeye devam ederdi.

Sabahın erken saatlerinde başlayan bu yoğunluk tüm gün sürerdi. Küçümsenmeyecek miktarda olan sınıf mevcudumuz onu biraz yoruyordu bunun farkındaydık fakat hocamızın

refakatinde hafızlığını ikmal etsin diye ciğerparesinin elinden tutarak gelen ebeveynleri reddettiğine hiç şahit olmadık. Hatta hatırlıyorum, bir ara sınıf mevcudumuz 60-70 kişiyi bulmuştu.

Hocam öğrencileri arasında asla ayrım yapmazdı. Her daim iyiliğimizi ister, izzet ve ikbal kazanmamız için dualarını hiç esirgemez, dareyn saadetine ulaşabilmek için hafızlığın en büyük anahtar olduğunu söyler ama hafızlığı ikmal etmekle sorumluluğumuzun sona ermediğini, Kur'an ile olan irtibatımızı her gün sürekli gözden geçirmemiz gerektiğini dile getirir, yaşamımız boyunca günün bir anında Kur'an ile buluşmanın gerekliliğini her dem vurgulardı.

Konya'nın Seydişehir ilçesine bağlı küçük bir köyde dünyaya gelen İsmail Ketenci Hocam, başarıya ulaşabilmek için öncelikle çok çalışmak ve büyük emekler sarf etmek gerektiğini çok iyi biliyordu. Büyüklerinin irşadıyla ilmin merkezi konumunda olan İstanbul'a gitti. Bugün hâlen isimleri anıldığında rahmet ve minnetle yâd ettiğimiz merhum Hasan Akkuş başta olmak üzere farklı hocalardan istifade etti. Ardından, doğduğu şehre, Konya'ya dönerek hafız yetiştirmeye başladı. Ömrünün sonuna kadar da yaşadığı şehre ruh veren, şehrin manevi mimarları sayılan gönül erlerinin hizmet kervanına katılarak bu kutlu yolda fedâ-i cân eyleyen Allah erleri gibi dur durak bilmeden, gece gündüz demeden ruhunu teslim edene kadar Kur'an'a hizmet etti, okudu ve okuttu.

İsmail Ketenci Hocam, 85 yıllık hayatının her bir anını Kur'an ile süslemiş ulu bir çınardı. Onun en değerli hazinesi yetiştirdiği hafızları olmuştu. İlerleyen yaşına müstenid olarak bazı rahatsızlıklar yaşamaya başladığında bile hafızları aklından hiç çıkmadı. Hastanede tedavi gördüğü son yıllarında, yanına gelen hemşireye ilk suali yine hafızlarıydı. Kalkmak, doğrulmak için zorladı kendini ama başaramadı. Hemşire, ondaki telaşı sezince, "Hocam rahatsızsınız, biraz dinlenin lütfen, sizi bir müddet burada misafir edeceğiz." dediğinde mütebessim bir çehreyle, "Kızım, hafızlık sınavlarına şurada ne kaldı. Benim çocukların başında olmam lazım, yoksa kaytarır yaramazlar." diyecek kadar içselleştirmişti vazifesini...

Hocam vazife şuurunun, adanmışlık ruhunun en nadide örneklerindendi. Hafızlık yıllarım boyunca bir kez olsun derse gelmediğini hatırlamıyorum. Sonraki yıllarda farklı kitaplarda okuduğum merhum Nurettin Topçu'nun "Sınıf kapısı fetih kapısıdır." ve yine merhum Mahmut Celalettin Ökten'in "Derse gelmediğim gün cenazeme gelin." sözleri ile anladım ki bu sözler adanmışların genel karakteriydi.

"En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir." (Tirmizi, Fedailü'l Kur'an, 15.) diye tavsiyede bulunan Hz. Peygamber'in öğüdünü kendine rehber edinerek, dünyaya ve dünyalığa dair hiçbir beklenti içerisine girmeden sadece rıza-i bâriyi gözeterek ilahi kelamın dillerden gönüllere süren yolculuğunda bir nebze katkım olsun diye halisane bir kalple yarım asırdan fazla nazm-ı celîli okutma ve ezberletme sızısıyla sa'y ü gayret gösteren muhterem hocam, sevenlerini kalpleri mahzun, gözleri yaşlı bırakarak ismini yaşadığı şehre, yetiştirdiği hafızlarının kalbine altın harflerle kazıyıp dâr-ı bekaya irtihal etti.

Unutulmamalıdır ki yâd-ı cemil, Kur'an-ı Kerim'in Hz. İbrahim'in diliyle bize gösterdiği bir ufuktur. (Şuara, 26/84.) Çünkü Hakk'ın katında halkın hüsnüşehadeti de muteberdir. Bazı insanlar fenâ şarabını içip dünyadan geçseler de sınırlı ömürleri içerisinde yaptıkları bâkî hizmetler onların sürekli güzellikle anılmalarını ve her bir hatırlanışın da kendilerine bir tür sadaka-i cariye olarak dönmesini sağlar.

***

Birden bir ürperti hissettim. Bir hayli üşümüşüm. Saatler geçmiş, karanlık çökmüştü. Gözlerimi açtığımda gökyüzünü dolduran binlerce yıldız selamladı ilkin beni... Hafifçe yerimden doğruldum ve birden semada büyükçe bir yıldız kaydığını gördüm. Aklıma takıldı, kayan yıldızların yeri dolabiliyor mu acaba diye... Hocam geldi aklıma, içim burkuldu, hüzünlendim. Yetiştirdiği hafızları hatırladım, içimi bir esenlik kapladı, mahzûz oldum. Hafız olmama vesile olan hocama dualar ederek yavaş yavaş geldiğim yoldan geri döndüm. Dilimde hep aynı cümleler...

Selam olsun ömrünü Kur'an'a vakfedenlere... Selam olsun hafız olanlara, hafız kalanlara... ■

“Şehitler tepesi boş değil!
Toprağını kahramanlar bekliyor!”

MALTA’DA TÜRK ŞEHİTLİĞİ

F. Hilâl FERŞATOĞLU İstanbul Kadıköy Vaizi

Mekânı kıymetli kılan, o mekânda yer tutan insanlardır, anlamında “şerefü’l mekân bil mekîn” kelâm-ı kibârı, sadece arzın üstünde yaşayanlar için söylenmemiştir zannımca. Vatan yahut din gibi mukaddes bir fikir uğrunda can verenler bugün memleket sathından çok uzak illerde, deniz aşırı ülkelerde kanlarıyla karılan toprakların şeref sebebidirler. Gaza ruhuyla at koşturmuş, üç kıtada uzun seneler mukim olmuş şan ve şeref sahibi ecdadımız içinde şehit düşen nicelerinin hatıralarını ta’zîz için 34 farklı ülkede 78 Türk şehitliği bulunuyor bugün. Sultan Abdülaziz zamanında 1874’te yapılan Malta Türk Şehitliği bunlar içinde ilklerden ve mimari açıdan en güzellerinden.

Büyük fetihler gerçekleştiren, Akdeniz’i bir Türk gölü hâline getiren Muhteşem Süleyman’ın saltanatı döneminde zaferle sonuçlanmayan iki kuşatmadan biridir Malta Muhasarası (1565). Üç asır sonra 1867’de Avrupa seyahatine çıkan Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz, Malta’ya da uğrar ve Osmanlı konsolosu Naum Duhani’ye muhasarada şehit düşen askerlerimiz ve Turgut Reis anısına güzel bir şehitlik yapılması emrini verir.

Başkent Valetta’nın Marsa semtinde, kuşatma sırasında Osmanlı karargâhının olduğu bölgede inşa edilir Türk Şehitliği. İhtişamlı giriş kapısı, dört küçük minare ortasında yükselen ve büyükçe bir hilali taşıyan zarif kubbesiyle göz doldurur. Kapının cephesinde padişah emriyle yapıldığının bir göstergesi olarak 1290 yılına ait bir tuğra yer alır. Bahçesini çevreleyen yüksek, işlemeli taş duvarları, köşebaşlarındaki zarif minarelerle tam bir uyum içindedir. İç bahçede kan rengi çiçekler arasında en kıymetli makamın sahiplerine ait mezar taşları yer alır. Şehitlikte sonradan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan güzel bir mescit ve çeşme (1883) de bulunuyor. Bu mescit uzun yıllar (1970’e kadar) Malta’daki Müslümanlar için tek ibadethane olma özelliğini taşımış.

Şehitliğe I. Dünya Savaşı’nda farklı cephelerde İngilizler ta-

rafından esir edilerek Malta'ya getirilen, kamplarda tutulan ve adada şehit düşen Osmanlı askerleri de defnedilmiş. Esirler arasında bulunan Teşkilat-ı Mahsusa komutanı Kuşçubaşı Eşref, 1919-1920 yıllarında şehitliği tamir ettirmiş, bu sırada esirken şehit düşenlerin hatıralarını ihya için bir de şehitlik abidesi yapılmış. Kitabede 23 Osmanlı askerinin isimleri, rütbeleri veya meslekleri ve memleketleri bulunuyor.

Maltalı usta mimar E. U. Galizia'nın, Malta'nın meşhur "sarı taş"ını kullanarak, Endülüs, İran, Hint, Batı mimarisini mezcederek inşa ettiği bu şehitlik, güzelliği ve önemi sebebiyle mimarına Mecidiye nişanı kazandırmıştır. Güneşin eğik ışıklarıyla daha da sararan yapı bu payeyi gerçekten de hak ediyor.

***

Geçmişimizden derin izler taşıyan Malta Adası, Orta Akdeniz'de Sicilya'nın güneyinde yer alıyor. Bugün Avrupa Birliği üyesi olan Malta Cumhuriyeti, beş adadan oluşan ve ismini en büyükleri olan Malta'dan alan adalar ülkesi. Halkı miladi I. asırda ilk Hristiyan azizlerinden Saint Paul'ün adaya gelmesi sonrasında Hristiyanlaşmış. Nüfusun yüzde 98'i koyu Katolik olan küçük ülkede 365'ten fazla kilise mevcut.

4000 yıllık geçmişi olan, farklı zamanlarda pek çok devletin hakimiyetine giren Malta'nın tarihinde, bugün hâlâ kültürel ve tarihsel anlamda ağırlığını hissettiren dönem "Şövalyeler Dönemi"dir. İspanya kralı V. Carlos, Selahaddin Eyyûbi'nin Kudüs'ten, Kanûni'nin Rodos'tan canlarını bağışlayarak çıkardıkları Saint Jean Şövalyeleri'ne, Osmanlı'nın Akdeniz'de ilerleyişini durdurmaları için Malta'yı yurt olarak verir. Önce Birgu şehrine yerleşen şövalyeler adada kiliseler inşa edip şehirlerin etrafını surlarla çevirirler. Akdeniz'deki kilit konumu ve korunaklı tabii limanları ile Malta, haçlı şövalyelerinin üssüdür artık.

Osmanlı Devleti, Malta şövalyelerinin Akdeniz'de Müslüman hacılara, ticaret ve yolcu gemilerine zarar vermeleri sebebiyle adanın fethi için harekete geçer. 35 bin civarında yeniçeri ve 200 gemilik donanma ile Veziriazam Piyale Paşa, Serdar Mustafa Paşa ve Turgut Reis gibi komutanlar öncülüğünde Malta kuşatılır (1565). Türk ordusu adanın büyük kısmını zapt eder, St. Elmo Kalesi düşer ancak öngörülen zaman içinde ada tamamen ele geçirilemez. Büyük Türk denizci Turgut Reis şehit düşer. Sicilya'dan gelen haçlı yardımı da harekâtın başarıya ulaşamamasının sebepleri arasındadır. Kış gelmeden, Akdeniz'in dayanılmaz mevsim fırtınaları donanmaya zarar vermeden İstanbul'a dönmek icap ettiğinden 4 ay süren kuşatma sonlandırılır. Avrupa'da büyük sevinç uyandıran bu sonuç, iddia ettikleri gibi bir "bozgun" değildir. Osmanlı donanmasının hedefine ulaşamayan bu seferi tarihçi J. V. Hammer'ın da belirttiği gibi bozguna uğradıklarından değil, "Türklerin kuşatmayı kaldırmaları üzerine" bitmiştir.

Türk korkusu kuşatmadan sonra da bir müddet devam eder. Başkent Valetta, muhasara sırasında şövalyelerin yönetim merkezi olan Birgu'nun yerle bir olması sonrasında yeni bir merkez ihtiyacıyla inşa edilir. Muhtemel Türk saldırılarına karşı yeterince korunabilmek amacıyla sağlam surlarla çevrelenen şehrin yapımı beş yılda tamamlanır. Şehre adayı Türklere karşı savunan komutan Büyük Üstat La Valette'nin adı verilir.

Malta tarihindeki bu olay bugün "Büyük Kuşatma" olarak adlandırılıyor. Kuşatma Maltalıların hafızasında canlılığını koruyor. Müzelerde Osmanlı muhasarasına geniş yer veriliyor. Savaş sahnelerinin resmedildiği büyük yağlı boya tablolar, yüzlerce yıl süren hilal-haç mücadelesinin bir numunesini canlı bir şekilde gözler önüne seriyor. "Tarihin gördüğü en büyük donanmaya geçit vermeyen Malta Şövalyeleri"nin kahramanlık ve başarı hikâyeleri simülasyonlu, yazılı, görsel bilgilendirme yollarıyla aktarılıyor. Dahası Malta kiliseleri her sene 8 Eylül günü Türklerin Malta'dan çekilmesinin anısına Tanrı'ya şükranlarını sunmak üzere Te Deum ayini yapıyor.

"Hilal"in bayraktarlığını yaparak Türk sancağını bu uzak Akdeniz adasına taşıyan, muhasara sırasında 60 yaşında şair-yazar bir İspanyol askeri olan Francisco Balbi'ye savaş sanatındaki ustalıkları sebebiyle "Bu saldırı tehlikeli olmasa şahane idi." dedirten cengâver ecdadımıza, yiğit Osmanlı neferlerine rahmet olsun. ■

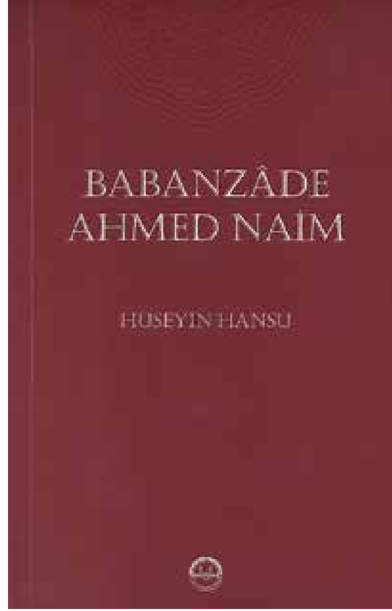
BABANZÂDE AHMED NAİM

Mahir KILINÇ

İlim, fikir ve gönül dünyamızda makes bulmuş, düşünce ve eserleriyle etkilerini sadece yaşadıkları zaman diliminde değil kendilerinden sonraki zamanlarda da sürdürmüş önemli isimler vardır. Bu isimlerden biri de Osmanlı'nın son dönem âlimlerinden Babanzâde Ahmed Naim'dir. Mehmet Akif Ersoy'un yakın arkadaşı olan, secdede biten bir ömrün sahibi bu muttaki insan; müderris, mütercim ve önemli bir fikir adamıdır. Babanzâde Ahmed Naim'in yaşam hikâyesinin, mücadelelerinin, fikirlerinin ve eserlerinin bilinmesi; tarih, kültür ve medeniyetimizin bilinmesine ışık tutacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığının da bu amaçları güderek hazırladığı "İz Bırakanlar" adlı biyografi serisinden bir eserdir Babanzâde Ahmed Naim.

Hüseyin Hansu'nun titiz araştırmaları sonucu ortaya çıkan ve kapsamlı bir biyografi niteliğindeki bu eser, Ahmed Naim'in hayatının, ilmî kişiliğinin, düşünce dünyasının, eserlerinin, kendisine yöneltilen eleştirilerin ele alındığı yedi bölümden oluşmaktadır.

Yazar, Ahmed Naim'in hayatının yer aldığı birinci bölümde: Osmanlı Devleti'ne birçok ilim, sanat ve devlet adamı yetiştiren Babanzâde ailesinden, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde kültür ve bürokrasi hayatında etkin görevlerde bulunmuş kardeşlerinden bahseder. Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim dergileriyle başlayan

yazarlık dönemini, Hariciye Maarif Bakanlıklarının çeşitli kademelerindeki 39 yıl 9 ay 2 günlük memuriyet hayatını detaylı bir şekilde anlatır. Hüseyin Hansu, bu bölümde Ahmed Naim'in hayatında bir şekilde bulunmuş dönemin önemli kişilerinin sözlerinden onun fiziki ve ahlaki yapısını; dost ve arkadaşlarını özellikle de Akif'le olan arkadaşlıklarını; sıkça görüştüğü bazı ilim adamlarını, meslektaşlarından ve öğrencilerinden bazılarını, onlarla geçen hatıralarını anlatır.

Yazar, Ahmed Naim'in ilmî kişiliğinin serencamına yönelik ikinci bölümde ise Arapça, Farsça, Fransızcaya hakim olan Babanzâde Ahmed Naim'in, memuriyet hayatındaki mütercimliğinin yanı sıra Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi, Felsefe Terimleri, Sanat Terimleri, Mebadi-i Felsefeden İlmü'n-Nefs tercümeleri ve makale tercümelerinden söz etmiştir.

Hüseyin Hansu, üçüncü bölümde Ahmed Naim'in mektep-medrese, doğu-batı, felsefe-din, iman-bilim çatışmalarının çok sert yaşandığı bir dönemde hepsini mezcetmeyi başarmış düşünce dünyasını bize sunar.

Yazar, kitabın dördüncü bölümünde, Ahmed Naim'in hayatı boyunca maruz kaldığı haksızlıkları, dünya görüşüne ve hadisçiliğine yönelik eleştirileri anlatır; beşinci bölümünde, dinî, siyasi, felsefi telif ve tercüme kitap ve makalelerine; altıncı bölümde Babanzâde Ahmed Naim'e ve yaşadığı döneme yönelik eser ve makalelere; son bölüm olarak karşımıza çıkan Ekler kısmında ise Babanzâde ile ilgili bir manzumeye ve Babanzâde'nin yazılarından seçmelere yer vermiştir. ■

Yaratan
Rabbinin
adıyla oku!

(Alak, 96/1.)

FİYATI: 6 TL